

motrišta

ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA • SRPANJ - LISTOPAD 2012. • ISSN 1512-5475
Časopis Motrišta referiran je u Central and Eastern European Online Library /Frankfurt am Main/ - <http://www.ceeol.com>

mh

66-67

Anđelić, Baković, Barbarić,
Brkić-Milinković, Buhač,
Buntić, Dugeč, Durić, Harbaš,
Husić, Ibrahimagić, Ivon,
Jukić, Kljujić, Lovrić, Majić,
Marković, Muselimović,
Nedić, Pavlović Grgić, Pehar,
Radenović, Smoljan,
Šimić Tonin, Tozo Waldmann,
Trhulj, Vukoja, Zoko

motrišta

BR. 66-67, ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA

Za utemeljitelja i nakladnika: Josip MUSELIMOVIĆ
Glavni i odgovorni urednik: Miro PETROVIĆ
Tajnica: Vanja PRUSINA
Uredništvo: fra Ante MARIĆ, Dragan MARIJANOVIĆ (zamjenik glavnog
i odgovornog urednika), Mira PEHAR, Misijana BRKIĆ MILINKOVIĆ
Lektor i korektor: Jago MUSA

Grafičko oblikovanje: SHIFT kreativna agencija, Mostar

Telefon/faks: +387 36 323 501
E-mail: motrista@tel.net.ba
Adresa: Ulica kralja Zvonimira b.b., 88000 Mostar
Žiroračuni: 30 60 21 00000 38 226 kod HYPO ALPE ADRIA BANK d.d. Mostar,
161 02 000 115 000 30 kod RAIFFEISEN BANK BiH

Cijena: BiH 10 KM, Republika Hrvatska 50 kn, Europa 7,5 €

Mišljenjem Federalnog ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa br. 08-91-4/97. od 3. 3. 1997. glasilo Motrišta upisano je u evidenciju javnih glasila pod br. 661 i oslobođeno plaćanja poreza na promet proizvoda.

Ovaj broj je tiskan uz potporu Fondacije za nakladništvo, Sarajevo i Federalnog ministarstva prosvjete i znanosti, Mostar.

motrišta

BR. 66-67, ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I DRUŠTVENA PITANJA

Kazalo

rukopis

Malkica DUGEČ: Dodiri ljepote 7

književna radionica

Maklica DUGEČ: Pjesme 9

Sead TRHULJ: Josipov grijeh 13

Miljenko BUHAČ: Izgubiš rat i sluh, ali zato dobiješ astmu 21

Ivana BUNTIĆ: Tko si ti 25

Šima MAJIĆ: Kalendarska kaligrafija (jesen). 26

Matko BAKOVIĆ: Dvije pjesme 27

Omer Ć. IBRAHIMAGIĆ: Pjesme 28

učilište

Nenad SMOLJAN: Sunčeva Zvijezda 37

Dr. sc. Katarina IVON: „Hrvatska svijest“ zadarskog koledara Svačić 58

Bernard HARBAŠ: Svijet je mnoštvo glasova 73

Tina BARBARIĆ: Odnos medija i kulture. 84

mozaik

Stjepan KLJUJIĆ: Uz 40. obljetnicu otkrića dviju bista Ivana Meštrovića. 99

Antonela MARKOVIĆ: Trogirska katedrala 107

Ivan VUKOJA: Nepodnošljiva lakoća slikanja 114

čitaonica

Ivan ANĐELIĆ: Josip Muselimović, književnik ili odvjetnik?	115
Bernard HARBAŠ: Pretvaranje života u tekst?	117
Rašid DURIĆ: Pjesme divljih ptica Enesa Karića	120
Fabijan LOVRIĆ: Sonja Jurić – Kreativnost umjetničkog u službi humanosti.	134
Milo JUKIĆ: Kad junaci prelaze iz priče u priču	136
Lidija PAVLOVIĆ GRGIĆ: Inteligentno poetsko tkivo.	138
Fabijan LOVRIĆ: Pastir sudbine.	140
Mato NEDIĆ: Na putu u beskraj	142
Jezdimir RADENOVIĆ: O Antičkim gradovima, u borhesovskom maniru	144
Božica ZOKO: Treslica sićana - sestrice zlačana	146
Sead HUSIĆ: Dezintegriranost svijeta u poeziji Amira Brke	148
Suada TOZO WALDMANN: Portreti Zuke Džumhura skupa s malom grafološkom analizom njegovih raznovrsnih potpisa	151
Misijana BRKIĆ-MILINKOVIĆ: Moja čitaonica	158

ljetopis

Josip MUSELIMOVIĆ: Razgovor s Antom Vicanom	161
Mira PEHAR: Kronika kulturnih događanja u Mostaru svibanj- rujana 2012.	167

in memoriam

Prim. doc. dr. sc. Boris Maslov, dr. med. (31. 1. 1951. – 30. 6. 2012.)	177
Nikola ŠIMIĆ TONIN: Umro je Rajko Glibo	192

Dodiri ljepote

Još na ovom svijetu ima riječi puno
Što u tihu letu tkaju zlatno rano.

Ne tkaju ga za se ni za vječnost ruku,
Već za časak sveti: dodir dragih ruku.

Napuni ti se srce ljepote i sjaja,
Prijeteljsstvo mikne. Usred zavičaja
bdi ljubavi bujine, od dobrote tkane,
Sve se ljepotom javi riječi tek zapisane.

Ima na tom svijetu riječi izobilje
Unjedinjenih u tlo ili srca dubinu,
Ne prokljuje svake na segn od zbilje.

Karim, samo jednom u životu ovom
Povedu nas riječi u ljubavi kolo,
Dodirnu ljepotom. I uskrnu-slovom!

Stuttgart, 9.6.2011.

Melkice Dugeć

Malkica DUGEČ

BOŽIĆ U TUĐINI

Božić je. Svjetlosno jutro
Mami na pute daleke.
A snijeg je dubok." Pođimo,"
Netko nam tiho veli,
"Jer On je već utro
Putove što Čovjek ih želi:
Prohodne, bijele i meke."
Božić je. Noć se iskrada.
Kroz misli, čežnje,
I kroz ulice grada
Prolazi poput sjene
Noseć' u nađu rancu
Darove za tebe, mene
I dragi pozdrav strancu.
Iz sanje zapretane
Tugom i zaboravom
Božić nas zove
U radosnije dane.
Cesta je čista.
Svima je pružena ruka
Bogočovjeka Krista.
Božić je. Glas iz daljine mami:
"Krenimo. Za svjetlom slavoluka!"
Dogorjela svijeća na stolu mome.
Tuđina boli, guši u osami..
I nemam riječ izreći kome.

25. 12. 2011.

DA NIJE VJETRA

Da nije vjetra
Pauci bi nebo premrežili.
Premda krivi nismo,
U zvjezdanu prahu
U jednome mahu
Svi nestali bismo.
Pauci bi nebo premrežili,
Da vjetra nije
I da, kao prije,
Nekad davno, na riječi pomolu,
Njemoća smo bili
Sklopčani u bolu.
Puhni vjetre i raskidaj niti
Sumnjom prepletene
Pa da opet svi možemo biti
Riječi srcem izrečene!

25. 3. 2012.

DODIRI LJEPOTE

Još na ovom svijetu ima riječi puno
Što u tihu letu tkaju zlatno runo.
Ne tkaju ga za se ni za vječnost puku,
Već za časak sveti. Dodir dragih ruku.

Napuni l' se srce ljepote i sjaja,
Prijateljstvo nikne. Usred zavičaja
Od ljubavi bujna, od dobrote tkana
Sve se ljepšom javi riječ tek zapisana.

Ima na tom svijetu riječi izobilje
Unjedrenih u tlo il' srca dubinu.
Ne proklje svaka na sagu od zbilje.

Kažu, samo jednom u životu ovom
Povedu nas riječi u ljubavi kolo.
Dodirnu ljepotom. I uskrsnu slovom!

9. 6. 2011.

KOLO RIJEČI

Zašutjesmo, zanijemismo,
Premda tu smo. I još jesmo:
Dva pjesnika lijeporijeka,
Jedno slovo za Čovjeka!

Možda znamo (il' ne znamo?)
Da krećemo tamo-amo,
Da smo svoji no kadikad
Tuđi svijetu - sebi: nikad!

Ako jednog šutnja mori,
Drugi neka progovori!
Riječ nam svjetlo biti mora.

Ne budimo sebe škrti!
Kolo riječi nek' se vrti
Dok je pjesme i govora!

16. 2. 2012.

LAGANIM HODOM

Laganim hodom prilazi nam zima.
Još stigla nije
A već u srcu tvrda leda ima.
Polako dim se iz dimnjaka vije.
Prilazi zima sve bliže i bliže.
Vijence od inja po granama niže.
Vidike maglom zastire i mrakom.
Sve težim korakom,
Sve sporije hodi
Ledenu koru gradeći na vodi.
U sobnoj peći već vatra pucketa.
To zima kuca i na moja vrata.
U taktu hoda pahulje k'o vata
Mekano, sipko rasipa vidikom.
Vjetar joj snagu pri rastanku popi
Pa srca led se polagano topi.
I hladno nije više nikom!

Prosinač, 2012.

MOŽDA BI SVE BILO DRUKČIJE

Na stazama davnim
Kojima smo sneni kročili,
Možda bi sve bilo drukčije
Da smo sne u javu pretočili,
Da smo srca glas slušali.
Možda ne bismo gorčinu zbilje kušali
I možda bismo stazama ravnim
Do vrhunca sreće stizali.
Možda bi sve bilo drukčije
I možda bismo sve sretniji bivali
Da od sebe nismo skrivali
Ni bol, ni sumnju, ni klonuće
Što nas je u hodu pratilo.
Možda bi sve bilo drukčije
Da nas je vjerovanje
Na početke vratilo?
O, da je sve drukčije bilo,
Možda se ovo Danas ne bi ni zbiljo...?
Nožda bismo u Vječnost odlutali
I više nas ne bi ni bilo!?

23. 6. 2011.

ODA JUTARNJOJ KAVI

Miriše kava u rani jutarnji sat.
Nadražuje čula. Budi.
O, kako je ugodno piti,
I biti,
I budan sniti
A nemati svijesti
O kave podrijetlu,
O mijena objijesti.
Ni o mraku. Ni o svjetlu
Što ga kave berači
Ne ugledaše.
O, kako je lijepo
Od sebe biti jači
I naslijepo
Muku i trud
Nekih već umrlih ljudi
U svoju točiti grud
K'o melem na rane!
Godi jutarnja kava
Za blagdanskim stolom.
I u bijedi,
I u nadi,
Dok smo još mladi
I nismo postali sijedi
Od misli na druge.
Miriše kava u rani jutarnji sat.
Pijmo je! Volimo ljude!
Pa što god bude,
Nek' ide u nepovrat!

Na Valentinovo, 14. 2. 2012.

PJESME BUDUĆE

Fabijanu Lovriću

I pjesma o jučer
S onom o danas
Jedan život tvori
Što onome sutra
Jednim glasom zbori.

Kad se tako spoje
Nevidljivom niti,
Pjevaju sve troje
Na jeziku čistom
O životu - istom.

Što će od njih biti,
I dokle će tako
Prelaziti lako
Od danas na sutra,
Od sutra na jučer,
Doznat će od mijena
Tek pjesme buduće.

Stuttgart, 9. 12. 2011.

UKORAK S PJESMOM

Ako se stihu otme rima,
Ako ne bude odzvanjati mogao,
Kako će teći, žuboriti?
Hoće li služiti svima?
Tko će ga čuti, ukorak pratiti?
I hoće li se, takav, ogolio,
Pjesmi u krilo vratiti?
Hoće li za njim,
Od monotonije obolio,
Jedino pjesnik patiti?
Ako se stih okljaštri
Od glazbe i zvuka,
Što će od pjesme biti?
Hoće li tada pjesnikova ruka
K'o suha grana se lomiti?
U svaku pjesmu ja ću
Svog srca ritam dodati
Da mogu stih joj i rime
S njom ukorak hodati.

31. 3. 2012.

Josipov grijeh

Vidio sam ih s prozora trpezarije kad su došli pred kapiju, progovorili nekoliko riječi s čuvarima i krenuli unutra: dva ozbiljna gospodina, u skupim elegantnim odijelima, u bijelim košuljama i kravatama. Jedan čuvar je potrčao pred njima u zgradu, oni su nekoliko trenutaka stajali na vrhu granitnog stepeništa, a onda je, zajedno s čuvarem, pred njih izišao Josip. Rukovali su se, izmijenili nekoliko rečenica, dva pridošla gospodina su pažljivo razgledala vilu, vrt i obalu, kao da su radi toga došli. Onda su zajedno s Josipom ušli unutra i otišli u apartman za posebne goste, već sređen poslije odlaska gospođe Melite.

Ostali su zatvoreni sve do ručka. Osjećao sam da se događa nešto značajno za Josipa, da je možda to ona promjena koju je on očekivao, gotovo priželjkivao, želeći da se izvuče iz učmalosti i dosade.

Došao je na ručak i sjeo sam za sto, ja sam odmah ustao sa svog mjesta i sjeo prema njemu. Dva njegova sagovornika ostala su u apartmanu, njima će ručak biti tamo serviran.

Josip je bio krut i napet, blijed u licu.

- Šta se događa, Josipe? Zašto su došla ona dvojica?

- Došli su mi u posjetu. Kažu, nisu me dugo vidjeli, poželjeli se mog društva, hoće sa mnom da razgovaraju.

- Znači, oni su iz Službe?

- Da.

- Znaš li ih od ranije?

- Slabo. Samo iz viđenja. Oni su iz drugog odjeljenja. Nisu htjeli da pošalju nikog od onih koje bolje poznajem. To ne sluti na dobro.

Šutio sam, osjećajući da se mom prijatelju sprema nešto od onog što je naslućivao.

- Ne znam je li zgodno da te pitam, Josipe, ali – o čemu ste razgovarali?

- Tako, uopće, o svačemu. Jedan me cinično pitao čitam li. Ne čitam, kažem, ne vidim. Ali ako ikad normalno progledam, opet ću čitati. Nema za mene ništa ljepše od toga.

- I dalje?

- Ispituju me. Ali tek su počeli.

- O čemu?

Zagledao mi se čvrsto u oči, razmišljao nekoliko trenutaka, a onda rekao:

- Slušaj, Rasime, svašta sam ti pričao, možda i nešto što nisam smio. Ali sad dolazimo do opasnih stvari. Možeš li mi obećati da o ovom što ću ti ispričati nećeš nikad nikom reći? Naročito ovima iz Službe! Molim te, nikad i nikom!

- Možeš biti siguran, Josipe. Ali zašto bi oni iz Službe mene ispitivali?
- Možda hoće, nikad se ne zna. Obećavaš li?
- Obećavam. Mogu ti se i zakleti ako treba. Evo, tako mi majkinog života...
- Ne treba, vjerujem ti. Da se nisi uplašio?
- Ne, nisam.

Nisam htio da mu priznam, jesam se malo uplašio, ali sam bio nestrpljiv da saznam šta se dešava. I bio sam čvrsto uvjeren da neću nikom ništa reći od onog što čujem od Josipa.

Poslije kratkog neobaveznog ćaskanja o vremenu i ljepoti ove vile koja je vrlo ugodna da se čovjek u njoj odmori, počeli su ozbiljno ispitivati Josipa. Htjeli su saznati kako mu se moglo dogoditi da ne dozna i ne poduzme ono što je potrebno oko pokušaja bjekstva četverice mladića preko mora.

- Kako sam mogao nešto saznati ili učiniti? Pa ja ne vidim!
- Ne vidiš? – Dvojica su se zgledala. – Nisi valjda u ovom lječilištu oslijepio?

Onda im je Josip objašnjavao da mu daju specijalni lijek zbog kojeg ne vidi dobro stvari oko sebe. Čak ne može ni čitati.

- Opet on o čitanju! Slušaj, Josipe, krajnje je vrijeme da se mahneš čitanja, da počneš misliti o onom što je tvoj posao. Mi sad govorimo o tvojoj profesionalnoj greški, o propustu koji se pripadniku Službe ne smije dogoditi. Ti si načinio grešku, nisi na vrijeme otkrio i dojavio o jednom pokušaju koji je mogao imati strašne posljedice. Zamisli da su ti mladići uspjeli pobjeći. Čulo bi se to po cijeloj zemlji, oni bi postali heroji, na njih bi se ugledali drugi i krenuli njihovim putem. Sreća je što su druge službe dobro radile pa su spriječile to bjekstvo. A naša Služba ima svog čovjeka u središtu zbivanja i on ne zna ništa o tome! To je... to je porazno za nas. Pogotovu za tebe, Josipe. I to te, moramo ti reći, ne samo diskvalificira kad je riječ o Službi, nego i zahtijeva oštru i ozbiljnu sankciju.

Dok je slušao taj dugi govor, Josip je razmišljao: sve što on njima govori, i što bi im još objašnjavao, nema nikakve svrhe. Oni znaju da on ne vidi, znaju i koje lijekove prima, ali su ipak sigurni da je mogao, ako je htio, otkriti ono što su mladići spremali i preduzeti što mu profesija nalaže. Oni su ovamo došli sa svojim saznanjima, možda i s gotovom odlukom u vezi s njim. Zato, sva njegova pravdanja i objašnjenja su prazna priča. A i da to ima nekog smisla, da ovu dvojicu u nešto i uvjeri, šta bi postigao? Sad, dok s njima razgovara, postaje mu jasno koliko se on zapravo udaljio od tih ljudi, i od Službe, i potpuno je načisto s tim da se ne želi u nju vratiti. Nema iluziju da će ga ostaviti na miru, da će mu dozvoliti napuštanje Službe, to se ne čini. Ali će ga kazniti. On zna pravila i zna da kaznu zaslužuje, samo još ne zna kakva će ona biti.

Šutjeli smo. Ja sam bio istinski uplašen. I veoma zabrinut za Josipa.

- Može li se, Josipe,... može li se išta učiniti?
- Kako misliš?
- Možeš li ti šta učiniti? Možeš li se nekako odbraniti? Možeš li se nekom javiti, nekom višem i jačem, pa valjda si za tolike godine sarađivao s uglednim i važnim ljudima, valjda si i ti nekad nekom pomogao, učinio uslugu... Zatraži sad pomoć.
- Ne. Ništa od toga. Kad Služba nekog ispituje i goni, niko ne smije ništa preduzimati. Tada se vidi kolika je njena moć. U goroj sam situaciji nego da sam u zatvorskoj ćeliji, vezanih ruku i nogu. A što je najgore, ne znam šta će dalje biti.

- Zar ti ovi neće reći?
- Neće. I ne mogu. Kad gore u upravi podnesu izvještaj, onda će biti odlučeno. A meni ostaje da čekam. To je ono najteže.
- Šutjeli smo nekoliko trenutaka. Josip je ustao.
- Moram gore u apartman. Rekli su mi da dođem čim ručam.
- Ostao je s njima cijelo popodne i do kasno uveče. Ne znam kad je otišao na spavanje, ali sam bio siguran da nije mogao oka sklopiti.
- Ja i Mira smo sjedili na klupi pred ulazom u vilu i pričali. Sunce, već dobro ojačalo, ugodno je grijalo, iako je bilo na putu ka zalasku. Ja sam svaki čas ustajao, gledao prema stepeništu, očekujući da se Josip pojavi. Ali ga nije bilo. Mira je bila radoznala.
- Šta se to događa s Josipom? Ko su oni ljudi?
- Njegovi, s posla. Razgovaraju.
- O čemu?
- Ne znam. Nije mi rekao. Ali možda će mi reći kad završe i kad oni odu.

*

Trećeg dana svog boravka u vili dva gospodina su poslije ručka izišla iz apartmana i krenula u šetnju vrtom. Djelovali su opušteno, kao da su završili važan posao pa se odmaraju. Razgledali su vilu, vrt, morsk obalu. Zastali bi i o nečem razgovarali pa opet krenuli da šetaju. Pažljivo sam ih posmatrao s prozora svoje sobe u nadi da ću možda iz njihovih kretnji, ponašanja i razgovora otkriti nešto u vezi s Josipom, koji je sad sjedio, ili se možda odmarao ležeći u svojoj sobi. Ali ništa nisam mogao otkriti.

Čuo sam Iliju kako je ušao u sobu, očekivao sam da će on proći do svog kreveta i predati se uobičajenom popodnevnom spavanju. Ali on je došao do mene, primakao mi se i upola glasa, kolutajući uplašeno očima, rekao mi da idem na razgovor u apartman, da su tako naredila ona dvojica.

- Mene su jutros ispitivali – šapnuo mi je na uho.
- O čemu?
- O Josipu. Samo o Josipu. Ali, ništa me više ne pitaj, nisam ti ni ovo smio reći. Strogo su mi zaprijetili ako bilo kome išta...

Stavio je prst na usta i osvrtao se okolo, kao da ga je neko mogao čuti.

- Dobro, Ilija, ne boj se, neće o ovom niko doznati. Šta su te pitali o Josipu, šta si im rekao?
- Joj, ne bih smio, opasno je. Tražili su da im kažem sve što znam o Josipu otkad je došao ovamo, kako se ponašao, s kim je razgovarao. Naročito su insistirali da se prisjetim jesam li ga ikad vidio da se sreo ili razgovarao s Lukom i Daliborom. Kad sam im rekao da ne znam ništa, da se s Josipom nisam nikad ni susreo osim u prolazu, da on uvijek sjedi sam u nekom mračnom uglu s tamnim naočarama na licu, nisu mi povjerovali. Prepao sam se jer mi se učinilo da sam im tek tada postao sumnjiv. Onda sam im rekao – izvini, morao sam, od njih se ne smije ništa kriti – rekao sam im da je razgovarao jedino s tobom, ali o čemu ste pričali, nemam pojma. Izgleda da su mi povjerovali, valjda su osjetili da govorim iskreno, pa su me pustili. Rekli su mi na kraju da ti kažem da poslije ručka ti dođeš kod njih na razgovor. Eno, ušli su unutra. Idi sad u apartman, čekaju te. Požuri, molim te, mogu pomisliti da te nisam obavijestio.

Stajao sam nekoliko trenutaka pred vratima apartmana, pokušavao da se smirim i da otjeram osjećaj zebnje koji me spopao od trenutka kad mi je Ilija rekao da me čekaju. Onda sam se natjerao da pokucam i da uđem.

- Izvoli, mladiću, sjedi – rekao je stariji. Izgledalo je da su srdačno i prijateljski raspoloženi. – Kako ti je ovdje, kako napreduje liječenje? Sad bolje vidiš, zar ne?

- Dosta dobro, hvala.

- Ti znaš ko smo mi i zašto smo ovdje?

- Ne znam.

Nasmijali su se.

- Pa svi u lječilištu znaju, nemoguće je da ti nisi ništa čuo.

- Nisam, zaista. Nešto pričaju, ali mene to ne zanima, imam prečeg posla.

- Zar ti ni Josip Jurjević nije ništa rekao o nama?

- Nije.

- A razgovarao si s njim.

- Jesam.

- I nije ti ništa rekao o nama?

- Nije.

- Pa o čemu ste razgovarali?

- Onako, obična priča, prazna i dosadna, kakve mi inače imamo ovdje u lječilištu.

- I nisi pitao Josipa o nama? On bi ti znao objasniti.

- Nisam. Nije me ni zanimalo, imam prečeg posla.

- Ma nemoj! Zbilja imaš prečeg posla, znamo.

Sad su se smijali još šire i vedrije kao da se sa mnom lijepo zabavljaju. Znao sam na šta aludiraju, ali se nisam usudio da im nešto prigovorim ili da se na njih ljutim. Samo se pojačao moj osjećaj nelagode i zbunjenosti.

- Hoćemo s tobom ozbiljno da razgovaramo, Rasime. – Prestali su se smijati, od čega sam osjetio olakšanje. – Mi pripadamo jednoj... jednoj važnoj državnoj službi. Ispitujemo jedan slučaj. Možeš imati puno povjerenje u nas. Važno je samo da nam kažeš istinu o onom što nas zanima. Rečeno nam je da si se ti od svih bolesnika najviše družio s Josipom Jurjevićem. Je li to istina?

- Jeste. Dosta smo razgovarali. Znete, ovdje je dugo vrijeme, a ljudima koji ne vide važno je da mogu razgovarati.

- Naravno. A o čemu ste vas dvojica razgovarali?

- O knjigama. Uglavnom o knjigama.

- O knjigama? – Njih dvojica su se zgedali. Mlađi, koji je uglavnom šutio i stalno zapisivao, opet je nešto unio u bilježnicu. Stariji je nastavio da me ispituje. – Šta o knjigama?

- Pa vidite, Josip je, dok su mu oči bile u redu, veoma volio knjige. Sada, otkako su mu oči oboljele pa ne vidi dobro, ne može čitati. Onda mu ja prepričavam knjige koje sam ranije čitao.

- Kakve knjige?

- Razne. Ali većinom one iz školske lektire, takve ja najviše poznajem. To je sve njega jako zanimalo, uvijek je tražio da mu pričam što detaljnije i opširnije, govorio mi je da mu se tako čini kao da sam čita te knjige.

- A je li on tebi prepričavao neke knjige?

- Nije. Jednom mi je rekao da je to uglavnom stručna literatura i da to mene neće interesirati. Ponekad sam se čudio kako je on žudno, s velikom pažnjom, slušao sve što sam mu prepričavao, čak i kad sam se prisjećao nekih dječjih knjiga iz osnovne škole, bajki i basni, slikovnica i stripova... Ma čudo jedno!

Neosjetno, dok sam im pričao o onom u čemu sam se osjećao siguran i slobodan, nestajalo je mog osjećaja zebnje i neizvjesnosti.

- Dobro, Rasime. A jeste li vas dvojica još o čemu pričali?

To me pitao onaj mlađi, koji me sve vrijeme oštro posmatrao nekako iskosa, sumnjičavo.

- Ne znam... Nismo. Samo o knjigama.

- A jeste li razgovarali o onom slučaju kad su Luka i Dalibor, sa još dvojicom, krenuli da bježe preko mora?

- Nismo. Ja sam o tome saznao od doktorice Zarife na sastanku kad su se njih dvojica vratila u lječilište. Kasnije mi je i Dalibor pričao kako je sve to bilo.

- Zar od Josipa nisi ništa doznao?

- Nisam. Mislim da on o tome nije ništa znao.

Štjeli smo nekoliko trenutaka. Opet je progovorio onaj mlađi.

- Mnogo si mi ti pametan. I sve znaš. Kao štreber koji je dobro naučio zadatu lekciju.

- Ne razumijem. Na šta mislite?

Već sam se potpuno oslobodio straha, činilo mi se da sam sad u stanju ući s njima u sukob, u svađu.

- Dobro, dobro. – Stariji je bio bolje raspoložen. – Možda ćemo biti još koji put u prilici da razgovaramo. Znači, izliječili su ti oči. Vjerovatno ćeš uskoro kući. Hoćeš li nastaviti školu?

- Da, to mi je najvažnije. Imam još jedan razred i maturu.

- I onda?

- Vidjeću. Sad mi je prvo na pameti da završim školu.

- A jesi li razmišljao o zaposlenju? Ili o nastavku školovanja?

- Nisam. Ima vremena. A moram se dogovoriti i sa roditeljima.

- Oni baš nisu u situaciji da ti plaćaju visoku školu.

- Otkud vi to znate?

- Znamo. Mi znamo sve što nas zanima. Možda bi tvoji roditelji voljeli da poslije mature kreneš u neku školu u kojoj ćeš imati sve što ti je potrebno, a kad završiš imaš osigurano zaposlenje. Mi imamo takvu školu, možemo ti pomoći da se upišeš. Vidimo da si bistar i pošten momak, takvi nama trebaju. Ako hoćeš, možemo razgovarati i s tvojim roditeljima, da ih ubijedimo, da im iznesemo sve razloge...

- Nemojte! Nemojte, molim vas. Ostavite njih na miru. Ako bude potrebno, ja ću s njima o tome pričati.

Štjeli smo nekoliko trenutaka. Opet me spopala ona zebnja s početka, ne znam zašto. Osjećao sam snažan poriv da završim ovaj razgovor, da što prije pobjegnem. Ali se nisam usuđivao da učinim neki odlučan gest.

- Dobro. Što se nas tiče, za danas smo završili. Imaš li možda ti da nam još nešto kažeš?

- Ne znam... nemam.

- Ovo što se tiče nastavka školovanja, razmisli dobro. I neka ostane među nama. Posebno te upozoravam, nemoj o tome ni s kim razgovarati. Naročito nemoj s Josipom.

Ustao sam i krenuo prema vratima. Osjećao sam na leđima njihove pažljive poglede, ali se nisam osvrtao.

*

Već prvog dana kad su dvojica došla u lječilište, bolesnik koji je bio s Josipom u sobi premješten je. Nisam znao što im je trebalo da Josip bude sam, i onako su ga ispitivali u apartmanu, možda su se bojali da će on nešto pričati o onom što se događa.

Sad, kad su završili ispitivanje, nisu Josipu dopuštali da izlazi iz sobe. Tamo mu je donošena hrana, a jedan od njih ga je pratio kad ide u klozet. Sestra je povjerila Miri da mu više ne stavlja ni kapi u oči, doktorica Zarifa joj je rekla da to nije potrebno.

Mira je doznala da ona dvojica, naizmjenično, često s nekim razgovaraju telefonom iz ljekarkine sobe. Činili su to i kad su prisutne ljekarka ili sestra, ali se iz njihove priče nije ništa moglo doznati: govorili su u šiframa, konsultirali se o onom što čine, primali instrukcije. Izgleda da se ime Anto, koje su često spominjali, odnosilo na Josipa, doktorica je imenovana kao nastavnica. Spomenuli su nekoliko puta i ime Mladen, ono je vjerovatno bilo dato meni. Kad mi je to Mira rekla, ponovo sam se prepaio, odjednom mi se učinilo da sam ušao u neki nepoznati, magloviti svijet šifara, tajnih poruka i skrivenih namjera koje čovjeku mogu donijeti samo nevolje.

Nisu Josipa stalno čuvali, znali su da niti ima kud pobjeći niti bi mogao izići iz kruga vile koji opasuje visoka željezna ograda. Zato sam riješio da ga posjetim u sobi.

Iskreno se obradovao, iznenadio me toplim i čvrstim zagrljajem. Posadio me na stolicu na kojoj je dotad sjedio, a on se smjestio na krevet prema meni.

- Hvala ti što si došao. Usamljen sam i dosadno mi je. Hrabar si.
- Hrabar? Što sam ti došao?
- Da. S ovima se nije šaliti. Mogu ti zamjeriti.
- Baš me briga. Šta mi mogu? Nisu me uplašili ni kad su me ispitivali.
- Ispitivali su su te? O čemu?
- O tebi.
- Naravno, o čemu bi drugom. I, jesi li im sve rekao?
- Nisam im ništa rekao. Htjeli su da saznaju o čemu smo razgovarali. O knjigama, rekao sam. Šta o knjigama, kakvim knjigama? Onda sam im objasnio da sam ti, pošto ne možeš čitati, prepričavao knjige koje sam pročitao: školsku lektiru, čak i bajke i basne, slikovnice, stripove...

Josip se počeo smijati.

- Šta misliš, jesu li ti povjerovali?
- Ne znam. Ali nije ni važno.
- Jesi li im rekao još nešto o meni?
- Ne. Pitali su, ali ja sam se uporno držao knjiga, to mi je najsigurnije područje.
- Nije uvijek.
- Naročito su insistirali da im kažem nešto o Luki i Daliboru, jesam li šta znao o tome i jesam li nešto od tebe doznao.

Josip je šutio, zamišljen.

- Dobro je, neka im nisi ništa rekao. Mada to sad nema nekog velikog značaja, oni su skupili podatke koji im trebaju, vjerovatno je već donesena i odluka o meni.

- Kakva odluka? Hoćeš li ostati u lječilištu?
- Ne, sigurno neću. Ta kazna nije dala očekivani rezultat.
- I šta će biti? Hoćeš li kući?
- Ne. To bi za mene bila nagrada, pogotovu ako bi me još oslobodili iz Službe. Ali to ne može biti. Mogu biti sretan ako mi dozvole da svratim svojim, da vidim ženu i djecu.
- Pa znaš li kud ćeš?
- Ne znam. Sad dolaze prave kazne. Rekli su mi da moram biti kažnjen zato što sam propustio da otkrijem ono što su spremali Luka, Dalibor i njihovi drugovi i da obavijestim koga treba. Ali ima tu još nekih stvari koje ja ne znam. Možda nikad neću ni doznati, i toga se najviše bojim. Ima mnogo kazni koje im stoje na raspolaganju, sve stepenovane, od lakših do najgorih.
- Dobro, hoće li to biti ono uobičajeno: tužba, pa sud, pa uzmeš advokata koji te brani...
- Ne, ne. Ništa od toga. Pružena mi je prilika da u ovom lječilištu „progledam“, da postanem svjestan svojih propusta i da se popravim. Ja tu priliku, kako oni kažu, nisam iskoristio. Sad dolazi istraga, pod pritiskom, u drastičnijem obliku, pod torturom čiji je cilj da ja priznam greške za koje ću onda biti osuđen.
- Kakve greške? Šta da priznaš?
- Uvijek se nešto nađe. Priznaš na kraju ono što oni žele da priznaš. A gotovo uvijek moraš priznati. Muče te fizički, iscrpljuju psihički dok ne izgubiš snagu i volju, pa sve priznaš samo da bi to prestalo, da bi se završilo.
- Dobro, Josipe, zar nema pravde, zar nema neke zaštite za nevina čovjeka? Ima li neka vlast iznad Službe, ima li neko ko joj se može suprotstaviti, ko joj može narediti?
- Ima. Vrhovna politička vlast. Ona to može.
- Pa čini li to?
- Ponekad. Vrlo rijetko.
- Zašto?
- Prvo zato što vlasti treba takva služba da bi uz njenu pomoć postizala neke svoje ciljeve. A drugo, zato što i oni koji su u vlasti strijepe od Službe. Ti poslanici, ministri, vođe političkih stranaka, imaju mandate koji traju određeno vrijeme i onda se mijenjaju. A Služba uvijek ostaje. I nikad se ne zna kad se može pozabaviti nekim političarem, dok mu traje mandat ili poslije. A naći mu grijeh, prevare ili lopovluke nikad nije problem. Zato svi zaziru od Službe i nastoje da se drže dalje od nje.
- Ustao je.
- Hajde sad. Ne bih volio da naiđe neki od njih i da te ovdje zatekne. Mogao bi i ti poslije imati neugodnosti.
- Stao sam prema njemu, svjestan da ga možda vidim posljednji put. Opet me zagrlio, a onda mi počeo, čvrsto me držeći, šaptati na uho.
- Znao sam sve o Luki, Daliboru i njihovim drugovima. Znao sam sve od početka: i vrijeme polaska, i kuda idu. Sve.
- Josipe! Pa što nisi nešto učinio? Možda ti ovi onda ne bi mnogo zamjerali, možda bi... - I ja sam šaptao, kao da je i na mene prešao strah da nas neko ne prisluškuje.
- Nisam htio! Želio sam da ti mladići uspiju, da odu u neki drugi, prostraniji svijet. Nisam htio iz inata. Možda sam htio sam sebi dokazati da više nisam u Službi, da sam slobodan. Sjećaš li se kad sam ti govorio kako je težak put u slobodu. Eto, ja sam kre-

nuo tim putem već odavno, kad možda još nisam bio ni svjestan da sam na njemu, i sve tvrdoglavije idem naprijed. A koje me kazne i muke čekaju na tom putu, vidjet ćemo. Ali nije mi žao. Nadam se da ću izdržati i preživjeti.

Pustio me iz zagrljaja.

- Hajde, da si mi zdravo. Možda se više nikad nećemo vidjeti. Za tebe je to bolje, ne treba da se opterećuješ nepotrebnim stvarima.

Okrenuo se. Ja sam stajao još nekoliko trenutaka i gledao u njegova leđa, činilo mi se da tu ima još nešto da se kaže, ali nisam znao šta. Polahko sam izišao iz Josipove sobe.

Sutradan je konobar Luka odnio Josipu doručak, ali se brzo vratio sa nedirnutim jelom. Josip mu je zahvalio, rekao da ne može jesti, a onda ustao i s njim se srdačno rukovao, kao da se opraštao, pričao mi je kasnije Luka. A ona dvojica, dodao je, sve su u slast pojeli u svom apartmanu. Smijali su se i bili vrlo raspoloženi, kao poslije uspješno obavljenog posla.

Malo kasnije su krenuli iz vile. Josip je bio među njima. Ne znam zašto, ja sam očekivao da će ga izvesti sa lisicama na rukama. Ali ne, izgledali su kao tri dobra prijatelja koji su pošli u šetnju.

Svratili su i sva trojica se pozdravili sa doktoricom Zarifom, zahvalivši joj na gostoprimstvu. I Josip joj je izrekao riječi zahvale. Nisu se više ni s kim opraštali i pozdravljali.

Ja sam s prozora gledao kako se približavaju kapiji, očekivao sam da će se Josip okrenuti i pogledati prema meni, ali nije to učinio. Gledao sam za njima sve dok nisu zamakli za drveće, a tada me iznenada spopala tuga i osjećaj da sam izgubio nešto blisko, lijepo i vrijedno. U kući, u prostoru oko mene, ostala je gluha praznina.

(Odlomak iz romana "Lječilište", u rukopisu)

Miljenko BUHAČ

Izgubiš rat i sluh, ali zato dobiješ astmu

Zatrpao nas je snijeg. Bio je toliko visok da su ljudi u automobile ulazili otvarajući šiber staklo. Snijeg je padao tri kratka dana i četiri duge noći. Čitav jedan kat bio je potonuo u ledenu bjelinu. Popili smo sve što smo imali. U dokolici smo smišljali plan kako ćemo, potraje li ledeno doba, sami ispeći rakiju. Michele je rekao kako kod kuće ima graha, riže, oraha i jednu vrećicu grožđica. Što ako je istekao rok upotrebe? Ništa zato, alkohol dezinficira sve. Zašto ne i našu rakiju... Ta misao nas ohrabri. Trebalo je samo naći načina kako stići do kuće. Ispričali smo sve priče kojih smo se mogli sjetiti. Snijeg je padao u sivkastim rojevima. Vjetar bi donosio miris smaka svijeta. Ponekad bi donio zadnji let kosa. Skrućeno crnilo ugašene ptice prkosilo bi ledenoj bjelini. Nismo mislili da u našoj kotlini opet nekad mogu zavodljivo cvasti trešnje. Počele su nam rasti eskimske oči umjesto naših mediteranskih.

Michele se grčevito držao za tezu kako je moguće da snijeg napada do vrha naše kotline. Ako čak i ne uspije, lavine će namiriti ostatak. I, kazao je, kad prođe ledeno doba, naći će nas svemirci. Odledit će nas i pojesti s umakom od naše rakije. Trebamo piti brže, govorio je. Michelenam je, sjećam se (ilibarem mislim dasesjećam), ispričao čudnu pričuo svojoj obitelji. Čudno je to – danas sjedim, sam, na istom mjestu, gledam kroz prozor sav taj eros ocvalih trešanja i ne sjećam se ničega. Samo njegove priče. Kad se ni nje ne bih sjećao, ostala bi samo nejasna slika ledene bjeline u našoj kotlini...

Prije petnaestak godina iznenada sam bio obuzet neodoljivom potrebom da istražim porijeklo svojih predaka. Međutim, već od pradjeda, pa dalje u povijest, nisam imao ništa posebno zanimljivo – običan potlačeni puk, bez obiteljskoga grba, s *plavom* krvi zbog mnoštva modrica po tijelu..., kazao je Michele na početku svoje grozničave storije.

Djed je bio prvi pismen u našoj lozi. Od toga nije imao velike koristi, još manje je imala obitelj. Njegova tadanja rijetka sposobnost, njegova pismenost u dobu kad su se ljudi mjerili po sposobnosti oranja i sijanja, bila je nešto kao danas, recimo, doktorat iz arheologije ili speleologije – svi ti priznaju da si stekao znanje koje većina nema, ali ni ti nemaš što ima ta obična većina.

U *bespućima povijesne zbiljnosti*, kao tuđi (*carski*) vojnik, djed je izgubio rat i sluh, ali je zato dobio astmu. S takvim odnosom gubitaka i dobitaka, u hercegovačkom bezvodnom kamenjaru nisi se ni pijan mogao nadati normalnome životu. A djed nije pio. Iako je pravio najbolje vino na svijetu. Nepravедno zaboravljena *Markova ružica*, nazdravljao

bi nam Michele, naglašavajući svaku riječ na način kao da kuša davno izgubljeno vino, koje smo baš te ledene noći pronašli u olupini Titanica. Naravno, ako izgubiš rat, ili eventualno odigraš remi, u djedovo vrijeme nisi mogao računati ni na kakvu invalidninu, mirovinu ili skrb. Posebno ako još uzmeš u obzir da si nakon izgubljenog rata *dopao* u državu kojom vlada onaj protiv koga si ratovao... Gore od toga je valjda još jedino ako si *sparing partner* Chucku Norrisu, kikota se Michele, ispuštajući pritom i zvuk koji nas je podsjećao na svinjsko roktanje. Onda bismo ga mi imitali, dajući njegovoj priči recenziju – *da nisi dosadan, bio bi još i zabavno lažljiv...* Naše roktanje nailazilo je na opće zgražanje očajnog konobara, koji nije imao pojma treba li zatvoriti i što će ako to učini – snijeg je napadao do dvije trećine ulaznih vrata.

Jasno je onda iz konstelacije odnosa da ni mi, njegovi potomci, nismo jeli zlatnim žlicama. A vilice ionako nisu bile u modi kod toliko prstiju na rukama, žmirkao je Michele, držeći kako je upravo izrekao antologijsku misao.

Ipak, siguran sam, pa i više od toga, da nije bilo pokojnog djeda, ja nikada ne bih otkrio strast prema pisanju, čitanju, magičnosti riječi. Bavio bih se, kao i svaki normalan Hercegovac, švercom. Ili bih prije dvadeset godina *jamijo kamijon para* i otvorio svoje poduzeće, pljucao je preko cigarete zaneseni Michele, pjesnik koji nije čuvao svoje pjesme. Doduše, da bi se od spisateljske strasti imalo nešto značajnije, potrebno je znatno više talenta, bliskosti sa zvijezdama i pokojim sazviježdem. Ali, to ionako nije tema... Djed je bio dovoljno velik za nas obojicu. Da ste ga mogli poznavati kao ja, bili biste, siguran sam, isto tako ponosni na sebe, otplovio je Michele od nas, tražeći neki svoj Rt Dobre Nade.

Vani je samo šuštao snijeg, navaljujući na stakla, a vjetar je u svome ludilu stvarao neponovljive zapuhe – kao prsa najljepše žene u koju smo ikad bili zaljubljeni...

Otac je, s druge strane, činio koliko je mogao, trudio se izvući ponešto iz svoga melankoličnog pristupa životu, ali vjerujem da ni njemu nije najbistrije što je ostalo na kraju balade. Do Stuttgarta i natrag. Do mostarskih Parkova i nasada. *Nasada* posebice. Sve je danas *stalo* u 310,73 marke. Dotečne za lijekova i cigareta. Čak i ako poštaru galantno ostavi 73 feninga. Kaže kako se *najbolje živjelo i radilo u Tite*. Nikad ga ne pitam zašto, a on mi uvijek objasni. I svaki put zvuči kao dijete koje opisuje svoju prvu čokoladu, priča nam Michele, koji se pritom i sam pretvorio u dijete koje s nekim dijeli svoju čokoladu.

Podsjetim ga kako on nije bio baš podoban u *Titino doba*, što me je tada koštalo stipendije iz Titova fonda. Kažem mu – *da tebi u Parkovima nisu napisali negativne karakteristike, ja bih dobio stipendiju*. Stari se mudro i cinično nasmije. Taj smijeh u prijevodu znači – *pušti te koji stalno pišu karakteristike za druge, to se nikad ne mijenja, pišu ih danas tebi*.

I stvarno. Kako mi je tada izmakla stipendija zbog očeve političke nepodobnosti, ja sam se zarekao da ću to ispraviti. I taman kad sam *ispravio*, okrenuše list, *prevrnuše* pravila i mi opet ostadosmo nepoćudni... Slično djedu: izgubili stipendiju i s njom pove-zane šanse, ali zato dobili duševnu astmu.

Malo nam je postajalo neugodno od njegove priče. Mislili smo – toliki snijeg i bez šansi smo da uopće dođemo kući ili tamo gdje nas netko poznaje, a on bi sada vraćao kotače i kazaljke. Ali, njega se to više nije ticalo. Čak mi se danas čini, gledajući kroz prozor sav taj razuzdani svemir cvjetova, kako Micheleu više uopće nije bilo bitno sluša li ga netko.

Ipak, ono što me kroz čitav život prati, a u skladu sa sudbinom pripadnika moje društvene klase, kao *ID kod* ili *operacijski sustav*, utisnuto je za vrijeme prve vakcinacije u školi, iznenadi nas on čudnim prijelazom u svojoj pripovijesti. Ako možete zamisliti kasne šezdesete prošloga stoljeća u Hercegovini, u nekom mjestu smještenom pred samim krajem puta koji vodi do kraja svijeta, onda ćete moći vjerovati kako ste razumjeli moju priču (*vjerojatno se ne možete baš lako zamisliti, osim ako ste tu živjeli, premda ni tad nije posve sigurno*, pomislio sam).

Učitelj nam je jednom kazao kako na vakcinaciju treba donijeti zdravstvenu knjižicu, a ako netko nema, što u socijalizmu nije bilo za očekivati, onda neka ponese novac (*Kol'ko? T'liko i t'liko...*, karikirao je, pravio kazališne grimase). Vakcinacija mora biti, a platit će ili država ili roditelj. Ne sjećam se jesam li bio jedini, ali ja knjižicu definitivno nisam imao. Majka mi je rekla kako moram dobro paziti na novce za vakcinu pa ih je zavezala u rupčić. Međutim, da ne bi imao praznoga hoda, kad se već novac troši (tko zna hoće li ga drugi put uopće biti), onda ću u povratku svratiti u *zadrugu* i kupiti sebi jednu teku, olovku, bojice i majci neku sitnicu. Svaka od stavki imala je svoj čvorić u rupčiću.

Majka me ispratila niz blatnjavu ulicu po kojoj se šepurila šutljiva magla. Kiša je padala s neba na zemlju, a nekoliko mojih suza otišlo je u suprotnom smjeru. Vratile su se kao neuručena pošta.

Kad su mi utisnuli vakcinu, ja sam razvezao medicinski čvorić i ponudio im da naplate, jer ja sad moram ići u *zadrugu*, a morat ću malo i plakati zbog vakcine, pa da to čim prije privedemo kraju. Međutim, na moje veliko iznenađenje, *sanitetlije* rekoše kako to nije dovoljno novca, a učitelj mi reče da odriješim i ostale čvoriće u rupcu. Pokušao sam taktizirati pa sam odvezao samo sadržaj namijenjen za sitne kućne potrepeštine, nadajući se da će mi ostati barem onaj za školski pribor. Ali, nije bilo tako. Uzeli su mi sav novac iz rupčića i kazali kako sam im još i dužan ostao. Jedino mi je ostala mogućnost isplakati se zbog vakcine. Ali nisam više mogao ni to. Ostao sam nekako drven, postidjen i zabrinut, a ujedno sam se osjećao kao opljačkan siromah i mulac koji je kriv zbog greške u sustavu ... mislim, pa ne izdajem ja zdravstvene knjižice!?, posve se Michele unio u radnju svoje storije.

Tužno je tada bilo kući doći samo s vakcinom. Kao djed – samo s astmom. On je izgubio rat i sluh, a ja školske i kućne potrepeštine. On dobio astmu, ja vakcinu.

Dobra stvar u svemu bila je što majci nisam ništa bio kriv. Brinula se samo da se vakcina ne upali. A po bilježnice, bojice i *to za kuću* otići će ona sutra. Nisam vjerovao da ima novca, ali sutra je ispunila svoje obećanje. I k tomu se još ni vakcina nije upalila. Bio sam ljut na medicinare, učitelja i grešku u sustavu. Bila je to prva koje se sjećam. I prvi gubitak na ruletu života... Nikad mi se ta scena razvezivanja rupčića neće izbrisati iz osobnog *operativnog sustava*, a ponavljat će mi se čitav život. Više se puta prikazala nego bilo što na *YouTubeu*. Moji životni gubici zapravo su u odnosu na dobitke uvijek bili u pozitivnome skoru 2:1, ali u kvalitativnom smislu isto tako uvijek su slijedili djedovo ratno pravilo..., skoro patetično nam pojasni Michele, pokušavajući svome tumačenju života dati gotovo filozofsku težinu i značaj.

Mislili smo kako je tu kraj priče. Konobar nam je donio četiri zadnja piva koja su se tu još zatekla. Snijeg se jednakim elanom zalijetao na svekoliki svijet oko nas. Snijeg cijelac i prvi dani ledenoga doba bili su nam gotovo čista romantika. Brinulo nas je jedino - što dalje? Međutim, Michele nam nije dopustio da tu brigu izvedemo načistac.

Prije neki dan s ponosom i velikim, nemjerljivo radosnim iščekivanjem ispratio sam sina na intervju za jednu međunarodnu školu. U novu fasciklu uredno i s dirljivom nadom skupa smo složili sve svjedodžbe, certifikate i vjerovali da će neka komisija, makar i najstroža, biti jednako oduševljena odličnim školskim uspjesima, đakom generacije, diplomama glazbene škole, preporukama, certifikatima... No, neka neobjašnjiva slutnja, taj neki obiteljski kod, u trenu su mi tu elegantnu fasciklu pretvorili u moj rupčić, s kojim me majka ispraćala na prvu vakcinaciju. I tada, baš kao i sada, sve je bilo fino sortirano i jasno raspoređeno... lako sam pomislio - pa neće valjda... - opet je povijest ostala vjerna samoj sebi, kaza nam Michele suho, tiho kao da ne želi uvrijediti neke davne pokojne koji su nenadano izišli iz snijega i sada skupa s nama čekaju trublje nebeske na koncu svijeta.

Konobar nam reče kako je pronašao još jednu litru travarice, ako nas zanima. Zanimalo nas je.

– *Čovječe, jesi li tražio kakvu preporuku, kakvu živu riječ?! Barem za svaki slučaj... Mislim, to je prilika života, jednom i nikad više!*, nisam mogao odoljeti, najednom sam shvatio kako već odavno njegovu priču slušam s pažnjom i pritajenom nadom.

Naravno da sam tražio veze. I to dobre. Toliko dobre, da sam ih se i sam uplašio. Ali, na kraju su se moje veze samo odlično uklopile u naš porodični kod - podučili nas Michele - opet smo izgubili rat i sluh, ali smo zauzvrat dobili astmu...

Šutnja je pokušala utišati ciku vjetra i granja koje se slama. Travarica je mirisala kao prva ljubav na ljetnom raspustu. Samo je Michele ostao zreo za priznanje na doping kontroli. Iz njega se otelo sve što nam je tada htio kazati. Ništa u njemu nije ostalo. Kao kad iz pijanca krene *ključ*...

Odnosno, u najmanju ruku vjerujem da jesam tražio veze i preporuke, kao i svaki roditelj i kao što Bog zapovijeda, pričao nam je bez nekog velika emotivnog biljega, premda smo to sada očekivali. Tragao sam, ali nisam imao *potvrdu* koju ni djed ni otac nikad nisu dobili od nadređenoga. Tako je ni ja nisam mogao imati. A ta ti je potvrda u životu najvažnija, s važnim izrazom lica, značajno klimajući glavom, objašnjava nam on svoj poučak.

Uostalom, vjerovao sam da je dovoljno to što je se odlično i dobro odgojeno dijete želi upisati u međunarodnu školu i što je konačno u rupčiću zavezano točno ono što nam treba da s vakcinacije iziđemo osmjehnuti.

Na kraju je sve završilo prema kodu moje obitelji...

Izgubiš rat i sluh, ali zato dobiješ astmu!, povikasma, kucajući se hladnim čašama travarice. Čak je i konobar s nama nazdravio. Potom je otišao iza šanka i opet se vratio, noseći novine. Stavio je pred nas i pokazao sliku.

– *Znam ja da si mi odnekud poznat*, reče on Micheleu, *mislim se čitavu večer i sad se sjetih – ti si pisac, Michele Bocacci...*, reče s neodređenim izrazom lica, pa nastavi: *Nehotice sam i ja uhvatio vašu priču, vjerujte mi da ću je zapamtiti, ali, s druge strane, tko zna zašto je to dobro...*, namignu nam konobar.

Šutim. I mislim – *Teško da je to za bilo što dobro...*

Kasnije smo gazili za razgrtačem. Onda smo morali dalje kroz netaknut snijeg. Pravili smo prvu prtinu. Zora se na grad prosula poput čokoladnog mlijeka. Niotkud miris kruha ili kave. Samo je s neba padalo perje ledene sablasti.

(Miljenko Buhač, 2012.)

Ivana BUNTIĆ

Tko si ti

Tko si ti...
Sjena balerinine piruete...
Naginješ se nad moj razum
svojim mladim
prolistalim grančicama.
Stare su ti riječi,
izgubile gipkost u mojoj duši,
malene poput mrava,
roje se.
Povorka iz prošlosti.
Suze teku,
sada,
posvuda,
po mojoj duši,
ti.
Poput kolone mrava
nadražuješ moj razum.
Plutaš mojim mislima,
poput lopoča.
Tko si ti...
Samo tama koja
slijedi moje ruke
kada grlim stranca.
Znaš najbolje moje riječi,
one nikad izgovorene,
u agregatnom stanju.
Bila si kap
kocke leda
sve moje hladnoće.
Nisam umjela,
duša mi se sasula,
pričati.
Zakopane oči
u šutnju,
ljubičastu...

Tražiti sebe na paunovom repu.
Tko si...
Moj osmi sakrament.
Ogulila si mi dušu poput naranče,
slijepila papirnata sjećanja
skokom svoje duše.
Više...
Tko si.
Dahom problijedjelim i svježim
nosiš kisik mojoj melankoliji,
da se pretočim u bestjelesnost
i tečem...
U čiju čašu si me utočila,
moje tople ljubavi
hladiš svojim rukama.
Tko srce moje poglede
za tebe.
Osjećam te...
Tvoje ime skorilo se
na mojim nescima,
bjeličasta naslaga
sve moje riječi za tebe,
a pjesme,
dječja igra skrivača.
Tko si...
To ne ide ovako.
I k tebi
i od tebe.
Ne znam,
tko si.
Ti i moja duša
k'o apscisa i ordinata,
to ne ide.
Feredža na katolkinji,
tko si.

Šima MAJIĆ

Kalendarska kaligrafija (jesen)

Rujanski rukopis

Rujan je krvarenje svjetlosne materije koja se lomi preko čajnika na stolu. Svjetlost je zrela, sjetno-narančasta i topla. Na stolu je prezrela kruška koju dotiču krhki pčelini udovi. I prva knjiga iz popisa za lektiru koji nam je profesor jutros na prvom satu prašnjavim bijelim slovima napisao na zelenu površinu. Hoće li glavni lik iz lektire postati mojim imaginarnim prijateljem... Rujan je prva kava s njim i promatranje blage panike stabala i ptica iz mog najdražeg kafića. Rujan je sramežljivi topot grimizne zore po vjenčanici od lišća na travnatim oltarima. Iritantno dugi zvuk budilice. Plavi autobus na crvenom drumu. Prva ocjena u zadaćnici priložena uz opis jeseni u mom kraju. Ove godine se čini točno kakvom smo je opisali. Jutros sam je i zagrizla. Ima okus milozvučne i sjetne južnjačke adrese. U slušnim kanalima razaznajem zvuk trenja prirode o Božje slušne dlačice. Vizualiziram dijaloge vi(o)linskih bića pod prozorom glazbene škole. I dijaloge potkožnog bilja u ritualnom dozivanju kiše.

Listopis

Listopad je kompromis gravitacije i pomodnog ruha stabala koje se posredstvom kiše pretvara u sluzavo šarenilo po skliskim nogostopima. Prijateljeva kožna jakna koja je maleni studentski sobičak namirisala kišom, kao u Cesarićevoj pjesmi. Prvo polusatno sanjarenje pod kišobranom. (Mostar je odista najljepši u jesen.) Sindrom osjetljivog korijenja. Obredi opraštanja s pticama. Asimilacija s okolišem. Cikličnost kao lajtmotiv. Razigrana propadljivost materije. Promišljanje u baroknom kontekstu. Ironično-sjetna vedrina življenja. Godišnje doba koje je eufonično poput stiha.

Slovo o studenom

Studeni su snovitost, svijeće, stisci ruku, samotna sanjarenja, sjetna oskudnost prirode, suhe hladnoće. Odlazak baki koja je sama, miris izglaçane bijele tkanine u njenoj sobi. Bobice po starom, toplom pokrivaču. Džepovi puni slatkiša na ispraćaju. Studeni su uvijek ispraćaji. Posivjele, prozaične samoće. Svijećnjaci za minula ljeta. Muzeji sjećanja.

Matko BAKOVIĆ

Dvije pjesme

kad toneš u sumnju i kad
očajanje prijeti da te svega
obuzme jer se sve ono što vidiš
i čuješ kosi s naučenim i
kad ti žaljenje nad sobom
postane umilno i slatko ko nekad
poljupci neke drage osobe ti stoj
stoj ko bedem i prkosi postulatima
drugih jer su kovani da čuvaju
stari poredak stvoren za nas -
- bez nas

Koliko puta čovjek treba ustati
Da bi opet iznova pao
Za kog vraga
Trepere tvoje oči u modrini mojih dana
Život se sniva gorčina opija
Samaritanca noći pjesma je jauk
Gdje ću te naći ne ću razmišljati
O budućnosti bez velika pada
Suživot je iskra koja je spalila most

Omer Ć. IBRAHIMAGIĆ

MIRIS MIRTE

Krošnja se dotjerala i uljepotala s pregrštima žutih buketa.

Čovjeka, bez ruku, nagoni da joj urese zagriže,
dušu im proguta i skrrije u utrobu.

Čovjeka, bez nogu, zatoči u svojoj sjeni,
sve dok cvat traje, treperi i snagu širi.

Gluhoga domami iz daleke daljine,
bez kopanja ga zakopavši u dohvatu mirisa.
Slijepoga namami šumor vode s korita.
Tek kada je osjetio miruh cvijeta
on pomisli da je dženet oko njega ono što je zaslužio.

Čak i razborita miomiris mahnitim načini.

Samo ne dotače bahate i samožive.
Oni ne vidješe
ni drvo ni list,
niti bokore zamamne,
dok dršču na vjetru što ko voda huči
i život im raznosi.

BLUZ CRNOG MAČKA

Pomislim čovjek, leži na koži leđa.
Uplaši me sjaj, fosfor. Ne, to sijaju oči.
Gledam put njih. Ne mogu dugo, svjetlost me vrijeđa.
Nije ljudski stvor na podlozi svega - zemlji,
od mačka ne mogu proći.

Koliko se puta ponavlja isto, dodir i trbuh meki.
Ispisujući to isto, potroših silne krede.
Koliko puta pomislih čovjek, *pjano* neki,
a ono ne, nije - moj mačak prede.

Olinjao godinama, ne osjećajem punoće,
nervira me što sva ova ljeta ne progovara ni slovo!
Pored vrata, u činiji, ono što on hoće,
sem ako u vakumu vremena ne izmisli što novo.

Pogleda neopskrbljenog djevojkama,
kova njegovog,
on svakog februara, s njemu sličnim,
roda njegovog,
odlazi pod prozore cura dotičnih,
opskrbe radi,
i započinje praviti i izlivat temelje
bezvremenog ljubavnog plesa.

Zapjeva, bezbeli, pjesmu koja svake godine para nova srca,
bez obzira na svoju jednoličnost.
Ja pomislim - evo odakle rokeri humanoidi
crpe inspiraciju za svoje ljubavne pjesme.
Zaključim - mačke su stvarno naivne.
Redovno padaju na isti fazon.

Bože!
Šta li one misle o nama,
životinjama daleko nožno skromnijim,
od njih - četveronožnih frajli?

Pitam.

BRODOVI U PLOČAMA

Vreća puna ljetnih stvari, pokoja džepna knjiga,
bordo američka majica kao relikvija, *masterke* ili *starke* pod tolama.
Marama za vrat i za kosu, kao zaštita od znoja, crnila i nečistoće vagona.
Očeva skrivena briga, majčini sendviči s ajvarom i dove za hairli povratak.
U džepu teksas-košulje cvike, *članska ferijalnog* i knjižica poštanske štedionice.
Ubrzani iz Tuzle put toplog juga, u 3 i 25.
Povratne karte pregledaju već polupijani kondukteri,
razdrljenih svijetloplavih košulja,
s nakrivljenim kapama, masnim kravatama, s osmijesima prepunih zuba.
Štambilje *udaraju* naopako.

E pericoloso sporgersi!
Nicht hinauslehnen!
Ne pas se pencher au dehors!
Ne naginji se kroz prozor!

Znatiželjni pogledi, ispitivanje svijeta, ko li će prvi ugledati more?!
Ulazak u Ploče, mjesto kroz koje se vavijek samo prolazilo.
Pipanje pulsa vele luke, destinacije za dalje.
Brodovi, kao prava uspavana čudovišta.
Okolo njih, lanci poput moje noge debeli, čuvali ih da se od zemlje ne otkinu.
I sidra, da ne uzmanjka, vukla ih dnu, u vodu, zemlji opet.
Alge među crtale.

Galije im se podavale, ma samo maličuk, tek toliko da se svi namire.
Nikad nisam mogao shvatiti kako stoje, baš ko da su od flis-papira sačinjene.
Pa i poslije dva dana ukrcavanja robe.
Znao sam da imaju aerodinamičan oblik,
da su šuplje,
izrađene od specijalnih materijala.
Ma eto, sve bih mogo prekabulit, al mi ona hrđa stalno pred očima!

Dok bi raja pila pivo i mineralke, ja bih *iznova i opet* uzimao kamen ili novčić, strmoglavljujući ih tik pored plovećih *frankensteina*, u sinje more. Tonuli bi strelovito, tek da pokažu galijama kako se to radi. A ove bi mirno stajale. Hrđajući i ne posustajući.

Tako sve iz ljeta u ljeto.

Slični *problemi* bi me sustizali i osvajali u Splitu i Puli. Bilo mi je, škole mi, normalnije da avion poleti, nego da brodovi, uspravljeni u vodi, stoje postojano, *kano klisurine*. Danima. I noćima, kad se ne vidi.

Iako sam uvijek imao 4 ili 5 iz fizike.

Kanim, godinama već, ponovno skrenuti u Ploče, mjesto kroz koje se i sada, ko vavijek, samo prolazi, da bi u čudu posmatrao metalne grdosije u vodi do *kukova*. Od te ideje, već ljetima, uspješno bježim jer bi me Benjo i Azra mogli upitati kako to da ovolika plovila stoje i ne tonu, a da im ja to neću znati objasniti, kao ni sebi, godinama već. Bar ne na način da moju priču prime *zdravo za gotovo*.

Eto vidiš, sudeći po brodovima, veća sam djeca nego njih dvoje!

MUŠKA PRIČA

Šta je ono, tata!

Fazan, sine!

Kazan!

Fazan, fazan!

Vidi tata, leti!

Naravno, srećo, to je ptica!

Nije golub!

Nije.

Nije vrabac!

Nije.

Nije ni svraka!

Nije.

Pa, kako ptica, taj o?

Ima, sine, još ptica osim goluba, vrapca i svrake.

Nas učili samo ove tri i zato nisam znao.

Da si vidio sine, znao bi!

Tata, tata, a kakav je ono konj s rogovima?

Nije ono konj, srećo moja, konj rogova nema!

Šta li je onda, taj o?

Krava.

Pa, zar krava nije plava?

Nije, gdje si to vidio?

Na *Milka* čokoladi.

Čovječuljak, ne mora bit istina sve što je na papiru!

Pa ja, piše i da treba čuvati okolinu pa neke tete i čike opet prljaju!

Tako je, srećo!

.....

Što šutiš, sine?

Mislim nešto, tatić!

Šta li?

Piše još da se mama i tata vole.

I?

Pa, jel to istina?

Naravno!

Pa, i to *piše*, tata!

Ono jest, ali ne mora bit laž sve što je na papiru!

Taj o, ako sam dobro razumio, malo nam istinu kažu, malo nas lažu!

Jest, srećo! A tvoj tata te uči da bi jednom mogao da (ih) razlikuješ!

NA STUBOVIMA ULIČNE RASVJETE

Znam da će većini zvučati neodmjereno, bahato i neozbiljno, ali usudio bih se tvrditi da je u nas najviše jada i tuge na stubovima ulične rasvjetе. Dovoljno je da zastanem pred jednim, ovlaš pogledam i namah zaišaretim od boli-nepreboli.

Dotaknem vijenac sasušenog poljskog cvijeća i flor sa sjećanjem na mladića poginulog poslije pada s motocikla, baš tu, *na licu mjesta*. On tek dijelom pokriva izblijedjelu posmrtnicu djevojke, nečije kćeri, preminule s nepunih 25, *iznenada* - zbog droge. I nevještom rukom napisanu molbu nekog poštenog proletera, dobrim, a neznanim ljudima, za donaciju u novcu radi skupog liječenja maligne bolesti.

Na istoj banderi, samo s druge strane, stoje dva oglasa o prodaji dvosobnih komfornih stanova za, *privlačnih i zanemarivih*, pedesetak tisuća eura. Uz letak, izvučen na nekom starom šapirografu, u kojem se garantuje oslobađanje od sihira uz obavezno plaćanje prije obavljenog posla. Fotografija jednog probisvijeta i instant-političara, nazor nasmijanog, dok *apeluje* na poštenje i red s predizbornog plakata. Nalijepljena, slutim, opet preko nečije nesreće.

Pri vrhu je stuba, mahsuz za uljepšavanje Nove godine, željezna pahulja velika ko trbuh Snješka Bijelića. I nad njom, nalik visibabi, sijalica što vještački obasjava neprirodno bosansko crnilo.

Ovako stvari stoje.
A najveći je mrak odmah ispod najveće svjetlosti.

ŠUTIM

Izgubio sam dobar glas.
Promukao od grla prema duši.
Ja ko i bi, no iz mene riječi nikako da se prospu.

Pjevao nisam, nit prepušio.
Nisam bančio, nit se rosom okapao i po njoj zaspao.
Lednom vodom žeđ nisam utažio, nit sve hladnim vjetrom u prsa začinio.
Belćim me opet *klima* na poslu stukla, smoždila.

Sad šutim što moram, a ne znam to, već kako je propisano, radit.
Mada sam za ovih godina svačega izučio, ali šutnje nisam.
Nju bi, bezbeli, trebalo svaki dan ponavljat i utvrđivat.
Pogotovo što ljudi, ko biva, uvijek imaju nešto za naizust kazat,
i kad treba i kad ne treba.
A to dvoje ne idu ruku pod ruku.
Zato naučit šutnju nije lahko.
I ja to ne pročitah igdje.
Ona je stoga, jamačno, nečitljiva.
Jer je nevidljiva.

Nekad je tamo nekom zlato bila- govorahu.
Danas je sve naopako - vaze oni što su mogli odrastati uz jučer.
Pa haman i šutnja.
Prihvatit je u se, u ovaj naopak vakat, ne znači ostati bogat već postati ahmak.
Jer, najveći su bukači u životu najmirniji.
Njih niko ne dira.
Bukama svojim, naime, sve na vrijeme odbiju od sebe.
Zbog tog ih se drugi čuvaju, zaobilazeć ih naširoko.
Oni drugi, pak, što šute, misli se, mogu još podobro podnijet, istrpit šta god treba.
Takvi zariču tek kad više nemogu, kad provru. A i tad im se ne vjeruje.
Pa ih, sirote, sve šutkaju kako bi šutili.

Ovo je, kako mislim i vjerujem, cijela istina, nevidljivim kantarima izmjerena.

I meni, naopakom kakav jesam, eto, nekad dođe da provrem i riknem.
I tako onaj dobar glas, odveć dalek i izgubljen, samo još više od sebe potjeram.
Pa mi jedino preostaje da šutim,
u neznanju,
u tišini,
u svojoj nemušnosti.

Dok, obezrječen, ne naučim il ne sviknem.

DANAS, KOJE TRAJE

Penjem se uz čikmu hladom,
zabrinut nad gradom,
srce bi iz svoje ćelije,
da se prelije.

Ispred mene ploča limena,
Šesta bosanska - lijepog li imena,
umjesto da joj pariraš,
na zid je ugraviraš.

Apoteka usred Slatine,
klupe stare, flaša *Blatine*,
žamor raje, smijeha i sreće,
pune vreće.

Tad nisam gledao televiziju,
imali smo drugu viziju,
pomiješali su se končići,
polupali lončići.

U mraku se bode mladost,
prostitucija i gadost,
neljudi su važniji postali,
nego Mi ostali.

Fabrike *rumeni* kupuju,
proleter i žutuju,
mafija uzima *reketu*,
vlasti se ne sjete.

Autoriteti padaju,
i mladi se ne nadaju,
da će ikad želje šarene,
biti sparene.

Čini mi se, karte ruše se,
i sokovi, ko da suše se.
Moderno je da se zloba,
proba.
I da se duša,
gnuša.

Nenad SMOLJAN
UDK 523/524
Izvorni znanstveni rad

Sunčeva Zviježđa

**Zviježđa Zodijaka
Mythos i logos**

ZODIJAK (grč. ζῳδιακος κυκλος: životinjski krug)

Pojas na nebeskom svodu kojim prividno prolazi ekliptika i staze Mjeseca i velikih planeta. Označen je s dvanaest zviježđa, koja su nazvana po imenima mitoloških životinja i heroja: Ovan, Bik, Blizanci, Rak, Lav, Djevica, Vaga, Škorpion, Strijelac, Jarac, Vodolija i Riba. Svako zviježđe ima i poseban znak.

U astronomiji sada nema naročito značenje, dok se za povijest astronomije to ne bi moglo reći.

SAŽETAK

Cilj je prikazati nastanak, razvoj i oslobađanje prirodnoznanstvene misli iz mitopoetskog mišljenja na primjerima zviježđa Zodijaka, koja su sadržavala i obilje zabluda, ali i zrnca istine. Zviježđa Zodijaka nemaju značenja za modernu astronomiju, ali su od izuzetne vrijednosti za povijest astronomije. Stvarani su mitovi, ali su otkrivane i stalne pravilnosti. Tako se logos oslobađao mitosa. Na početku bijaše mythos isto što i logos i logos isto što i mythos. I za logos i za mitos vrijedi Einstenova misao: „Gledajte zvijezde i učite od njih.”

Osnovni pojmovi

Astronomija, ekliptika, ekvinocij, galaktika, logos, maglica, mythos, Mjesec, planeti, povijest astronomije, solsticij, Sunce, zvijezde, zviježđa, Zodijak.

Résumé

Le but est présenter le commencement, le développement et la libération de la pensée scientifique de la pensée mythopoïétique dans les exemples des constellations de Zodiaque qui contenaient même beaucoup d'erreurs mais aussi des grains de le vérité. Les constellations de Zodiaque n'ont pas de valeur pour l'astronomie moderne, mais elles sont d'une valeur exceptionnelle pour l'histoire de l'astronomie. Les mythes sont créés mais des régularités permanentes sont découvertes aussi. Ainsi de logos se délibérait du mythos. Au commencement le mythos était le même que logos, et logos le même que mythos. Et pour le logos et le mythos vaut la pensée d'Einstein, Regarder les étoiles et apprenez d'elles.

Notions fondamentales

Astronomie, écliptique, équinoxe, galactique, logos, nébuleuse, mythos, Lune, planètes, histoire de l'astronomie, solstice, Soleil, étoiles, constellations, Zodiaque

Zviježđa Zodijska
(Atlas Svijeta, Battista Agnese, Venise, 1540.)

PROMIŠLJANJE

Zvijezde zviježđa Zodiijaka bile su referentne točke u odnosu na koje su se motrila i izučavala gibanja Sunca, Mjeseca i planeta, pa za povijest astronomije imaju veliku vrijednost.

„Zviježđa Zodiijaka su sinteza stvaralačke mašte, intuicije i krutih zakona logike utemeljenih jedino na motrenju, kojima se trebao uvesti red u nepregledno mnoštvo zvijezda polazeći jedino od njihovog sjaja.” (str. 120/16)

Aratos, liječnik i pjesnik koji je boravio na dvoru makedonskog suverena Antigonosa Gonatasa, u trećem stoljeću prije Krista, nadahnut grčkom mitologijom, dao je zviježđima imena i tumačenja prema herojima i životinjama iz grčke mitologije.

Ptolomej je u II. stoljeću naše ere načinio atlas zvijezda s 48 zviježđa, koja su važila sve do XVII. stoljeća, a odnosila su se samo na Sjeverno nebo.

Bayer je u XVII. stoljeću počeo označavati zvijezde grčkim slovima, polazeći od njihova sjaja.

Velika pomorska otkrića i putovanja zahtijevala su motrenje zvijezda Južnog neba, pa su tako nastale razne neusuglašene karte zviježđa Južnog neba.

Međunarodna astronomska unija pristupila je godine 1922 sistematiziranju i reviziji zviježđa. Godine 1927. belgijski astronom Eugene Delporte je sistematizirano i definirao 88 zviježđa, čije su granice strogo određene paralelama i meridijanima.

OVAN (Aries, Arietis) [Ari.]

♈ (21. ožujka – 20. Travnja)

Konturu zviježđa određuje šest zvijezda. To je zviježđe Zodiijaka koje se nalazi između Riba i Bika.

U prošlosti se u njemu nalazila točka proljetnog ekvinočija, tj. točka u kojoj se presijeca nebeski ekvator i ekliptika i u kojoj se Sunce nađe na prvi dan proljeća. Zbog precesije Zemljine osi ova se točka premjestila u zviježđe Riba.

Osobitosti zviježđa

Zvijezda Alfa Ari ili **Hamal** udaljena je 78 svjetlosnih godina od Sunca, magnitude 2,0 i spektralnog tipa K2III. Najsajjnija je zvijezda zviježđa.

Zvijezda Gama Ari ili **Mesarthin** dvostruka je zvijezda, udaljena 70 svjetlosnih godina od Sunca, čije komponente imaju jednake magnitud 4,8, i 4,8 i jednake spektralne tipove AO. **Gama Ari** jedna je od prvih otkrivenih dvojnih zvijezda koje je otkrio Robert Hooke 1664. godine.

Mythos

Prema grčkom mitu zvijezde Ovna predstavlja ovan čije je zlatno runo visjelo na stablu u gradu Kohlidi na obali Crnog mora, kojeg je čuvao besmrtni zmaj.

Na Olimpu su se Hera i Atina dogovorile kako će Jazon osvojiti zlatno runo i vratiti ga u Grčku. Obratili su se Afroditi i ona nagovori svoga brata Erosa da pogodi strijelom u srce Medeju da bi se ona zaljubila u Jazona.

Jazon i Argonauti su otišli na obalu Crnog mora u grad Kohlidu da bi vratili zlatno runo u Grčku. Jazonu je pomogla Medeja, kći kralja Eta, vlasnika zlatnog runa. Ona je začarala zmaja, koji je čuvao runo, tako što mu je oči poprskala kapima smreke i uspa-vala ga. Tada je Jazon skinuo zlatno runo sa stabla, te s Medejom i runom pobjegao u Grčku lađom Argo.

BIK (Taurus, Tauri) [Tau.]

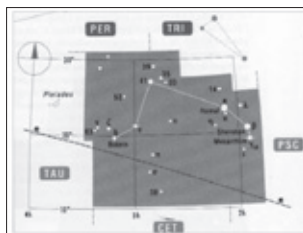
♉ (21. travnja – 21. svibnja)

Konturu zvijezda određuje sedamnaest zvijezda. To je zvijezda Zodiijaka koje se nalazi između Ovna i Blizanaca.

Osobitosti zvijezda

Zvijezda Alfa Tau ili **Aldebaran** (arapski: **sljedbenik**) crveni je div koji je četrdeset pet puta veći od Sunca, udaljena je 65 svjetlosnih godina od Sunca, promjenljive je magnitude od 0,78 do 0,93 i spektralnog tipa K5. Ima dva pratioca. Vlastita vrtnja joj je veoma mala i iznosi 720 dana.

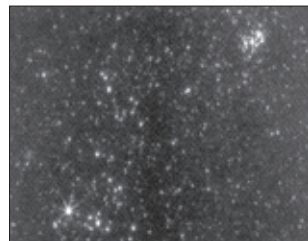
Zvijezda Alcyone je četverostruka zvijezda, udaljena od Sunca 360 svjetlosnih godina, magnitude 3, spektralnog tipa B7 i najsjajnija je zvijezda Plejada. To je sjajni div, oko kojeg kruže tri zvijezde na udaljenosti od nekoliko milijuna kilometara. Ima veliku vrtnju te stoga stvara oko sebe disk koji snažno emitira svjetlost. Njezina pojava na horizontu istočnog neba označavala je početak jeseni.

Zvijezda Lambda Tau je pomrčinska dvojna zvijezda udaljena je od Sunca 370 svjetlosnih godina, magnitude 3,5, spektralnog tipa B3, s periodom od 4 dana. Sustav čine patuljak spektralnog tipa B3 i div spektralnog tipa A4, na međusobnoj udaljenosti od 15 milijuna kilometara.

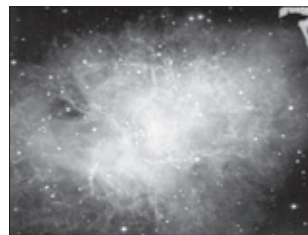
Zvijezda T Tau: T Tauri je karakteristična promjenljiva zvijezda po kojoj se tako zove tip zvijezda, čija se magnituda mijenja nepravilno od 9 do 13, a spektralni tip je od G4 do G8. Patuljasta je mlada zvijezda udaljena 450 svjetlosnih godina od Sunca. Sadrži 100 puta više litija od Sunca i ima veliku brzinu rotacije. Nalazi se u stanju gravitacijske kontrakcije. Prepoznatljiva je po snažnom bipolarnom zvjezdanom vjetru, koji istječe iz pra-maglice.

Otvoreni pokretni skup Plejade ili M 45, ili NGC 1435 čini šest neposredno vidljivih zvijezda, dok je sedma veoma slabo vidljiva. Skupina je udaljena 400 svjetlosnih godina od Sunca, magnituda 4,17. Skupinu čini nekoliko tisuća zvijezda, koje su modri divovi spektralnog tipa B, a nalaze se unutar refleksne maglice koja prolazi kroz jato brzinom 40 000 kilometara na sat. Starost se skupine procjenjuje na sedamdeset milijuna godina. Vidljive zvijezde su Alcyone, Taygeta, Meropa, Celena, Asteropa i Maia, dok je Elektra, slabo vidljiva.

Otvoreni pokretni skup zvijezda Hyade promjera 10 svjetlosnih godina, udaljen 130 svjetlosnih godina od Sunca i najbliži je skup zvijezda. Starost skupa se procjenjuje na 800 milijuna godina. Skup sadrži stotinjak zvijezda. Većina zvijezda skupa pripada spektralnog tipu G. Sve zvijezde se gibaju u prostoru istim brzinama duž usporednih putanja u istom smjeru prema zvijezdi Betelgeze.

Rakova maglica M 1 ili NGC 1952 Tau, kako ju je nazvao astronom William Parson, je maglica udaljena 6500 svjetlosnih godina od Sunca, magnituda 8,4, a ostatak je supernove iz 1054. godine. Sadrži pulsar, koji je ujedno i radioizvor i izvor rendgenskog zračenja. Promjer pulsara je dvadeset kilometara, a masa 1,5 mase Sunca. Rubovi maglice šire se brzinom od 1000 kilometara u sekundi. Veličina maglice je 6x4 svjetlosne godine.

Meteorski roj Tauridi prividno padaju južno od Plejada.

Mythos

Zvijezde Bika poznato je više tisuća godina. Crtež zvijezda Bika nalazi se i u grobnici faraona Setija I. kod Denderaha.

Bik je u grčkoj mitologiji jedan od transformiranih oblika Zeusa.

Aldebaran je najsajjnija zvijezda neba i bila je za perzijske astronome Čuvar neba, a označavala je početak proljeća. Sljedbenik je Plejada.

Plejade su od izuzetne vrijednosti za povijest astronomije jer ih spominju mnoge stare civilizacije:

- (1) **U starom Egiptu Plejade** su bile „odabranice”, koje su odlučivale o sudbini ljudske duše nakon smrti, pa je bilo veoma važno znati njihova imena i izgovarati ih u određenom trenutku.
- (2) **U grčkoj mitologiji** Plejade su kćerke titana Atlasa i oceanide Pleone. **Plejade** se ponekad nazivaju Sedam sestara, prema sedam zvijezda, od kojih je vidljivo samo šest. To su: Alcyon, Taygeta, Meropa, Celena, Asteropa, Maia, i Elektra, koja je slabo vidljiva. Izgublenu Plejadu tumači mit da je to Elektra, koja nije mogla podnijeti da vidi pad Troje, koju je osnovao njen brat, pa je napustila svoje sestre.
- (3) **Drugi mit Plejade** tumači kao sedam golubica koje bogovima donose ambroziju.
- (4) **U indijskoj mitologiji** sedam zvijezda poistovjećuje se sa sedam mudraca koji su upravljali Zemljom, a nastanak svijeta se objašnjava odvajanjem i odlaskom žena velikih mudraca.

- (5) U **vučedolskoj kulturi Plejade** su bile važne i njima su se prinisile žrtve u određeno vrijeme zavisno od njihova položaja prema solsticiju i ekvinociju.
- (6) **Za civilizaciju Maja** prolazak Venere preko Plejada smatrao se „rođenjem Venere“, i uzimalo se za početak računanja vremena u njihovu kalendaru, a koji pada 3115. god. prije Krista.
- (7) **Plejade** su bile poznate i Hrvatima i imale su svoja imena: Bora, Boreta, Mile, Mileta, Rade, Radeta i Mali Prigmiz (Prema Otonu Kučeri).

Slika **Buđenje Plejada od Howarda Henrya**, Cambridge. Skup zvijezda su grčki pomorci nazvali Plejadama, jer se one svakog 20. svibnja pojavljuju na horizontu istovremeno kada i Sunce a to je označavalo početak plovidbe Mediteranom.

Slika **Lutajuća zvijezda Plejada**: predstavlja Elektru, Plejadu koja napušta svoje sestre, što označava početak isplivljavanja brodova na otvoreno more

Zvijezdu Alcyone, koja pripada Plejadama, stare civilizacije su smatrale središtem oko kojeg se vrti Sunce.

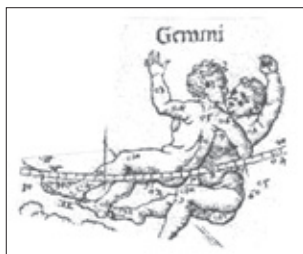
Hijade su, prema grčkoj legendi, kćerke Atlasa i polusestre Plejada.

Hijade na grčkom znače „kišne zvijezde“ i čine pokretan skup. Prvi put ga spominje Homer oko 750 godina prije Krista.

BLIZANCI (Gemini, Geminorum) [Gem]

II (22. SVIBNJA – 21. LIPNJA)

Konturu zviježđa određuje trinaest zvijezda. To je zviježđe Zodijska koje se nalazi između Bika i Raka.

Osobitosti zviježđa

Zvijezda Beta Gem ili **Poluks** je narančasti div i najsjajnija zvijezda zviježđa, a udaljena je 34 svjetlosne godine od Sunca, magnitude 1,16 i spektralnog tipa KO III. **Zvijezda Alfa Gem** ili **Kastor** je složen zvjezdani sustav od šest zvijezda, udaljen je 52 svjetlosne godine od Sunca. Zvijezde sustava kruže oko zajedničkog središta gravitacije. Vrijeme rotacije sustava je oko 400 godina. Ukupna magnituda sustava je 1,6. Kastor A perioda 9 dana, i Kastor B perioda 3 dana su dvojne zvijezde spektralnog tipa A, dok je Kastor C dvojna zvijezda kojega čine crveni patuljci perioda vrtnje jednog dana.

Dvojna pomrčinska zvijezda Eta Gem ili Propus je hladan crveni div koja periodično mijenja magnitudu od 3 do 4 tijekom 234 dana. Pomrčina se javlja svakih 8 godina koja nastaje zbog pratioca, zvijezde tipa B, koji se nalazi na udaljenosti od nje skoro milijardu kilometara.

Eruptivna promjenljiva zvijezda U Gem je crveni div koji čini dvojni sustav s bijelim patuljkom, magnituda 9, spektralnog tipa B. Udaljen je od Sunca 250 svjetlosnih godina.

Zvijezda Epsilon Gem ili Mesbuda je superdiv, magnituda 2,9 i spektralnog tipa G8 Ib. Udaljen je od Sunca 1100 svjetlosnih godina.

Pulsirajuća dvojna zvijezda Ceta Gem ili Mekbuda jedna je od najsajnijih promjenljivih zvijezda iz grupe cefeida, a udaljena je 1200 svjetlosnih godina od Sunca, pulsira s periodom od 10,15 dana, promjenljive je magnituda od 4,4 do 5,2 i promjenljivog spektra od F7 Ib do G3. Oko nje kruži zvijezda desete magnituda.

Otvoreni zvjezdani skup M 35 ili NGC 2168, udaljen je od Sunca 2800 svjetlosnih godina, magnituda 5,5, u kojem se može razlikovati dvije stotine zvijezda.

Planetarna maglica Eskim kataloškog broja NGC 2392 u čijem se središtu nalazi zvijezda, koju okružuje plavičasti plin. Plin se od središta udaljava brzinom od 120 000 kilometara na sat. Udaljena je 5000 svjetlosnih godina od Sunca. Sjaj maglice je 10,11 magnituda. William Herschel ju je otkrio 1787. godine. To je maglica s izraženim haloom. Nastala je izbacivanjem materijala od crvenog diva prije 10 000 godina.

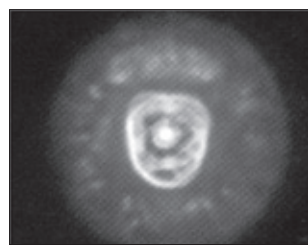
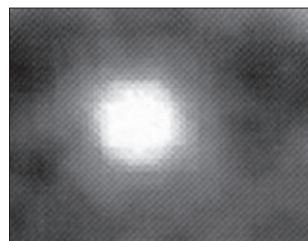
Neutronska zvijezda pulsar Geminga SN 437, udaljena od Sunca 500 svjetlosnih godina, magnituda 26, otkriven je 1972. godine. Pretpostavlja se da je Geminga ostatak supernove koja se dogodila prije 300 000 godina. Udarni val se na udaljenosti od 3 milijuna kilometara od središta udaljava brzinom od 25 000 kilometara na sat.

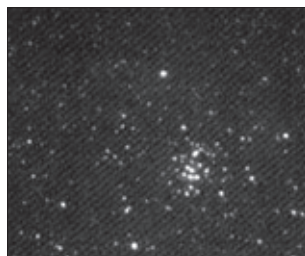
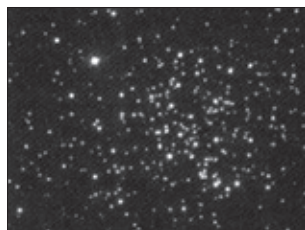
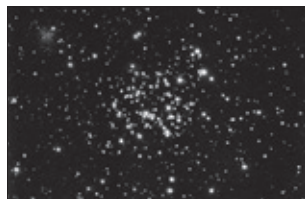
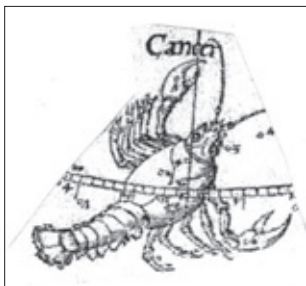
Mythos

Zvijezde predstavlja mitološke blizance Kastora i Poluksa, sinove spartanske kraljice Lede i braću Helene Trojanske.

Majka blizanaca Kastora i Poluksa bila je Leda, supruga Tindara, kralja Sparte. Poluksov otac bio je Zeus, koji je zaveo Ledu preobrazivši se u labuda. Kastorov otac bio je Tindar, pa je Kastor bio smrtni, dok je Poluks bio besmrtni. Poslije Kastorove smrti Poluks nije želio ostati sam među bogovima, tako da su oba brata putovali naizmjenično između Olimpa i Podzemnog svijeta.

Prividno su to zvijezde koje se čine kao da su zajedno, a u biti one su potpuno odvojene.

RAK (Cancer, Cancri) [Cnc]

♋ (22. lipnja – 22. srpnja)

Konturu zviježđa određuje šest zvijezda. To je zviježđe Zodijska koje se nalazi između Blizanaca i Lava. Najslabijeg je sjaja.

Osobitosti zviježđa

Zvijezda Alfa Cnc ili **Acubens** je dvostruka zvijezda, udaljena 170 svjetlosnih godina, magnituda 4,3 i 11, spektralnog tipa FO. Njen pratilac je 11,8 magnitude.

Otvoreni skup M 44 ili **NGC 2632 Jaslice** ili **Praesepe**, promjera 95' ili 10 svjetlosnih godina, udaljen je 570 svjetlosnih godina od Sunca, magnituda 4, a sadrži preko 300 zvijezda. Nastao je u protozvezdanoj maglici prije 700 milijuna godina.

Otvoreni skup M 67 ili **NGC 2682** je bogat zvijezdama, promjera je 28', od Sunca je udaljen 2300 svjetlosnih godina, magnituda 7,0.

Mythos

Prema grčkom mitu, Rak je napao Herakla dok se borio s višeglavom Hidrom, ali ga je junak zgazio.

LAV (Leo, Leonis) [Leo.]

♌ (23. srpnja – 22. kolovoza)

Konturu zviježđa određuje šesnaest zvijezda. To je zviježđe Zodijska koje se nalazi između Blizanaca i Djevice.

Zviježđe Lava bilo je poznato i u Mezopotamiji prije pet tisuća godina. U to vrijeme Sunce se za vrijeme ljetnog solsticija nalazilo u zviježđu Lava i predstavljalo je izraz vrhovne moći Sunca.

Osobitosti zvijezda

Zvijezda Alfa Leo ili **Regulus** (lat. Kraljević) jedna je od najsjajnijih zvijezda neba. Nalazi se u blizini ekliptike, udaljena je od Sunca 78 svjetlosnih godina, magnituda 1,35, i spektralnog tipa B 7. Regulus je trostruki sustav zvijezda. Najsjajnija komponenta sustava je zvijezda glavnog niza HR dijagrama, mase 3,5 masa Sunca, promjera 3,5 većeg od Sunca, površinske temperature 12 300 K i sjaja 140 puta većeg od Sunca. Maksimum zračenja je u ultraljubičastom dijelu spektra. Glavna zvijezda ima dvojnog pratiatelja, kojega čine narančasti i crveni patuljak, na međusobnom rastojanju od 14 milijardi kilometara. Patuljci se međusobno običu za tisuću godina, a oko glavne zvijezde okreću se za 130 000 godina.

Zvijezda Gama Leo ili **Algieba** dvojna je zvijezda koju čini par zlatno narančastih divova magnituda 2,4 i 3,5, na međusobnoj udaljenosti od 4,5", s periodom vrtnje 600 godina. Sustav je udaljen od Sunca 125 svjetlosnih godina.

Zvijezda R Leo *crveni* je *div*, promjenljiva zvijezda dugog perioda od 312 dana, tipa Mira ceti. Udaljena je od Sunca 600 svjetlosnih godina. Ona mijenja svoju magnitudu od 10 do 5 vrijednosti.

Galaktika M 65 ili **NGC 3623** je spiralna galaktika tipa Sb s izraženim područjima tamne materije u spiralnim kracima, magnituda 9,5, mase 140 milijardi masa Sunca. Udaljena je od Sunca 29 milijuna svjetlosnih godina.

Galaktika M 66 ili **NGC 3627** je spiralna galaktika tipa Sb, magnituda 8,8 s izraženim područjima tamne materije u spiralnim kracima. Udaljena je od Sunca 39 milijuna svjetlosnih godina.

Meteorski roj Leonida izvire svake godine u studenome. Giovanni Schiaparelli izračunao je staze meteorskog roja Leonida 1866. godine.

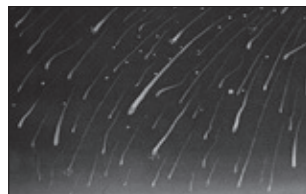
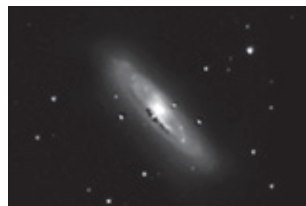
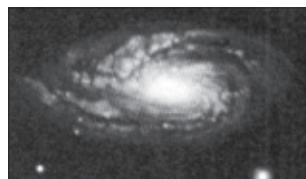
Mythos

Zvijezde predstavlja mitološkog lava koji je živio u špilji blizu grada Nemeje, iz koje je izlazio da bi ubijao ljude.

Po Herinoj želji, Selena je stvorila lava od morske pjene zatvorene u kovčeg i odnijela ga na Nemejske planine, u pećinu koja se nalazila dvije milje od grada Nemeje.

Prema Apolodoru, prvi zadatak koji je Eutistej postavio Heraklu da bi se nastanio u Tirintu bio je da ubije i odere nemejskog lava, golemu zvijer s kožom koju nisu mogli oštetiti ni željezo, ni bronca ni kamen.

Shvativši da lava ne može ubiti nikakvo oružje, Heraklo ga je zadavio rukama. Heraklo nije mogao ničim oderati lava, pa mu pade na um božanska ideja da lava odere oštrim lavljim kandžama.

U grad Kreont Heraklo se vrati s oderanim lavom na ramenima točno nakon trideset dana, kako je i bio obećao.

Ritualna borba kraljeva s divljim životinjama i lov bila je obvezni dio krunidbene svečanosti u Grčkoj, Siriji i Babilonu. Zavisno od godišnjeg doba u kojem se ritual događao, bila je određena životinja koja se lovila i koja je predstavljala jedno godišnje doba, a što je zavisno od kalendara koji se koristio.

Bik, lav, škorpija i vodolija su četiri znaka Zodiijaka koji su nekada padali u ravnodnevnicu, dugodnevnicu i kratkodnevnicu.

DJEVICA (Virgo, Virginis) [Vir.]

♍ (23. kolovoz – 22. rujna)

Konturu zviježđa određuje sedamnaest zvijezda. To je zviježđe Zodiijaka koje se nalazi između Lava i Vage i najveće je zviježđe Zodiijaka.

Na dan jesenske ravnodnevnicu u rujnu Sunce se nalazi u Djevici.

Osobitosti zviježđa

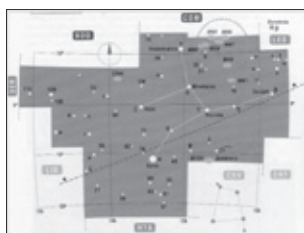
Zvijezda Alfa Vir ili **Špica** (lat. klas pšenice) je dvojna djelomično pomrčinska zvijezda, koja se nalazi na ekliptici, udaljena je 275 svjetlosnih godina od Sunca, magnituda 1,0, a od Sunca je sjajnija 2300 puta, spektralnog je tipa B1V. Jedna je od dvanaest najsajnijih zvijezda neba. Sjajnija komponenta je pulzirajuća promjenljiva zvijezda tipa Beta Canis Majoris.

Zvijezda Gama Vir ili **Porrima** je dvojni sustav gotovo jednakih zvijezda, masa jednakih 1,5 sunčevih masa, površinske temperature 7300 K, sjaja četiri puta većeg od Sunca. Putanje oko zajedničkog središta masa su eliptične s periodom revolucije 170 godina. Magnituda sustava je 0,36, spektralnog tipa F. Sustav se vidi kao žučkastobijela zvijezda. Udaljena je od Sunca 38 svjetlosnih godina.

Pulsirajuća zvijezda W Vir je žuti div koji pulsira s periodom pulsiranja od 17 dana, udaljena je od Sunca 10 000 svjetlosnih godina, promjenljive je magnituda od 9,5 do 1,2, i spektralnog tipa F0.

U zviježđu Djevice nalazi se **skup galaktika** poznat kao **Coma Virgo** sa središtem na rubu zviježđa, kojeg čini 3000 galaktika i udaljen je od Sunca 42 milijuna godina.

Eliptična galaktika M 60 ili **NGC 4649**, tipa E2 ima masu tisuću milijardi masa Sunca, promjera 120000 svjetlosnih godina, udaljena je 50 milijuna svjetlosnih godina od Sunca, magnituda je 8,8, i okružena je kuglastim sku-

povima. Nalazi se u nepravilnoj galaktičkoj skupini u Djevici. U njenom središtu otkrivena je **crna jama** mase dvije milijarde masa Sunca.

Galaktika M 61 ili **NGC 4303** je spiralna maglica tipa Sc, promjera 50 000 svjetlosnih godina, koja ima masu 50 milijardi masa Sunca, magnitude 10. U toj galaktici u dva-desetom stoljeću zabilježene su tri eksplozije supernovih.

Galaktika M 87 ili **NGC4486** najveća je galaktika zvijezda Djevice. To je eliptična galaktika promjera 3' i magnitude 9,2, koju okrežuje preko tisuću kuglastih skupova. Masa joj je preko 790 milijardi masa Sunca. Prepoznatljiva je po mlazu materije koji se pruža od središta galaktike, emitira sinkrono zračenje kao posljedica spiralnog gibanja elektrona oko crta sile magnetnog polja. Mlaz je dug oko 4100 svjetlosnih godina. Galaktika i mlaz su izvor rendgenskog zračenja.

Galaktika M 104 ili **NGC 4594** koja se zove **Sombrero**, tipa je Sa, vidljiva je „sa strane”, s crtom tamne materije u području ekvatorskoj ravnini, okružena je kuglastim skupovima. Masa galaktike 1300 milijardi masa Sunca, udaljena je od Sunca 50 milijuna svjetlosnih godina, magnitude je 8,0, a udaljena je od Sunca 50 milijuna svjetlosnih godina. Otkrio ju je Messier 1781.godine.

Kvazar: 3C273, PKS 1226+02, eliptičnog je oblika E4, promjera 160000 svjetlosnih godina, udaljen od Sunca 2,1 milijardi svjetlosnih godina, magnitude 12,8, udaljava se od nas brzinom od 18,5 tisuća kilometara u sekundi. Od Mliječne staze je sjajniji 400 puta. Kvazari pripadaju objektima ranog svemira pa se smatraju prethodnicima galaktika.

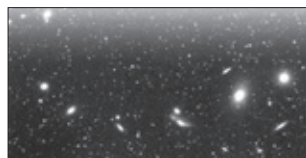
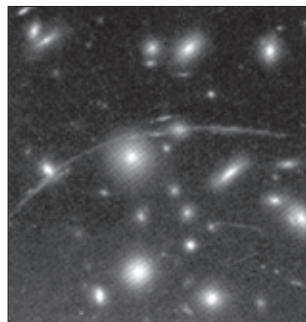
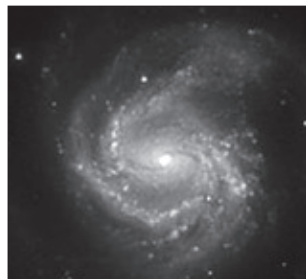
Pravilna galaktička skupina Abell 1689, skupina je velike glaktičke gustoće, ima više od 3000 galaktika u prostoru od dva milijuna svjetlosnih godina, udaljena je 2,2 milijarde svjetlosnih godina od Sunca.U skupini je raširena tamna materija.

Nepravilna galaktička skupina Skupina Djevica I, ima 2000 galaktika, udaljena je od Sunca 52 mil. svjetlosnih godina. Dio je galaktičke superskupine.

Mythos

U grčko-rimskoj tradiciji zvijezde se poistovjećuje s legendom o Astorei, boginji pravde, kćerki Zeusa i Temis. Astorea je živjela u Zlatno doba kada je na zemlji vladalo blagostanje. Po drugoj legendi, ona je Persefona, kćerka boginje žetve Ceres.

Djevica se obično povezuje s Dikom, grčkom božicom pravde. Ona je napustila Zemlju i preselila se na Nebo jer ljude nije mogla učiniti pravednim.

Mitološko značenje imena zvijezde Špice je Klas pšenice, a označava obilje koje Djevica drži u ruci.

Demetra je Triptolemu, eleuzinskom kraljeviću, podarila kola koja su vukli krilati zmajevi, puna pšenice za sjetvu kamo god bi išao.

VAGA (Libra, Librae) [Lib.]

♎ (23. rujna – 22. listopada)

Konturu zviježđa određuje osam zvijezda. To je zviježđe Zodijaka, koje se nalazi između Djevice i Škorpiona neposredno ispod nebeskog ekvatora.

Osobitosti zviježđa

Zvijezda Alfa Lib ili **Zenug** i **Genubi** je dvojna zvijezda, udaljena jedna od druge 58", čiji je pratitelj također dvojna zvijezda. Sustav je od Sunca udaljen 77 svjetlosnih godina, magnitude 4,5, i magnitude pratitelja 9,4.

Zvijezda Gama Lib ili **Zuben el Akrab** je *div* magnitude 4,1 spektralnog tipa **G 6**, udaljena je od Sunca 109 svjetlosnih godina.

Zvijezda Delta Lib ili **Zuben el Akribije** sjajna promjenljiva pomrčinska zvijezda, perioda 2,32 dana, čija se magnituda mijenja od 4,79 do 5,93. Vidljiv je samo spektar sjajne zvijezde, koji je tipa **A0**. Pratitelj je od središnje zvijezde udaljen 8 milijuna kilometara. Sustav je od Sunca udaljen 225 svjetlosnih godina.

Kuglasti skup zvijezda NGC5897 je promjera 8,7', udaljena je 38500 svjetlosnih godina od Sunca, magnitude 8,7. Od središta Mliječne staze je udaljen 22000 svjetlosnih godina.

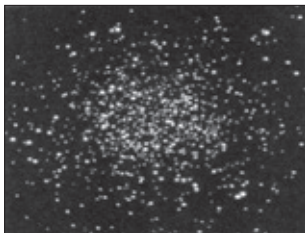
Mythos

U rimsko doba dobilo je značenje Djevičine vage pravde.

ŠKORPION (Scorpius, Scorpii) [Sco.]

♏ (23. listopada – 21. studenog)

Konturu zviježđa određuje sedamnaest zvijezda. Nalazi se između Strijelca i Vage, na južnoj nebeskoj hemisferi.

Osobitosti zvijezda

Zvijezda Alfa Sco ili **Antares** (grč. Marsov suparnik) crveni je super div stotinu puta veći od Sunca, nepravilno je pulsirajuća zvijezda s periodom od četiri do pet godina pri čemu se magnituda mijenja od 0,9 do 1,2, spektralnog je tipa M1, udaljena je od Sunca 520 svjetlosnih godina.

Zvijezda Sco XI je najjači izvor rendgenskog zračenja na nebu. To je modra zvijezda oko koje kruži neutronska zvijezda

Neutronska zvijezda PSR B 1620-26, udaljena od Sunca 7000 svjetlosnih godina, magnitude 21,3, vlastite vrtnje od 90 okretaja u sekundi, ima masu jednaku 1,3 masa Sunca. Oko nje kruži bijeli patuljak i planet Metuzalem star trinaest milijardi godina. Zvijezda se nalazi u kuglastom skupu M 4.

Kuglasti skup M 4 ili **NGC 6121**, promjera je 70 svjetlosnih godina, magnitude 7,1, udaljen je od Sunca 7000 svjetlosnih godina i najbliži je kuglasti skup. Sadrži više od 100000 zvijezda. Unutar skupa je otkriven bijeli patuljak oko kojeg kruži planet.

Otvoreni skup M 6 ili **NGC 6405** ili **Leptir**, promjera 12 svjetlosnih godina, starosti stotinu milijuna svjetlosnih godina, čini ga većinom osamdesetak modrih zvijezda spektralnog tipa B4 i B5, ali i narančasti divovi. Magnituda skupa je 5,3, a udaljen je od Sunca 2000 svjetlosnih godina. To je najbliži otvoreni skup Mliječnoj stazi.

Crna jama GRO J 1655-40 V* V1033 Sco, udaljena je od Sunca 6000 do 9000 svjetlosnih godina, magnitude 17, izvor je rendgenskog zračenja, ima veliku brzinu vrtnje slična je kvazaru i u svojoj okolini ima velik broj zvijezda. Otkrivena 1994. godine.

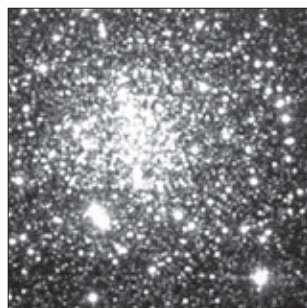
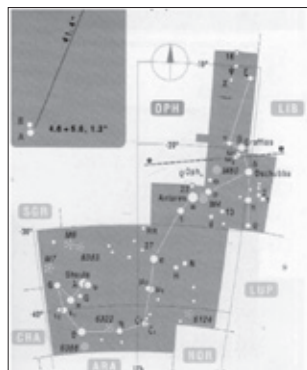
Mythos

Prema grčkom mitu Škorpion je usmratio Oriona, kojeg je poslala božica Atemida, jer ju je Orion pokušao napasti.

STRIJELAC (Sagittarius, Sagittarii.) [Sgr.]

♐ (22. studenog – 21. prosinaca)

Konturu zvijezda određuje dvadeset tri zvijezde. Nalazi se između zvijezda Škorpiona i Jarca na južnoj nebeskoj hemisferi. Izlaskom Sunca iz znaka Strijelca počinje zima. Obuhvaća područje neba bogato maglicama. U smjeru Strijelca nalazi se središte Mliječne staze.

Osobitosti zvijezda

Zvijezda Gama Sgr ili **El Nasi** je magnitude 2,97, spektralnog tipa KO III, udaljena je od Sunca 125 svjetlosnih godina. U blizini zvijezde se nalazi središte Mliječne staze.

Zvijezda Sigma Sgr ili **Nuni**, nosi ime iz babilonske civilizacije, a kod Arapa je poznata kao Sadira. Ima magnitudu 2,12, spektralni tip B2V, i od Sunca je sjajnija 1100 puta. Udaljena je od Sunca 300 svjetlosnih godina.

Wolf-Rayetova zvijezda WR 104 udaljena je 4800 svjetlosnih godina od Sunca, Magnitude 13,5, spektralnog tipa WC var oko sebe stvara spiralu isparene izbačene prašine. Pretpostavlja se da je to dvojni sustav koji vrtnjom proizvodi spiralni vrući trag isparenog materijala

Wolf-Rayetova zvijezda WR 124 udaljena je 15 000 svjetlosnih godina od Sunca, magnitude 11, spektralnog tipa WN, površinske temperature od 50 000 K, i jedna je od najvreljih zvijezda tog tipa. Nalazi se u fazi raspada odbacujući pri tome svoju tvar brzinom od 150000 kilometara na sat.

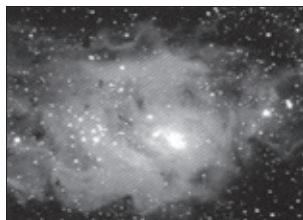
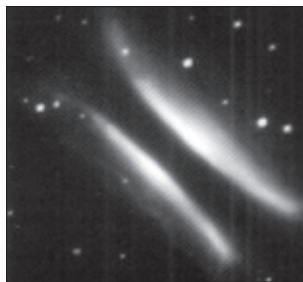
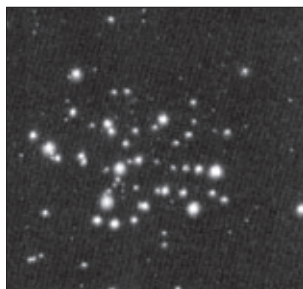
Crna jama MACHO 96, udaljena je od Sunca do 100000 svjetlosnih godina, lomi svjetlost kao leća, mase je šest puta veće od Sunca, otkrivena je 1996. godine.

Difuzna maglica Laguna M 8 ili **NGC 6523**, udaljena je 5200 svjetlosnih godina od Sunca, magnitude je 6 i neposredno je vidljiva. U tom području nalazi se jato mladih zvijezda i aktivna mjesta nastanka zvijezda. Maglica je bogata Bokovim globulama. Prepoznatljiva je po jakom zračenju i zvjezdanom vjetru koji se javlja unutar nje između zvijezda, koje su relativno blizu.

Difuzna maglica Omega M 17 ili **NGC 6618** veličine 45'x35', magnitude 7,0. Udaljena je oko 6000 svjetlosnih godina od Sunca. Izvor je radiozračenja srednje jakosti. Prvi ju je opazio švicarski astronom Chesaux 1746. godine.

Difuzna maglica Trifid M 20 ili **NGC 6514** je emisijska maglica i jedna je od najmlađih u kojima nastaju zvijezde. Tanke tamne crte materije dijele maglicu na tri dijela. Maglicu čine plin i prašina, magnitude 6,3. Sjaj joj potječe od refleksije svjetlosti s mladih zvijezda. Udaljena je 7600 svjetlosnih godina od Sunca. Promjera je 50 svjetlosnih godina. Cijelo područje okruženo je modrom refleksirajućom maglicom, u kojoj čestice prašine raspršuju svjetlost zvijezda. To je složen sustav tamne i svijetle materije. Središte maglice je promjera 20 svjetlosnih godina.

Planetarna maglica ili Gomezov hamburger, IRAS

18059-3211, udaljena je od Sunca 6500 svjetlosnih godina, magnitude 14,4, sa crvenim divom u središtu, koji odbacuje svoje vanjske slojeve i stvara oko sebe maglicu koju sačinjava pojas prašine. Otkrio ju je Arturo Gomez 1985.

Patuljasta eliptična galaktika Sag DEG, udaljena je od Sunca 80 000 svjetlosnih godina, promjeraje 10000 svjetlosnih godina, i magnitude 7,6. Galaktika je siromašna zvijezdama.

Kuglasti skup M 22 ili **NGC 6656** je jedan od najbogatijih kuglasti skupova zvijezdama, kutnog promjera 17', a udaljen je od Sunca 10000 svjetlosnih godina i najbliži je kuglasti skupu Suncu.

Mythos

U starijim zvjezdanim kartama Strijelac se predočava likom kentaura, ili pak likom Krota, Panovog sina, koji je izmislio streličarstvo.

JARAC (Capricornus, Capricorni)[Cap.]

♑ (22. prosinca – 20. siječnja)

Konturu zvijezda određuje devet zvijezda. To je najmanje zvijezde Zodiijaka, koje je nalazi između Jarca i Strijelca na južnom dijelu neba. Nema sjajnih zvijezda. U našim se krajevima vidi za vrijeme ljeta.

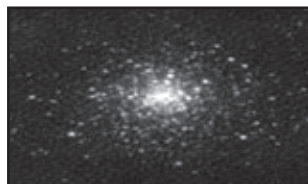
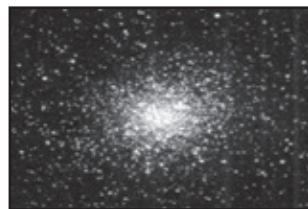
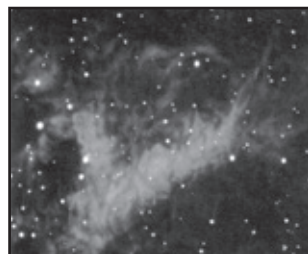
Osobitosti zvijezda

Zvijezda Alfa Cap ili **Gredi** je optički dvojna zvijezda, kutnog razmaka 376". Sjajnija komponenta (alfa 2) udaljena je od Sunca 110 svjetlosnih godina i ima magnitudu 3,56 i spektralni tip G9 III. Komponenta (alfa 1) manjeg je sjaja, udaljena je od Sunca 690 svjetlosnih godina, magnitude 4,24 i spektralnog tipa G3 1 b. Fizički ne čine dvojni sustav.

Kuglasti skup M 30 ili **NGC 7099**, ima promjer 9', otkrio ga je Messier 1764. godine, a od Sunca je udaljen 40 000 svjetlosnih godina. Ima magnitudu 8,6.

Mythos

Prema grčkom mitu Jarac je bog Pan, zaštitnik prirode, koji je skočio u rijeku i postao riba kako bi pobjegao od čudovišta Tifona.

VODOLIJA (Aquarius, Aquarii) [Aqr.]

♊ (21. siječnja – 18. veljače)

Konture zviježđa čini devetnaest zvijezda. Zvjezde je smješteno blizu nebeskog ekvatora između *Jarca* i *Ribe*. U Vodoliji nema sjajnih zvijezda.

Osobitosti zviježđa

Zvijezda Alfa Aqr ili **Sadalmelek** (*dobra kraljevska zvijezda*) udaljena je od Sunca 350 svjetlosnih godina, magnituda je 3,2 i spektralnog tipa G1.

Zvijezda Beta Aqr ili **Sadalsuud** (*najbolja zvijezda neba*) je *žuti superdiv* koji je udaljen je od Sunca 610 svjetlosnih godina, magnituda je 2,9 i spektralnog tipa G0.

Kuglasti skup M 2 ili **NGC 7089** je magnituda je 9,3, kutnog promjera 5' ili 300 svjetlosnih godina, a udaljen je od Sunca 55000 svjetlosnih godina.

Planetarna maglica NGC 7009 ili **Saturn** je magnituda 8,0, veličine 30"x26", u čijem je središtu zvijezda bijeli patuljak, temperature 55000 K. Udaljena je od Sunca 3900 svjetlosnih godina.

Planetarna maglica NGC 7293 ili **Spirala**, jedna je od najvećih do sada otkrivenih planetarnih maglica, veličine je 30"x 26" s prstenovima promjera jedne i pol svjetlosne godine, magnituda 6,5. Udaljena je od Sunca maksimalno 650 svjetlosnih godina. Zvijezda u središtu maglice koja se gasi izbacuje svoj materijal u međuzvjezdani prostor evoluirajući pri tome u bijelog patuljka. Pretpostavlja se da će Sunce imati takav završetak prije urušavanja u bijelog patuljka. Koncentrične crvene sferne ljuske izbačenog materijala koje se nalaze oko zvijezde na udaljenosti od 1,5 svjetlosnih godina potječu od vodikovih i dušikovih atoma pobuđenih ultraljubičastim zračenjem.

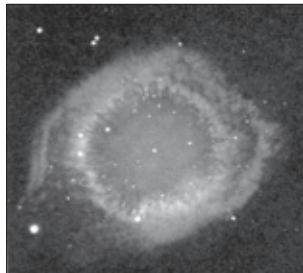
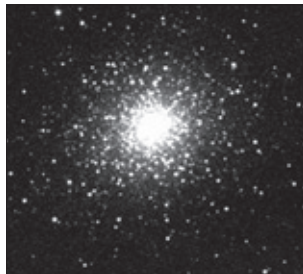
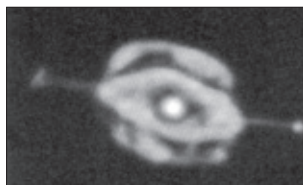
Maglicu je otkrio Karl Ludvig Harding 1824. godine.

Meteorski roj

Svake godine, početkom svibnja, iz područja „vrča za vodu” pojavi se meteorski roj Eta Akvarida.

Mythos

Prema grčkom mitu, Vodoliju predstavlja dječak Ganimed, koji je bio pastir i u kojeg se zaljubio Zeus, pa preobrazivši se u orla prenio ga na Olimp gdje bogovima toči vino.

RIBE (Pisces, Piscium) [Pse.]

♋ (19. veljače – 20. ožujka)

Kontura zvijezda određena je sa sedamnaest zvijezda. To je zvijezde Zodijska koje se nalazi između Ovna i Vodolije. Zbog precesije zemlje, proljetna točka se postupno pomiče po nebeskom ekvatoru prema zvijezdu Vodolije. Zvijezde je prepoznatljivo po skoro pravilnom sedmerokutu što ga čini sedam zvijezda.

U njemu se nalazi proljetna točka kroz koju prolazi Sunce pri prelasku iz južne nebeske polusfere na sjevernu nebesku polusferu.

Osobitosti zvijezda

Proljetna točka je točka presjeka zvjezdanog ekvatora i ekliptike u kojoj se Sunce nalazi u proljetnom ekvinociju. To je ishodište ekvatorskog koordinatnog sustava.

Zvijezda Alfa Pse ili **Al Riša** je dvojna zvijezda, s magnitudama komponenata 4,33 i 5, 23, i periodom revolucije od 720 godina i spektralnog tipa A 2. Udaljena je od Sunca 130 svjetlosnih godina.

Zvijezda Gama Psc je žuti div magnitude 3,85, spektralnog tipa G5, udaljena je od Sunca 125 svjetlosnih godina.

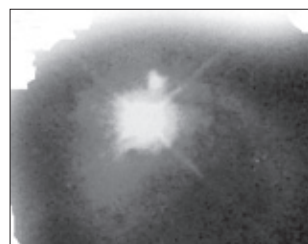
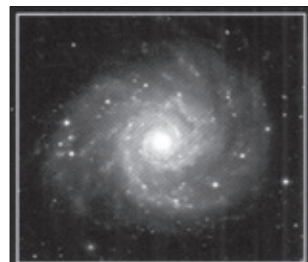
Galaktika M 74 ili **NGC 628** je spiralna galaktika tipa Sc, magnitude 9,5 kutnog promjera 10', udaljena je od Sunca 30 000 000 svjetlosnih godina.

Kvazar PKS 2349, nepravilnog je oblika, nepoznatog promjera, udaljen od Sunca 1,5 milijardi svjetlosnih godina, magnitude je 15,3, a okruženje prstenom što ga čini galaktički materijal.

Mythos

Ribe su zodijska zvijezde poznato već tisućama godina. Predstavljeno je parom riba čiji je rep bio ukrašen vrpcom: vrpce su se vezale u čvor blizu zvijezde Alfa Psc.

Prema grčkom mitu, to su dvije ribe koje su doplivala do Afrodite i Erosa te ih iznijele na sigurno i spasile ih od čudovišta Tifona

Zaključak

Misao prvih civilizacija temeljila se na zamjedbama detalja, memoriji i primjenama na temelju radnih pravila, ali bez apstrakcija i generalizacija, a prijelaz s konkretnog mišljenja

na apstraktno mišljenje dogodit će se tek u antičkoj Grčkoj.

Prema akademiku Žarku Dadiću, znanja prvih civilizacija su ograničena, ali mnogo bogatija nego što se to općenito misli:

„Međutim, nikako nije istinito mišljenje da ne postoje veze između znanstvenih dostignuća u Babilonu i Egiptu, sjedne strane, i Grčke, s druge.” (str. 36/6)

„Nisu Grci ponovno otkrili ona znanja koja su već bila poznata u Babilonu i Egiptu, ali je istina da su ih interpretirali na nov način. Dok su Egipćani i Babilonci u realnosti vidjeli samo mnoštvo nepovezanih činjenica, mnoštvo podataka, kojima nisu niti pokušali tražiti uzročne veze, Grci su u tom mnoštvu događaja pokušali razlikovati sličnosti apstrahirajući ih iz njihova okvira i generalizirajući ih, deducirajući odatle druge odnose u skladu s novim iskustvima.” (str. 36/6)

Postojanje veza između znanstvenih dostignuća starih civilizacija omogućilo je razvoj znanosti prvenstveno što su se ta dostignuća u različitim civilizacijama različito tumačila.

Prema akademiku Ivanu Supeku, postoje stanovite kvalitativne razlike u spoznaji čovjeka antike i modernog istraživača prirode:

„Ono što su za suvremenog čovjeka metafore, to je za antičkog čovjeka adekvatan opis događaja, - to je ruho primitivne misli. (...) Riječ je o drukčijem pogledu na svijet: za modernog čovjeka postoji osnovna razlika između subjektivne svijesti i objektivne stvarnosti, između učovjeka i prirode, dok kod čovjeka antike ta granica nije jasno povučena. (...) Antički čovjek personalne odnose prenosi na odnose među stvarima i među pojavama. (...) U istim mitovima nalaze se različita objašnjenja za postanak neba. Proturječja su uobičajena u mitovima i nisu uzbunjivala duhove. Ista stvar mogla je biti predstavljena na više načina, a da u tome stari nisu vidjeli ništa nemoguće. (...) Značajno je za primitivno mišljenje da uzima goli simbol za cijelu stvar ili osobu.” (35/18)

Tražeći iskonsku cjelinu i tražeći formulacije vanjskih relacija, čovjek - istraživač je izašao na drum neslućenog dometa. (str.36/18)

Povijest astronomije daje veoma vrijedne informacije o razvoju znanosti određene epohe, ali i o stupnju razvoja društva te iste epohe.

Ne samo za početak grčke filozofije nego i za početak prirodnih znanosti vrijedi Windebandova teza:

“Neposredan temelj za početak grčke filozofije, dale su kozmogonijske pjesme, koje su htjele prethistoriju danog svjetskog stanja iznjeli u mitskom ruhu i pritom su uvažavale postojeće predodžbe o neprekidnoj promjeni stvari u obliku pripovijedaka o postanku svijeta.” (str.70/22)

Laplace, tragajući za zrcima istine u mitološkim prikazima zvijezda u najranijem periodu astronomije, prvi je ukazao na proces nastajanja i oslobađanja prirodoznanstvene misli od mitopoetskog mišljenja.

Za razvoj znanosti jednako je vrijedno i objašnjavanje i tumačenje. Oni bi se trebali dopunjavati.

Metafizička pitanja znanosti moraju biti odvojena od metafizičkih pitanja filozofije i metafizičkih pitanja teologije. To odvajanje trebalo bi omogućiti razumijevanje njihovih uzajamnih veza.

Prilog:

Laplace: IZLAGANJE SUSTAVA SVIJETA: PREGLED POVIJESTI ASTRONOMIJE

Poglavlje 1.

Od antičke astronomije do utemeljenja Aleksandrijske škole

Prizor neba morao je privući pozornost prvih ljudi, osobito u podnebljima gdje ih je prozirnost zraka pozivala na motrenje nebeskih tijela. Bilo je potrebno, zbog poljoprivrede, razlikovati godišnja doba i znati kada će se ponovno vratiti. Vrlo brzo se spoznalo da je izlazak i zalazak glavnih zvijezda, u trenutku kada bi uranjale u sunčeve zrake, ili kada bi izlazile iz njih, mogao služiti tom cilju. Tako vidimo da kod skoro svih naroda ovakav tip motrenja ide sve do vremena u kojima se gubi njihovo porijeklo. Ali nekoliko grubih napomena o izlasku i zalasku zvijezda uopće ne sačinjava znanost; a Astronomija je započela tek u vrijeme kada su ranija motrenja bila prikupljena i međusobno upoređena, a nebeska gibanja bila praćena sa više brižnosti nego što se to ikad radilo; pokušalo se odrediti zakone tih gibanja. Gibanje sunca po orbiti nagnutoj nad ekvatorom, gibanje mjeseca, uzrok njegovih faza i pomračenja, poznavanje planeta i njihovih revolucija, sferičnost zemlje i njene mjere, mogli su biti predmetom te antičke Astronomije; ali malo onoga što nam je ostalo od njenih spomenika nedovoljno je da joj odredimo epohu i veličinu. Možemo samo suditi o njenoj dalekoj starosti, prema astronomskim periodama koje su došle do nas, i koje pretpostavljaju niz motrenja, tim starijih što su ta motrenja bila nesavršenija. Takva je bila kob ljudskih stvari, isto kao i umjetnosti koje jedino mogu prenijeti budućnosti, na trajan način, događaje proteklih stoljeća, a kako je tiskarstvo moderni izum, uspomena na prve izumitelje u cijelosti se izbrisala. Veliki narodi su nestali ne ostavivši u prolazu tragove svog postojanja. Većina najslavnijih gradova iz antike stradala je sa svojim godišnjacima pa i samim jezikom kojim su govorili njihovi stanovnici; jedino se prepoznaje mjesto gdje je bio Babilon. Od toliko spomenika umijeća i stvaranja, koji su ukrašavali gradove i koji su se smatrali svjetskim čudesima, ostala je samo nejasna tradicija i rasute krhotine čije je porijeklo često neizvjesno, ali čija veličina svjedoči o moći naroda koji su podigli te spomenike.

Čini se da se praktična Astronomija iz prvih vremena ograničavala na motrenja izlaska i zalaska glavnih zvijezda, njihovih zaklanjanja mjesecom i planetima, i pomračenja. Pratilo se gibanje sunca, pomoću zvijezde koja je brisala svjetlost sutona, i varijacija podnevnih sjena sunčanih satova: određivala su se gibanja planeta pomoću zvijezda kojima su se približavali na svom putovanju. Da bi se raspoznavalo sva nebeska tijela i njihova razna gibanja, nebo se dijeli na zviježđa; a ova nebeska zona nazvana zodijak, od koje se sunce, mjesec i tada poznati planeti nisu nikad udaljavali, bila je podijeljena na dvanaest sljedećih zviježđa:

Ovan, Bik, Blizanci, Rak, Lav, Djevica; Vaga, Škorpija, Strijelac, Jarac, Vodolija, Ribe.

Nazvali su ih znakovima, zato što su služili za razlikovanje godišnjih doba; tako je ulazak sunca u zviježđe Ovna označavalo, u Hiparhovo vrijeme, početak proljeća: ova zvijezda bi onda prelazila Bika, Blizance, Raka, itd. Ali retrogradno gibanje ekvinocija je mijenjalo, iako sporo, slaganje zviježđa s godišnjim dobima; pa je u vrijeme tog velikog astronoma ono već bilo jako različito od onog koje je bilo postavljeno u početku zodijaka. Međutim, Astronomija, usavršavajući se, imala je potrebu za znakovima da bi

označila gibanje nebeskih tijela; nastavilo se označavati, poput Hiparha, početak proljeća s ulaskom sunca u Ovna. Tako su se razlikovala zvijezda, zodijski znakovi, koji su bili tek fiktivna stvar, koja može označiti gibanje nebeskih tijela. Danas, kada se sve nastoji svesti na najjednostavnije pojmove i izraze, počinje se bez promatranja znakova zodijskih; a položaj nebeskih tijela označava se na ekliptici po njihovoj udaljenosti od proljetnog ekvinocija.

Nazivi zvijezda zodijskih nisu uopće dati slučajno: izražavali su odnose koji su bili predmet velikog broja istraživanja i sustava. Neka od tih imena čini se da su povezani s gibanjima Sunca: Rak, na primjer, i Jarac ukazuju na retrogradno gibanje tog nebeskog tijela u solsticijima; a Vaga označava jednakost dana i noći u ekvinociju: drugi nazivi izgleda da se odnose na poljoprivredu i na klimu naroda kod kojeg je zodijski nastao. Jarac ili zvijezda Koze izgleda da je bolje smješteno na najvišem vrhu sunčevog hoda nego njegova najniža točka. U tom položaju koja ide unazad petnaest tisuća godina, Vaga je bila u proljetnom ekvinociju; a zvijezda zodijskih imala su zapanjujuću vezu s klimom Egipta i njegovom poljoprivredom. Svi ti odnosi i danas bi postojali da su zvijezda zodijskih, umjesto da su nazvana prema njihovom izlasku sa Suncem, ili s početkom dana, bila nazivana prema njihovom izlasku na početku noći; da je, na primjer, izlazak Vage u tom trenutku označavao početak proljeća. Porijeklo zodijskih, koje bi tako išlo samo do dvije tisuće pet stotina godina prije naše ere, mnogo se bolje slaže nego prethodno, s ono malo što znamo o znanosti u antici, a posebno Astronomiji. (str. 450/11

Albrecht Dürer: Slika neba sa slikama 12 Zodijskih, oko 1500. godine

Literatura:

1. AUDOUZE Jean et ISRAEL Guy: ASTRONOMIE, les grands atlas Univesalis; CNRS 1996.
2. BARUCH Jacques-Olivie: CIEL ; Sélection, Zurich, 2000.
3. BARUNHAM Robert: ASTRONOMIJA; Dušević & Kršovnik, Rijeka, 2003.
4. BOURBON Fabio: DREVNE CIVILIZACIJE, Mladinska knjiga,
5. COSTARDIERE de la Philipe: DICTIONNAIRE de l'astronomie, Larousse, Paris, 1996.
6. DADIĆ Žarko: RAZVOJ MATEMATIKE; Školska knjiga, Zagreb, 1975.
7. DADIĆ Žarko: POVIJEST IDEJA I METODA; Školska knjiga, Zagreb 1992.
8. GREVS Robert: GRČKI MITOVI; Familier, Beograd, 2008.
9. HOYLE Fred: ASTRONOMIJA;
10. LACHIEZE-REY Mare: FIGURE DU CIEL; Seuil, 1998.
11. LAPLACE Pierre Simon de: EXPOSITION DU SYSTEME DU MONDE; Favard, Paris,
12. MUMINOVIĆ Muhamed: PUTOVANJE KROZ SAZVIJEŽĐA; UAD CEDUS, Sarajevo 1989.
13. ROŠA Drago: OPĆA ASTRONOMIJA I., II. Zvezdarnica Zagreb, 1993.
14. RUKL Antonin: CONSTELLATIONS; Librairie Grund, Paris, 1998.
15. SAGAN Karl: KOZMOS; Otokar Keršovani, Rijeka, 1982
16. SMOLJAN Nenad: VELIKA RASPRAVA - građa; Travnik 2003
17. SUPEK Ivan: POVIJEST FIZIKE; Školska knjiga Zagreb, 1990
18. SUPEK Ivan: SPOZNAJA; Mladost, Zagreb, 1971.
19. TIRION Will: ATLAS DU CIEL 2000, Quebec, Canada, 1998.
20. VUJNOVIĆ Vladis: ASTRONOMIJA I.,II. ; Školska knjiga Zagreb, 1989.
21. VUJNOVIĆ Vladis: RJEČNIK ASTRONOMIJE; Školska knjiga, Zagreb, 2004.
22. WINDELBAND Wilhelm: POVIJEST FILOZOFIJE I. II.; Naprijed, Zagreb, 1956.
23. OPĆA ENCIKLOPEDIJA; JLZ ZAGREB; Zagreb, 1965
24. SVEMIR, velika ilustrirana enciklopedija; Mozaik Knjiga, Ljubljana, 2005

Dr. sc. Katarina IVON

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru

UDK 821.163.42(051) "1904/1910"

050(497.5 Zadar) "1904/1910"

323.1 (=163.42):050] "1904/1910"

Izvorni znanstveni rad

„Hrvatska svijest“ zadarskog koledara Svačić

Sažetak:

U radu se analiziraju značajke hrvatskog nacionalnog identiteta u zadarskom godišnjem kalendaru Svačić. Kalendar je izlazio početkom 20. stoljeća (1904–1910), a kroz svoje izlaženje uspio je oslikati promjenu nacionalnog samopoimanja svojih suradnika, koje se kretalo od hrvatskog do južnoslavenskog/slavenskog, što je bilo u skladu s društvenim i političkim kontekstom, odnosno politikom „novog kursa“. Hrvatski identitet predstavljen u Svačiću temeljen je na dvije vremenske i dvije prostorne razine. U kontekstu vremenske razlikujemo povijesnu, koja se realizira kroz junaštvo i požrtvovnost posljednjeg hrvatskog kralja Petra Svačića; i suvremenu, s obzirom na tadašnju perspektivu, a realizira se kroz potrebu stalnog potvrđivanja nacionalnog (hrvatskog) identiteta Zadra, ali i Dalmacije u cjelini. U kontekstu prostorne razine razlikujemo propitivanje hrvatskog identiteta izvan okvira matične kulture (moliški Hrvati) i unutar vlastitog nacionalnog prostora.

Ključne riječi: hrvatski identitet, hrvatska moderna, politika „novog kursa“, Svačić.

Uvod

Zadarski koledar Svačić (1904 - 1910) atipičan je kalendarski zbornik kojemu je u prvom planu njegova književno-umjetnička narav i općenacionalni karakter. Te dvije karakteristike bile su uvjetovane kulturnim trenutkom hrvatske književnosti koja upravo tada ostaje bez književnog časopisa¹, ali i razdobljem moderne koje uspostavlja jedinstveni

1 Naime, 1903. godine hrvatska književnost ostaje bez književnih listova, bez zagrebačkog *Vienca* i sarajevske *Nade*. Iste godine uprava zadarske *Hrvatske knjižarnice* donosi odluku o pokretanju godišnjeg zbornika, kalendara koji bi donekle zadovoljio potrebe hrvatskih književnika, s posebno označe-

komunikacijski prostor u hrvatskoj književnosti. Upravo stoga *Svačić* napušta strogo regionalni karakter te svoje recipijente ne ograničava društvenim slojevima ili regijama hrvatskog društva.

Svačić je duboko uronjen u stvaralaštvo i razdoblje hrvatske moderne te se prelaškom u novo stoljeće europeizira, što je ujedno i odlika periodike mladih. *Svačić* se otvara različitim modernističkim strujanjima. Kod njega čvrsti ideološki okovi u velikoj mjeri popuštaju te se ne osjeća tako snažan nacionalni naboj koji je posjedovala periodika 19. stoljeća. Njegovi suradnici podržavaju politiku «novog kursa» koja se posebno očituje u definiranju nacionalnih identiteta u kasnijim godištima izlaženja. Naime, svrha politike «novog kursa» bila je zajedničkim snagama, odnosno suradnjom Hrvata i Srba, ali uz veliku podršku i suradnju s Mađarima i Talijanima, postupno oslabiti Monarhiju. Kao krajnji cilj ta politička koncepcija ističe stvaranje samostalne jugoslavenske države. Uzroke takvu zaokretu treba tražiti u novonastaloj krizi u austro-ugarskim odnosima koja se javlja početkom stoljeća, izazvana ohrabrenim mađarskim dijelom koji sebe smatra dovoljno snažnim da se suprotstavi Beču kao središtu Monarhije. Upravo te trzavice reflektirale su se i na politički život u hrvatskim zemljama, polučile su akcijom protiv Kluenova režima 1903. godine. Ono što je bitno naglasiti jest to da je pokret izazvao znatno važnije promjene koje su zahvatile i Dalmaciju te dolazi do jenjavanja hrvatsko - srpskih razmirica. Pokretači nove politike dalmatinski su pravaši, a nije slučajno da je politički preokret nastao upravo u Dalmaciji koja se tada nalazila u vrlo teškom gospodarskom stanju, stoga je otpor protiv Beča bio sve veći. Prvi koji je uputio poziv 1902. godine u Sabor i pozvao na suradnju Srpsku i Autonomnašku stranku bio je Josip Smodlaka, istaknuti dalmatinski pravaš, ujedno i suradnik *Svačića*. Osim Smodlake i ostali suradnici *Svačića*; Milan Marjanović, Ante Tresić Pavičić, Vladimir Nazor i dr. aktivno podržavaju politiku «novog kursa», stoga se njihovo djelovanje na tom području može smatrati bitnim preduvjetom njihovoj plodnoj književnoj aktivnosti.

Ideološki i artistski aspekt *Svačića*

Sagledavajući *Svačića* u njegovoj cjelini, doima se kako u njemu možemo evidentirati dva paralelna tekstualna aspekta. Prvi aspekt čine tekstovi u kojima se ogleda ideologija povijesnog vremena s početka dvadesetog stoljeća. U navedenim tekstovima na početku se transparentno ističe hrvatski identitet istaknutih književnih i kulturnih djelatnika ili pojedinih razdoblja hrvatske književnosti, što ujedno i nastavlja razvojni put devetnaestostoljetnih nacionalnih identiteta. Ono čemu je težila dalmatinska „preporodna“ polovica 19. stoljeća, a što se nije mogao eksplicitno izraziti zbog različitih društvenih i političkih okolnosti, kao da se u svoj svojoj širini i ljepoti prikazalo upravo na stranicama *Svačića*. Ta razvojna nacionalna putanja druge polovice 19. stoljeća u kasnijim godištimaj mijenja predznak, odnosno zahvaća je reverzibilan proces te se navedeni hrvatski identitet opet nastoji uklopiti u širi južnoslavenski kontekst, što je bilo očekivano i u skladu s novom političkom paradigmom «novog kursa», ali i kozmopolitskim karakterom pokreta moderne. Drugi tekstualni aspekt je onaj artistski (književno-umjetnički),

nim književnim prilogom. Važno je napomenuti da 1904. u Zadru prestaje izlaziti književno-znanstveni časopis *Glasnik Matice dalmatinske*, tako da kalendar *Svačić* postaje jedini hrvatski književni časopis i upravo tu je njegova iznimna vrijednost i značenje, ali i veliki književni doprinos.

duboko uronjen u stvaralaštvo hrvatske moderne. U artistskom dijelu analiza se provodila žanrovski.²

U radu će se predstaviti isključivo hrvatski identitetski obrazac ideološkog dijela *Svačića*, koji i najtransparentnije potvrđuje njegovo postojanje. U naznačeni ideološki aspekt uvrstit ćemo članke nekoliko autora koji su objavljivali u *Svačiću*, a čiji prilozi najvjernije potvrđuju navedenu tezu o postojanju dvaju tekstualnih aspekata *Svačića*. Većinom se radi o političarima i povjesničarima, pravašima, barem u trenutku objavljivanja priloga. To su Josip Smodlaka, Rudolf Horvat, Vinko Kisić, Zvonimir Butković Ilijin, Juraj Kapić, Janko Koharić, Tomo Matić i dr. Navedenu razvojnu ideološku crtu potvrđuju i ista suradnička imena koja pronalazimo i u ranijoj politički angažiranoj zadarskoj periodici. U ideološki dio s jakom potvrdom skrbi o hrvatskom identitetu uvrstit ćemo i dva putopisa, s obzirom na to da su ih pisali autori koji su i istaknuti političari, dalo se naslutiti kako su i oni u velikoj mjeri ideološki obojeni i pogodni za potvrdu postojanja ideološkog dijela. Zanimljivo je i to što prvi putopis propituje hrvatski nacionalni identitet izvan granica matične kulture, radi se o putopisu Josipa Smodlake „Posjet apeninskim Hrvatima“ (1906), dok se drugi bavi očuvanjem nacionalnog identiteta u okvirima matičnog prostora, putopis Ante Tresića Pavičića „Po Ravnim kotarima“ (1906).

Hrvatski identitet *Svačića* (povijesna dimenzija)

Značajno je naglasiti kako su političke prilike krajem devetnaestog i početkom 20. stoljeća te snažna potreba jačanja svijesti o hrvatstvu primorskih gradova, koje je bilo ometano talijanskim političkim nastojanjima potpomognutim od Austrije, bile idealna pozadina za razvijanje svijesti o jasnom hrvatskom nacionalnom i kulturnom identitetu Dalmacije, koje je uspješno promovala upravo Hrvatska knjižarnica.

Koledar *Svačić* svoj hrvatski identitet transparentno pokazuje već na prvoj stranici prvog broja. Naime, radi se o „hrvatskom ilustriranom koledaru“ koji nosi naslov *Svačić*, izdaje ga „Hrvatska knjižarnica“, a namijenjen je „hrvatskoj učećoj sirotinji u Zadru“. Spomenuta Hrvatska knjižarnica ključna je sastavnica u Zadru u promicanju hrvatskih nacionalnih osobitosti kroz knjigu i književnost, a upravo u *Svačiću* uspjela je pomiriti temeljne patriotske i domoljubne potrebe sa socijalnim elementom. Potvrdu tome nalazimo i u članku „Petogodišnjica Hrvatske knjižarnice u Zadru“, objavljenom u četvrtom broju (1907) koji potpisuje Aleksander. Autor na početku navodi kako se odmah nakon osnivanja „Podpomoćnog društva za potrebne učenike hrvatske pučke učione u Zadru“ 1895. godine počelo ozbiljno raditi na tome kako bi se pomoglo siromašnim učenicima hrvatskih škola u Zadru. Autor navodi kako je upravo u Zadru bio najteži položaj hrvatskih roditelja u namjeri da svoju djecu odgoje u svom materinjem jeziku i posvete ih svojoj rodnoj grudi.

„Neodoljiv pritisak talijanštine, koji nije dao ni maknuti hrvatskoj svijesti u gradu, gdje se rodiše prvi hrvatski pjesnici (...) trebalo je suzbiti i proti toj nenaravnoj najezdi tudjin-

2 Usp. Katarina Ivon, Imagoška analiza zadarskih koledara (*Narodni koledar i Svačić*), doktorska disertacija, Zagreb, 2011.

skoga duha energično ustati i to ne samo voljom žive riječi, već i žrtvom svoga vlastitoga dobra.“ (Svačić, 1907:79) Autor navodi kako se upravo tada s isključivom namjerom da se pomogne omladini osniva 1901. godine Hrvatska knjižarnica u Zadru, koju naziva „vrelom dobra i sreće učeće hrvatske mladeži.“

Ovakvim početnim impulsom hrvatski identitet koji nalazimo u *Svačiću* temeljio bi se na dvije razine; kronološki prva bila bi povijesna koja svoju realizaciju dobiva u tematiziranju junaštva i smrti posljednjeg hrvatskog kralja Petra Svačića, te na, iz tadašnje perspektive suvremenoj razini, koja se realizira upravo kroz potrebu borbe, te stalnog potvrđivanja i dokazivanja nacionalnog (hrvatskog) identiteta Zadra, ali i Dalmacije u cjelini.

Kao potvrdu prve povijesne razine očitovanja hrvatskog nacionalnog identiteta navodimo prvi broj *Svačića* (1904) koji se doima pomalo tematski jer čak tri početna priloga tematiziraju Petra Svačića.

Autor prvog priloga povijesnog karaktera je Janko Koharić³, a očito se radi o posthumno objavljenom članku koji govori o vremenu i okolnostima vladanja Petra Svačića, drugi prilog je deseteračka pjesma „Petar Svačić, posljednji kralj hrvatske krvi“, koju potpisuje Juraj Kapić⁴. Pjesma tematizira odnos s Mađarima, Svačićevo junaštvo i požrtvovnost te neizmjernu ljubav prema domovini. Treći prilog je povijesna drama potpisana inicijalima V. P. a nosi naslov „Posljednji kralj (Petar Svačić)“ te također tematizira smrt i junaštvo posljednjeg hrvatskog kralja.

U tim prilogima zanimljive su nam dvije značajne sastavnice nacionalnog identiteta, čije varijacije nalazimo i u kasnijim tekstovima: u prvom redu to je hrvatski junak, u ovom slučaju Petar Svačić, hrvatski kralj, simbol pravog hrvatstva, istinski rodoljub koji žrtvuje svoj život zbog nacionalnih interesa koje postavlja i ispred vlastite obitelji, što je lijepo naglašeno i u epskoj pjesmi i u navedenoj drami, te druga sastavnica koja je povijesno povezana s prvom, *hrvatski jal*. Varijacije hrvatskog jala kasnije nalazimo u različitim tekstovima, a u naznačenom kontekstu predstavlja uzrok Petrove smrti i činjenice kako hrvatska kruna nakon toga prvi puta prelazi na tuđinsku glavu, u ovom slučaju mađarsku. U navedenom kontekstu bitna je i predodžba Mađara, koja se u *Svačiću* izdvaja kao vrlo znakovita i u tijesnoj svezi s naznačenim nacionalnim identitetom. Petar Svačić percipiran je kao junački ban kralja Zvonimira, te izdanak najbrojnijeg i najbogatijeg hrvatskog plemena u cijelom hrvatskom kraljevstvu. Njegovo sjedište je u zelenom kninskom polju gdje su najradije prebivali hrvatski kraljevi, a upravo iz njegovog plemena birali su se hrvatski banovi. Petar je predstavljen kao iznimno hrabar, prvi u boju „prvi med prvima krči krvavu cestu u dušmanskim redovima“, te ne pristaje na kompromise kad je u pitanju hrvatsko kraljevstvo. Petar je i simbol hrvatskog otpora prema Mađarima, a u pjesmi Juraja Kapića Petar Svačić progovara sljedećim stihovima: „Ja bih krunu sa glave skinuo / I drugoga njome okrunio / Samo nek je od našega

3 Janko Koharić (Viljevo, 1845 – Zagreb, 1880), prvi profesor crkvenog prava na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Školovao se u Pešti, a u Beču je doktorirao teologiju. Bio je urednik *Glasnika đakovačkog* te vrlo blizak s biskupom Strossmayerom.

4 Juraj Kapić istaknuti dalmatinski prosvjetitelj i preporoditelj, pjesnik i sakupljač usmene narodne književnosti. Rodio se u Jasenicama 1861. a umro u Splitu 1925. godine. Učiteljevao je po dalmatinskoj zagori te bio prvi učitelj u mjestu Postrani u poljičkom kraju. Kapić je surađivao u mnogim onodobnim dalmatinskim listovima. Bio je gorljivi pristaša narodnjaka, no pri kraju stoljeća i on se priklanja pravaštvu

roda / Od junačkog roda hrvatskoga / Nek je kruna na hrvatskoj glavi / A ne da se tudjin njome kiti / I da nam tudjin zapovjeda / I kraljestvo naše da uživa...“ (Svačić, 1904: 4)

Navedena drama „Posljednji kralj“ također prikazuje superioran domoljubni osjećaj glavnog junaka, a odvija se neposredno prije bitke na Petrovoj gori 1102. godine. U drami se Svačić, poput romantičarskog junaka, odriče svega zbog viših nacionalnih ciljeva, ne pristaje na kompromise koje nude Mađari, a oglašuje se i na molbe vlastite žene Tihomile koja ga zaklinje njihovom djecom. U dijalogu sa svojim vojvodom Jakovom Svačić progovara: „Ti bi dakle htio, vojvodo, da i ja kleknem pred tuđincem.(...) / Što? Da slavni priesto Krešimirov pane / Da prelome žezlo kralja Tomislava / I da skrše krunu Dmitra Zvonimira / Bez očajne borbe, bez otpora, krvi!“ (Svačić, 1904: 13)

Hrvatski jal

Mnogo je zanimljivija druga sastavnica nacionalnog identiteta koja se kasnije varira u različitim tekstovima, rezultira izdajom te vodi smrti Petra Svačića i prelasku hrvatske krune na mađarsku glavu. Koharić u članku «Kralj Petar Svačić» (1904) analizira situaciju koja je prethodila izboru Petra Svačića za hrvatskog kralja, te posebno apostrofira neslogu i „hrvatski jal“ kako ga sam naziva, koji je nastao između 12 župana „poglavica od dvanaest plemena plemenitih Hrvata“ koji su trebali između sebe birati kralja nakon Stjepanove smrti. Autor navodi kako upravo: „hrvatski jal učini, što ne uzmože učiniti mađarska strijela“ (Svačić, 1904: 1), a kao otegotnu okolnost navodi Kolomanov dolazak nakon Vladislava na ugarsko prijestolje. Kad je Koloman odlučio porobiti hrvatske zemlje, župani ipak između sebe izaberu za kralja Petra Svačića, međutim, u boju je prevladala hrvatska nesloga, mnogi su okrenuli leđa kralju Petru, autor navodi kako: „crne zmije izdaje izmiliše iz svojih gnijezda; velikaši, zavidnici kralju Petru na kraljevskoj kruni, ostaviše bojne redove hrvatske u času najljućeg boja.“ (Svačić, 1904: 2) i kako upravo zbog toga pogiba posljednji hrvatski kralj Petar Svačić. Neslogu i izdajstvo hrvatskih velikaša navodi i Juraj Kapić u sljedećim stihovima: „Nesloga je njihova odavna / Nikad nisu oni sjatni bili / Nego su se o čast otimali / U narodu nesklad užigali.“ (Svačić, 1904: 3) te ih u navedenoj pjesmi upravo Petar Svačić proklinje.⁵

Hrvatskog jala dotiče se i Ante Tresić Pavičić u svom putopisu „Po Ravnim kotarima“ (1906). Tresić obilazeći Ravne kotare iz vlastite vizure promišlja o hrvatskoj povijesti te prolazeći pokraj Bribira iznova promišlja o propasti bibrirskih knezova. Tresić ocjenjuje najljepšim u našoj povijesti upravo sklad Pavlove braće i sinova u njihovom radu za domovinu.⁶ Međutim, opisujući nesretnu sudbinu Pavlova sina Mladena te pritiske Ugara i Mlečana kojima je ipak odolijevao, navodi kako ne bi ni one uspjele slomiti moć hrvatskog naroda da nije bilo „gadnog domaćeg jala i proklete izdaje.“ Mladena je, kako navodi Tresić, upropastila nevjernost brata Pavla II. koji je mislio uzdići sebe nauštrb bratove nesreće.⁷

5 Petar Svačić ih u navedenoj pjesmi proklinje sljedećim stihovima: „Oh prokleti, vi hrvatski bani / I ostali veliki župani / Oh nesretne naše poglavice / Hrvatskoga roda izdajice / Što tudjinca dozvaste za kralja / Od mažarskog roda silenoga...“ (Svačić, 1904: 4)

6 Navedeni sklad opisuje riječima: „To je bila neka vrst uzorne aristokratske zadruga, koja je vladala nad pučkim zadrugama, nad plemstvom, u jednu rječ nad cielim narodom; koja je bez krvavih ratova, mudrošću, ljubeznošću i pravdom skupila pod bansku vlast malne sve hrvatske pokrajine.“ (Svačić, 1906: 108)

7 Propast Mladena opisuje riječima: „Mladen ne bi bio pao da ga ne sruši domaća izdaja, nevjernost

Opisanu povijesnu epizodu Tresić zaključuje činjenicom kako je upravo nesloga velikaša, jal i zavist prema domaćem čovjeku naša vječna nesreća. Ističe kako Hrvati, i kad ih stranac prevari i izigra, više vole poslušati tuđinca nego čovjeka iz svog naroda. „To je u kratko žalostna povijest Hrvata, to je glavna crta psihologije hrvatskog naroda. Jal, prokleti sramotni jal! Tu na samom tom bibrirskom brdu, koliko je gnjunsoga jala cvalo!“ (Svačić, 1906: 108)

Josip Smodlaka također u svom putopisu „Posjet apeninskim Hrvatima“, objavljenom u trećem broju (1906), koristi varijaciju „hrvatskog jala“. Autor opisuje svoj posjet hrvatskim mjestima u južnoj Italiji te u predstavljanju hrvatskih naseobina u južnoj Italiji opisujući tri hrvatska mjesta (Kruč, Stifilić i Mundimitar) navodi kako je načelnik u „zgoljnoj hrvatskoj općini“ Kruču Talijan koji ne govori hrvatskim jezikom. Navodi kako je čovjek vrlo ljubazan i naobražen, „ali do načelnništva mu je osim njegovih vrlina pomoglo još nešto: stari hrvatski jal, koji je razdvojio vidjenje ljude u mjestu i sklonio ih da u malenu ponove – izbor Kolomana.“ (Svačić, 1906: 50).

Hrvatski (suvremeni) identitet Zadra

U ovom dijelu analizirali bismo drugu razinu hrvatskog identiteta, suvremenu s obzirom na vrijeme izlaženja koledara, koja bi svoju realizaciju našla u nekoliko objavljenih tekstova koji se doimaju kao obrana i potvrda o postojanju tadašnje nacionalne svijesti u Zadru i Dalmaciji. Hrvatski identitet u tadašnjem razdoblju je iznimno bitan upravo zbog složenih nacionalnih prilika u Dalmaciji koje najvjernije, na primjeru Zadra, prikazuje putopis Ante Tresića Pavičića „Po Ravnim kotarima“ (1906). Na početku svog putovanja Tresić dolazi u Zadar iz kojeg bi trebao nastaviti svoj put po Ravnim kotarima. Tresić znakovito analizira situaciju koja mu se događa u srcu Zadra, na Širokoj ulici. Upravo u prijateljskoj šetnji središtem Zadra s dugogodišnjim prijateljem Rikardom Katalinićem Jeretovim bili su izviždani od skupine Talijana zbog toga što su pričali hrvatskim jezikom. „Oni stadoše za nama roktati, bekati, meketati, revati, gurikati, misleći tim nas vriježjati, a ponizujuć se sami dotle, da svoj jezik svinjskim zamjenjuju.“ (Svačić, 1908: 85). Iz navedena primjera razvidno je kako je hrvatski identitet (ako ga poimamo kroz uporabu jezika) bio u Zadru ugrožen i stoga je nužno bilo isticati ga i braniti. Ovdje je važno istaknuti kako se kulturološka opreka urbana – ruralna Dalmacija⁸ i ovdje naglašava, a ključni nositelj navedene razlike je upravo jezik, odnosno hrvatski jezik se povezuje sa „zaostalom“ tradicionalnom kulturom koja se nalazi u zabačenom perifernom dijelu Dalmacije (Ravnim kotarima), dok bi se talijanski jezik povezivao s urbanom kulturom koja svoje središte ima u Zadru.

Na istom tragu Tomo Matić⁹ temeljni članak, „Hrvatska svijest u starih Zadrana“, za obranu hrvatskog identiteta u Zadru započinje rečenicom: „Čudna je naša Dalmacija!“

rogjenoga brata Pavla II. koji je mislio na ruševinama brata uzdići svoju moć. Tragičan je pad ovog velikog vladara, velikog u nesreći, kao što mu je otac bio u sreći, a povijest nam ne zna ni kazati u kojoj je ugarskoj tamnici i na koji način poginuo.“ (Svačić, 1906: 108)

8 Usp. Davor Dukić, *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.

9 Tomo Matić (Slavonski Brod, 1874 – Zagreb, 1968) književni i kulturni povjesničar. Studirao je u Beču gdje je diplomirao hrvatski i francuski jezik, a ujedno i doktorirao. Radio je kao srednjoškolski profesor u Zemunu i Splitu, također je bio i redaktor hrvatskog izdanja Lista državnih zakona u Beču od 1904. godine. Autor je mnogih književnopovijesnih studija koje su rezultat predanog rada i istraživanja po brojnim pismohranama i pažljivog čitanja djela hrvatskih pisaca. Usp. Zbornik o Tomi Matiću, sv. 4, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998.

te u nastavku kritizira gradove uz obalu u kojima se govori jedino talijanski, a kao vrlo neobičnu činjenicu navodi kako samo pola sata vožnje od grada više nitko ne razumije talijanski. Matić ističe kako je takva situacija vrlo neobična jer su Hrvati odavna živjeli u primorskim gradovima te upućuje na zaključak kako se današnja situacija u kojoj se talijanski jezik koristi u gradovima zapravo umjetna propaganda dugotrajne mletačke vlade. Matić analizira odnos talijanskog i hrvatskog elementa u Dalmaciji, ističući uporabu hrvatskog jezika u pojedinim dalmatinskim gradovima već u stara vremena. Posebno pohvaljuje Dubrovnik koji je sačuvao svoj narodni karakter te je u njemu hrvatski jezik u sadašnjosti, ali i u prošlosti bio obiteljska svetinja. Kritizirajući mletačku politiku u Dalmaciji, koja je isključivo bila orijentirana na gradsko stanovništvo i koja je upravo u gradove naseljavala svoje žitelje, Matić ističe kako je u tom segmentu najviše nastradao Zadar jer je u njemu bilo sjedište mletačkih providura. Kao opoziciju činjenici da se Zadar najviše talijanizirao i izgubio svoj hrvatski identitet Matić navodi kako je u prošlosti u Zadru bila jaka narodna hrvatska svijest¹⁰, a kao svjedoke navodi stare zadarske pisce koji su pisali svojim materinim hrvatskim jezikom:

„Nigdje – ni u Dubrovniku, ni u Spljetu ni na Hvaru – nijesu književnici tolikom ljubavi i žestinom isticali svoj hrvatski karakter kano upravo u Zadru, a sve bez sumnje za to, jer je baš njihova djedovina navalama tudjinskim bila ponajjače povrijedjena u svojim narodnim svetinjama.“ (Svačić, 1904: 20)

Autor kronološki navodi zadarske pisce te u njihovim djelima apostrofira onu hrvatsku svijest o kojoj govori u prilogu. Tako na početku navodi Petra Zoranića, analizirajući njegov roman *Planine* s posebnim osvrtom na poruku koju šalje vila Hrvatica. Kao drugog navodi Juraja Barakovića i njegovo djelo *Vila Slovinka*, zatim Šimuna Kožičića Benju te Brnu Karnarutića i njegovo *Vazetje Sigeta grada*. Na kraju Matić zaključuje članak sljedećim riječima: „Eto takovi su bili stari Zadran. Svaka radost i bol hrvatskoga naroda našla je odjeka u njihovu srcu – svako nastojanje i borba za najdraže nam svetinje narodne našla je u Zadru oduševljenih zatočnika. I kad se čovjek zanese u tu lijepu prošlost, kad duševim okom zahvati djela i rad Zoranića, Barakovića, Kožičića, Karnarutića i tolikih drugih žarkih Hrvata zadarskih, sve mu se nekud čini, da ni u hladnoj smrti nije ugasnuo žar ljubavi njihove...“ (Svačić, 1904: 22). Matićev tekst nakon objave u *Svačiću* Hrvatska knjižarnica tiska i kao zasebnu knjigu posvetivši je „omladini – uzdanici naroda hrvatskoga“.¹¹

Članak koji također imputira Dalmaciji nedovoljno nacionalne svijesti je članak „Ban Jelačić i Dalmatinci“ (1907), autora Rudolfa Horvata¹² koji govori o događajima 1848.

10 Slične misli donosi i Kukuljević u svom putopisu *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije* prilikom svog posjeta Zadru: „Stojeći nepomično na svom mjestu, zaboravivši na svoju robu, gledao sam ovo ljudstvo glavnog grada dalmatinskoga, koje se većom stranom razgovaralo talijanski. Pomislih na stara vremena Benje-Kožičića, Karnarutića, Zoranića i Barakovića, kad su još Zadran ponosom dvorili vili hrvatskoj, gojeći svoj narodan jezik.(...) Jedva kad prodo je koj hrvatski glas do mene da ga odmah stotina talijanskih zaduši.“ Usp. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1997, str. 423.

11 Usp. Tihomil Maštrović, *Nad jabukama Vile hrvatice*, Sveučilište u Zagrebu; Hrvatski studiji-Studia Croatica, Zagreb, 2001.

12 Rudolf Horvat (Koprivnica, 1873 - Zagreb, 1947) bio je istaknuti hrvatski povjesničar, književnik i političar. U svom političkom životu opredijelio se za opoziciju (protiv Hedervarya) te je zajedno sa Stjepanom Radićem idejni začetnik Hrvatske seljačke stranke. Horvat se nije slagao s kasnijim približavanjem Hrvata i Srba te hrvatsko-srpskom koalicijom te se njegov kasniji politički razvoj uvelike

godine kada Jelačić postaje banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te tadašnjim mogućim sjedinjenjem Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom. Horvat navodi kako je Austrija dobila Dalmaciju nakon propasti Mletačke Republike, upravo zato jer je dokazala da Dalmacija pripada hrvatskim zemljama te da je tada u Dalmaciji bilo više nacionalne svijesti, moglo je doći do sjedinjenja sa sjevernom Hrvatskom jer je, kako piše Horvat, bečki dvor u borbi protiv Mađara trebao usluge Hrvata. U članku naglašava i bojazan sjeverne Hrvatske¹³ da u Dalmaciji ne prevlada talijanski element koji je tada u Dalmaciji imao svu vlast te da Dalmatinci ne bi „prigrlili ideju o uskrsnuću nekadašnje Mletačke Republike“ (Svačić, 1907: 49). Članak koji izdaje Svačić u sljedećem broju (1908) „O narodnom pokretu u Dalmaciji god. 1848–1849.“ koji potpisuje Fran Ilesić svojevrsna je nadopuna i obrana Dalmacije koja je predstavljena kroz Horvatov članak kao pokrajina koja tada nije imala dovoljno nacionalne svijesti. Tako Ilesić nadopunjava tvrdnju kako je jedino Obrovac poslao čestitku Jelačiću, naglašavajući kako su i stanovnici Kastare 1849. poslali ministarstvu molbu o potrebi sjedinjenja Dalmacije s nekom od susjednih slavenskih pokrajina. Problem, prema Ilesiću, je bio kojoj pokrajini i na koji način, tako da navodi nekoliko mogućnosti koje su prezentirane na stranicama *Zore dalmatinske*.¹⁴

„Previše poviesti imala je Dalmacija, da bi se mogla na jedan mah snaći u novoj situaciji. Da se postigne orientiranje, treba organizatornoga reda, novina i društava.“ (Svačić, 1908: 158) Autor uz *Zoru dalmatinsku*, ističe i Društvo Slavjanske lipe u Dalmaciji koje je trebalo njegovati slavenski duh i jezik, a nažalost se brzo ugasilo. Na kraju Ilesić poentira kako je u tadašnjoj Dalmaciji nedostajalo sitnog rada, narodnih novina i „uzgoja naroda“, na žalost, Ilesić tvrdi, „naroda nije bilo, a bilo je tim više činovnika.“ (Svačić, 1908: 158)

Hrvatski identitet na zapadnoj strani Jadrana

Upravo zbog žanrovske okosnice koju čini putovanje, putopisi se doimaju kao vrlo zanimljiva građa za analizu identitetskih svjetova njihovih autora. U velikoj mjeri putopisi rezultiraju određenim predodžbama i stereotipnim opaskama o drugim zemljama i kulturama, ali vrlo često nailazimo i na identitetska samopoimanja samih autora, što nam dijelom otkriva i njihove ideološke obzore. Opravdanje za uvrštavanje putopisa u ovaj ideološki dio, kao što smo istaknuli, možemo potkrijepiti činjenicom velikog političkog utjecaja njihovih autora u svom vremenu, a možda i činjenicom što putopis spada u

razlikuje od drugih suradnika Svačića. Posebno nakon atentata na Radića Horvat podržava ideju o potrebi hrvatske samostalnosti i upravo vođen tom idejom aktivno se uključuje u rad Hrvatskog sabora kao zastupnik u vrijeme NDH. Rudolf Horvat objavio je 56 knjiga iz hrvatske povijesti i više od tisuću i dvjesto članaka u raznim novinama i stručnim časopisima.

13 Autor naglašava kako je 1848. svim dalmatinskim općinama upućeno mnogo poziva za sjedinjenje s Hrvatskom. Kao najljepši ističe poziv Vladislava Ježića, Dalmatinca koji je tada boravio u Hrvatskoj.

„Talijan tamo preko mora globio Vas je i varao; pusto je da prosti puk čami u tmini i neznanju, a gradove je potalijančio i udaljio ih od naroda tako, da ovaj nema danas već povjerenja u gradsku gospodu. Austrija Vas je upravo silno tištila okrutnim apsolutizmom Metternichovim, pa sve obećavajući – nije ništa uradila za Vaše dobro. Sada treba da stupite u savez sa svojom braćom Hrvatima, koji Vam pružaju bratimsku ruku i zovu Vas u bratimsko kolo slobode i jednakosti.“ (Svačić, 1907: 49)

14 Ilesić u članku spominje Matiju Bana i njegovu mogućnost kako bi se Dalmacija trebala sjediniti s Kranjskom i Hrvatskom te navodi kako je ovo Banovo jugoslavensko stanovište objelodanjeno i u *Zori dalmatinskoj* 1849. Navodi kako je malo drugačije situaciju shvaćao Andrija Torkvat Brlić čiji je program „po prilici trojedne kraljevine u velikoj slavenskoj Austriji“, stoga su Dalmatinci bili zbunjeni.

nefikcionalne književne žanrove, odnosno povijest književnosti im posvećuje pažnju jedino ako su njihovi autori svoje mjesto u povijesti književnosti zaslužili nekim značajnijim djelom u nekom drugom većem (kraljevskom) žanru. (Duda, 1998). Zanimljivi su nam i stoga što ponekad vrlo vjerno oslikavaju sinkronu društvenu, socijalnu i političku situaciju vremena u kojemu su pisani i prostora koja su putovanjem obuhvaćena. Dean Duda u knjizi *Priča i putovanje* (1998) navodi kako je upravo matična sredina trajno putopiščevo uporište, a kao stalno mjesto putopiščeva diskursa ističe usporedbu inozemnog svijeta s domaćim i pronalaženje tragova prisutnosti vlastite nacionalne kulture u stranoj, upravo stoga zaključuje kako je svaki putopisac neosvijesteni komparatist.¹⁵

S druge strane naglašava kako je i matični prostor vrlo poticajan za putopisnu temu. Vodeći se i ovim tvrdnjama, putopis se nameće kao žanr kojemu svakako treba posvetiti pozornost u analizi hrvatskog identiteta u *Svačiću*. U *Svačiću*, u željenoj analizi, zanimljiva su dva putopisa: Josipa Smodlake „Posjet apeninskim Hrvatima, putne uspomene i bilješke“ i Ante Tresića Pavičića „Po Ravnim kotarima“. U prvom autor napušta vlastiti nacionalni prostor te u tuđem nacionalnom prostoru traga za segmentima vlastitog nacionalnog prostora i kulture¹⁶, tražeći tako potvrdu hrvatskog identiteta u stranoj kulturi, autor pritom uspoređuje stranu i vlastitu kulturu, a zanimljivost jest usporedba vlastite kulture smještene u stranoj kulturi s vlastitom kulturom u matičnom nacionalnom prostoru. U drugom slučaju upravo matični prostor postaje poticajem za promišljanja o ključnim mjestima i imenima hrvatske povijesti «uspostavljajući tako trajna mjesta jedne hrvatske putničke povijesti» (Duda, 1998: 18).

Putopisi bi zadovoljavali i aktancijalnu shemu putopisa¹⁷ u kojoj bi središnju ulogu zauzeo putnik (u ovom slučaju J. Smodlaka i A. T. Pavičić) koji upućeni domoljubljem i znatiželjom (možemo pridodati i ideološke razloge) žele prenijeti određeno znanje matičnoj kulturi, u ovom slučaju hrvatskoj.

Putopis Josipa Smodlake „Posjet apeninskim Hrvatima, putne uspomene i bilješke“ objavljen je u trećem broju *Svačića* (1906). Smodlaka¹⁸ nam je u danom trenutku iznimno značajna osoba dalmatinske politike, treći čovjek dalmatinskih pravaša, ujedno i prvi koji u duhu politike «novog kursa» pruža ruku suradnje Talijanima i Mađarima. Autor na početku navodi kako mu se 1904. ispunila davna želja da posjeti hrvatska mjesta u južnoj Italiji (pokrajini Molise). Njegova najveća bojazan bila je: što ako se kod njih u potpunosti izgubio hrvatski jezik, o čijem laganom izumiranju je davno čitao. U navedenim putnim bilješkama Smodlaka navodi niz zanimljivih zapažanja o navedenim hrvatskim mjestima te iznosi vrlo pozitivan stav o Talijanima i talijanskoj kulturi.

Ovaj tekst također percipiramo kao obranu i svojevrsan apel za što većom brigom i očuvanjem hrvatskog identiteta izvan granica vlastitog nacionalnog prostora, stoga

15 Dean Duda naglašava kako niz segmenata utječe na oblikovanje putopisnog diskursa, između ostalih: odgoj, naobrazba, putničko iskustvo, predrasude matične sredine, osobno raspoloženje, literatura za put i književna kompetencija. Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

16 Ovo je također jedna od osobitosti hrvatskog putopisa, Duda navodi kako svaki hrvatski romantičarski putnik u tuđem prostoru uvijek traži svoje.

17 Usp. Isto.

18 Josip Smodlaka (Imotski, 1869 – Split, 1956), pravaš, zastupnik u Dalmatinskom saboru od 1901. do 1909. Osnivač je Hrvatske demokratske stranke 1905., a ujedno i pokretač lista *Sloboda*. Također jedan u nizu političara koji se kasnije priklanjaju jugoslavenskoj orijentaciji. Bio je zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču od 1910, a kasnije i zastupnik u skupštini Kraljevine SHS.

navedena mjesta Smodlaka naziva „slovenskim otokom u talijanskom moru“. Iako Smodlaka od samog početka bezrezervno hvali Talijane, ipak u usporedbi dviju obala prednost u ljepoti daje hrvatskoj strani, navodeći kako je talijanska obala „jednolična i nevesela, pogotovo s oblačnim vremenom (...) Niska, upravna crta kraja, bez luka, bez glavica i bez otoka, pravi je kontrast s našim krasnim primorjem, pa ti se čini nemoguće da ih isto more plâče.“ (Svačić, 1906: 39)

Smodlaka nam kroz navedeni putopis donosi detaljan leksikon¹⁹ o životu moliških Hrvata. Tako na početku navodi kako je kraj u Italiji u kojem žive Hrvati vrlo zaostao te se tamo živi kao što se živjelo u Dalmaciji prije 40-ak godina. Nažalost, prvi dojam Josipu Smodlaku nije ulijevao nadu o očuvanju hrvatskog jezika i običaja, konstatira kako oni koji su ga vješto govorili već dugo leže pod zemljom, a danas su njihovi unuci „zgoljni Talijani“. Navodi kako i nošnja više nije hrvatska već južno talijanska, mada se pojedinci sjećaju „uskih hlača, starinskih kabanica i ženskih ječerma od crvene čohe, koje su njihovi stari nosili.“ Ipak, što je dublje ulazio u pokrajinu Molise, slika se mijenjala, te u Palati nailazi na gospođu Karolinu koja je lijepo govorila hrvatski jezik. Smodlaka se nije nadao da će usred „brdina apeninskih“ naići na tako lijepo sačuvanu „skoro čitavu zgradu jezičnu, i uz to tako srodan i prilično neiskvaren dijalekt“. Gospođa Karolina je, kako ističe Smodlaka, iz Kruča, a Kruč zajedno sa Štifilićem i Mundimitrom čini hrvatske naseobine u kojima se govori hrvatski jezik, Smodlaka navodi kako zajedno zauzimaju površinu malo veću od otoka Šolte, te imaju pet tisuća stanovnika od kojih je devet desetina Hrvata i tek jedna desetina Talijana. Zatečeni Talijani su, kako navodi Smodlaka, pohrvaćeni, što je vrlo čudno za Talijana usred Italije. Smodlaka donosi zanimljiv prikaz ikavštine kojom govore stanovnici, također se pozabavio njihovim leksikom, običajima i pjesmama te hrvatskim prezimenima koja je popisao i za koja smatra da mogu pridonijeti rješavanju zagonetnog pitanja o podrijetlu navedenih naseobina. Smodlaka navodi kako se sačuvalo i nešto starinskih pjesama, međutim pošto su im hrvatske bile priproste često pjevaju talijanske, ali s hrvatskim napjevom. Također ističe veliki interes stanovnika za vlastito podrijetlo jer su im neki govorili kako su Bugari, drugi kako su Srbi s Kosova, treći da su iz Albanije te kad su njega čuli bili su uvjereni kako su iz Dalmacije. Na kraju poziva sve filologe koji proučavaju hrvatski jezik neka tamo dođu proučiti štokavsku ikavicu iz 16. stoljeća.

Značajna je i njegova usporedba s Dalmacijom, Smodlaka piše kako u Dalmaciji građanske obitelji govore talijanski, dok ovdje govore isključivo hrvatski osim ako u obitelj nije ušla Talijanka. Smodlaka navodi kako su ljudi vrlo vrijedni bez obzira radi li se o Hrvatima ili Talijanima, sve oranice su obrađene te mu kao prva asocijacija pada na pamet neobrađeni dalmatinski kraj te narod u Dalmaciji koji većinom ljenčari. Putopis završava porukom Hrvatima, ako ih put navede u južnu Italiju kako moraju posjetiti ovaj kraj, nazivajući ga «slovenskim otokom u talijanskom moru». Kao što smo naveli, Smodlakin putopis možemo tumačiti kao apel za očuvanje hrvatskog identiteta izvan granica nacionalnog prostora. Možemo ga također tumačiti kao potrebu da se navedenom prostoru potvrdi i rasvijetli njegovo hrvatsko podrijetlo čija se sigurnost polako počinje zatirati, jer kako sami

19 Pojam preuzet od Deana Duda pod kojim on podrazumijeva putopisčevo zapažanje i sastavljanje određenih putopisnih natuknica (kataloga ili leksikona) iz kojih čitatelj može naučiti nešto o običajima, ljudima i prostorima u kojima je boravio putopisac, odnosno «leksikon je postupak strukturiranja obavijesti o zemljopisno-kulturnom području koje je putopisom obuhvaćeno.» (Duda, 1998: 122)

stanovnici naglašavaju svatko im drukčije govori o njihovom podrijetlu. Isto tako možemo ga tumačiti i kao prijekor vlastitog kulturi u kojoj nije toliko razvijen nacionalni zanos, a koji se očituje kod stanovnika hrvatskih naseobina kroz njegovanje tradicije, običaja, jezika (potvrda za to je već navedena uporaba hrvatskog i talijanskog jezika u obiteljima u Dalmaciji i talijanskim naseobinama). Možemo ga tumačiti i kroz pozitivan utjecaj talijanskog prostora na hrvatsko stanovništvo (utjecaj se očituje u pozitivnom odnosu prema radu koji nemaju ljudi u Dalmaciji i lijepo uređenom gospodarstvu, iz čega izvire i pozitivna slika Talijana). Na kraju u njemu pronalazimo i otvaranje prema sveslavenskom identitetu potvrđujući to kroz djelovanje Ivana De Rubertisa, za kojeg autor navodi kako je bio suvremenik naših ilirskih preporoditelja te je također živio u Kruču, a posebno se zalagao da upozna slavenski svijet s malom hrvatskom naseobinom u Južnoj Italiji.

Hrvatski identitet Ante Tresića Pavičića

Zanimljivost putopisa kao književne vrste potvrđuje i u 3. broju objavljen (1906) putopis Ante Tresića Pavičića „Po Ravnim kotarima“²⁰. Tresić u putopisu bilježi dojmove s putovanja na koje ga je nagovorio njegov profesor hrvatskog u splitskoj gimnaziji Josip Modrić. Naime, Modrić mu žarko želi pokazati vodopad Manojlovac i Ravne kotare. Tresićev putopis u potpunosti se uklapa u romantičarski putopisni obrazac, upravo svojim reminiscencijama o slavnoj hrvatskoj povijesti koje su potaknute posjetom i razgledavanjem ostataka povijesnih zdanja (npr. ruševine rimsko-ilirskog grada Asserije, gradina Kličevica, posjet Vrani, Karinu, Bribiru), različitim tradicijskim običajima, guslama i pjesmama (npr. posjet don Boži Čavlovu i fra Mati Stošiću te sviranje gusli i pjevanje Kačićevih stihova), prostodušnim pukom (npr. susret s mlinarom Markom Kolićem i njegovom ženom) itd.

Šicel²¹ (2005) zaključuje kako su upravo Tresićevi putopisi najbolji dio njegova stvaralaštva²² jer je u njima najmanje došla do izražaja patetičnost stila kojoj je bio sklon te je svoje putopisne slike umio skladno povezati s povremenim esejističkim opservacijama koje su pisane modernijim stilom, čemu svjedoči i putopis „Po Ravnim kotarima“. Putopis posjeduje sve elemente koji karakteriziraju ovaj književni žanr; od detaljnih povijesno-geografskih analiza do vrlo zanimljivih i dojmivih opisa krajolika²³ te na kraju autorovih filozofskih promišljanja.

Tresićev putopis, ali i književni rad općenito, zanimljiv nam je i stoga što je Ante Tresić

20 Osim navedenog putopisa Tresić objavljuje i sljedeće: *Po Lici i Krbavi*, Hrvatska, 1895; *Po Bosni i Hercegovini*, Dom i svijet, 1896; *Po moru*, Nada, 1897; *Poleti oko Biokova*, objavljen u Donjoj Tuzli, 1902; *Preko Atlantika do Pacifika*, objavljen u Zagrebu, 1907.

21 Usp. Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*, Moderna, Zagreb, 2005.

22 S navedenom tvrdnjom slažu se i ostali znanstvenici koji su proučavali Tresićev književni opus. Usp. Nikica Kolumbić, «Zapažanja o putopisima Ante Tresića Pavičića» te Fedora Ferluga - Petronio, «Putopisi Ante Tresića Pavičića», u: *Književno djelo Ante Tresića Pavičića*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. listopada 1993. godine u Splitu, Književni krug, Split, 1995.

23 U putopisu posebno do izražaja dolazi njegova sposobnost uživanja u ljepoti prirode, u tom kontekstu dojmiv je početak i njegova plovidba morem do Zadra te njegova promišljanja o nadmoći prirode nad umjetnošću, navedena razmišljanja opet ponavlja u Benkovcu, u vrtu prof. Modrića: „Liepa bašća na selu, puna mirisa raznolikog cvieća i čarobne šarenosti njihovih latica, može liepo nadomjestiti kazalište. Samo za shvaćanje harmonija i melodija mirisa i boja cvieća hoće se ne manji, bar praktični, uzgoj, nego za shvaćanje kazališne umjetnosti. Malo je ljudi koji znadu shvatiti ljepotu cvjeta i ugodnost njegova mirisa, te mu se diviti, razniežiti srce nad njegovom pojavom.“ (Svačić, 1906: 94)

bio aktivan političar²⁴ i književnik tako da su se ta dva segmenta njegova života vješto isprepletala i zrcalila u njegovu stvaralaštvu.

Putopis započinje kada autor u jednom trenutku životne krize odlučuje otputovati u Zadar i obići Ravne kotare te se u Splitu ukrcava na brod „Panonija“ i odlazi. Dva su značajna razloga zanimljivosti putopisa: prvi, Tresić daje jasnu sliku društvene situacije Zadra i zadarskog zaleđa toga razdoblja, što potvrđuje povezanost putopisne proze s poviješću mentaliteta i svakodnevnog života.²⁵ Tresić svojim putopisom potvrđuje već navođenu kulturološku tezu o postojanju dviju Dalmacija (urbane i ruralne) stavljajući pozitivan predznak pred onim ruralnim dijelom ispunjavajući ga nizom stereotipnih ideologema, ali i naglašava upravo njegov „čisto“ hrvatski identitet; drugi, Tresić u putopisu nudi svoja promišljanja o talijanskom utjecaju u Dalmaciji, o talijanskoj kulturi te uloži Mlečana u Dalmaciji koja nisu u potpunosti negativna, što opet dijelom možda možemo tumačiti u ozračju politike *novog kursa* kao pruženu ruku Talijanima. Ovakvom zapažanju pridodat ćemo i misli Nikice Kolumbića (1995) koji ističe dva kulturološka elementa u Tresićevim putopisima: „...s jedne strane ističe zdrav narodni duh (posebno izletom u naše kopnene krajeve gdje se osjeća oporost narodnog elementa(...)), a s druge strane, osobito u digresijama, u izdvojenim razmišljanjima, često izražava svoju klasičnu nabožnu te upotrebljava citate iz Horacija, Vergilija i Dantea.“ (Kolumbić, 1995: 118). O utjecaju Dantea na Tresića pisao je i Mate Zorić u članku „Ante Tresić Pavičić i Dante“ koji navodi kako se nijedan noviji hrvatski pjesnik nije toliko zanosio Danteovim stvaralaštvom kao što je to činio Tresić, također ističe njegovo dobro poznavanje talijanskog jezika te činjenicu kako je Dantea upoznao vrlo rano, stoga je i logičan njegov pozitivan stav prema talijanskoj kulturi i književnosti koji se i očituje u navedenom putopisu, ali s druge strane i razočaranost stanjem talijanske kulture koju zatiče pri dolasku u Zadar. Posebno je značajan njegov dolazak u Zadar. Tamo je susreo pjesnika Rikarda Katalinića Jeretova (urednika *Svačića*), dragog prijatelja s kojim se prisjetio zajedničkih dana provedenih u Parizu i Beču. Već smo spomenuli situaciju koju opisuje Tresić, navodi kako je za njima skupina Talijana zviždala, roktala i meketala dok se šetali Širokom ulicom jer su razgovarali hrvatskim jezikom. Navodi: „Sada su po Zadarskim ulicama u čoporima potrkivali, dovikujući uvrede svakomu, tko bi hrvatski progovorio. Mene su već jednom tvorno napali, prigodom izleta u Dubrovnik na otkriće Gundulićeva spomenika, pa sam predviđao, da će i sada biti uvreda. (...) Žalio sam, zbilja sam žalio, što je tako nisko u Dalmaciji spala talijanska kultura.“ (Svačić, 1906: 85). U ovom ironičnom iskazu jasno se uočava kako Tresić istodobno priziva i opovrgava stereotip o talijanskoj kulturnoj superiornosti. Također Tresić iznosi svoja vrlo zanimljiva promišljanja o talijanskoj kulturi u Dalmaciji za koju kaže kako se mogla održati jedino ukoliko je pomagala

24 Ivo Petrinović u članku „Politički nazori i djelovanje Ante Tresića Pavičića“ navodi četiri razdoblja u kojima je Tresić izražavao svoje političke stavove i uvjerenja: 1. razdoblje počinje s njegovim studentskim danima i traje do 1912. godine, karakterizira ga starčevićanstvo; 2. razdoblje traje od balkanskih ratova do Tresićeva napuštanja diplomatske službe, obilježava ga jugoslavensko shvaćanje; 3. razdoblje u kojem se Tresić u potpunosti povlači iz javnog političkog života, dolazi do političkog otrežnjenja i kritike srpske hegemonije; 4. razdoblje u kojemu se ponovno vraća svojim početnim nazorima, slaveći Antu Starčevića i njegovo zalaganje za ostvarenje ideja hrvatskog državnog prava. Usp. Ivo Petrinović, „Politički nazori i djelovanje Ante Tresića Pavičića“, u: *Zbornik radova-književno djelo Ante Tresića Pavičića*, Književni krug Split, 1995, str. 167-179.

25 Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

hrvatskoj kulturi u razvitku. Tresić je više ne smatra nikakvom prijetnjom, a kao novu prijetnju navodi njemačku kulturu i jezik što u potpunosti korespondira s novim političkim strujanjima koja su, kako smo naglasili, upravo u njemačkoj kulturi vidjela najvećeg neprijatelja.

„Talijanska kultura naškodila je do duše duhu hrvatskog jezika, ali njezini su uplivi na sto drugih načina bili blagotvorni. Sada je narodna poezija opet okrenula dobrano književni jezik u struju narodnoga duha, pa više nam ne prijete pogibelj, da bi nam duh talijanskog jezika mogao naškoditi duhu hrvatskoga, ali prijete teška pogibelj, da će ga njemački potpunoma zamieniti, a to je neprocjenjivo zlo.“ (Svačić, 1906: 85).

Urbanu Dalmaciju Tresić je utjelovio u potalijančenom Zadru, glavnom gradu Dalmacije. Međutim čim odlazi iz Zadra put Ravnih kotara situacija se mijenja, doduše kraj postaje zapušteniji, ali sve jače se osjeća autorov ponos na slavnu hrvatsku prošlost, te on stvara pravi mali povijesni leksikon prepun kulturno-povijesnih obavijesti koje se isprepliću sa svakodnevnim životom naroda u tom kraju. Autoru naviru misli o hrvatskim junacima u borbi protiv Turaka, citira Kačićeve stihove u kojima je opjevao niz sukoba s Turcima. Prvo što je posjetio bila je Asseria, ruševine starog rimsko-ilirskog grada. U prilog njegovoj simpatiji prema talijanskoj kulturi možemo navesti i njegov sud u kojemu komentira način gradnje glavnih vrata Asserije, autor navodi kako je vrlo upečatljiva razlika rimske gradnje od ilirske. Prvu karakterizira kao finu, laganu, umjetničku, dok drugu karakterizira kao surovu, ali silnu. Posjećuje i Kličevicu, staru gradinu koja je pripadala Šubićima te zamjećuje kako je ona još najbolje očuvana od svih posjeda koji su pripadali Šubićima.

Taj ruralni dio Dalmacije Tresić lijepo oslikava i u prostodušnom puku tj. u odnosu mlinara Marka Kolića kojeg su susreli u Kličevici prema svojoj ženi, oslovljavajući ju kao svoju ženetinu i tjerajući je iz mlina riječima: «Šta će ženska glava gdje mužke divane!» (Svačić, 1908: 96). S velikim poštovanjem i uzbuđenjem Tresić posjećuje Vranu, naziva je svetištem hrvatske slobode, te promišljajući o povijesnim događajima vezanim uz Vranu, autor navodi kako ga obuzima istovremeno ponos i tuga.²⁶ Vranu opisuje kao srce hrvatske države, a hrvatskog bana Ivana Paližnu koji je stolovao u Vrani atribuirao kao jednu od najslavnijih ličnosti hrvatske povijesti. Zanimljivo je spomenuti i Tresićeve misli koje su mu navirale slušajući fra Matu Stošića²⁷ dok je svirao gusle: „Moja zdvojnost u budućnost našu, potvrđena i dokazana tisućama žalostnih dokaza i doživljaja, isplinu u vatri onoga zanosa, iščeznu kano magla pred suncem. Vjera u budućnost sinu kano mlado proljetno jutro, sve dok se ne izgube zadnje gusle iz hrvatskih koliba ...“ (Svačić, 1908: 105), ali isto tako poimanje uloge Kačića i njegovih narodnih pjesama za koje naglašava: „I dok je Kačića i te pjesme, bit će i hrvatskog naroda, makar koji narod namitao svoj jaram, jer će ga oluja tih pjesama sa njega stresti.“ (Svačić, 1908: 105)

26 Autor navodi: «Ponos i tuga borahu se u mojemu srcu: ponos nad tolikim divskim zatočnicima hrvatske slobode, tuga nad neslogom velikaša, nad njihovim nemarom za hrvatski narod, nad njihovom puzavošću pred moćnim kraljevima, i gramzenjem za časti.» (Svačić, 1908: 99)

27 Autor i don Božo Čavlov s kojim se sprijateljio otišli su u posjet fra Mati Stošiću u Perušić.

Prema zaključku

Na samom kraju potrebno je još jedanput naglasiti golemu ulogu i književni doprinos koledara *Svačić* hrvatskoj književnosti i kulturi općenito. Radilo se o razdoblju kada je hrvatska književnost ostala bez književnih listova, te je upravo *Svačić* preuzeo „teret“ općenacionalnog glasila te time nadišao regionalne okvire kakve je posjedovala periodika prije i nakon njega. Zasigurno je *Svačić* u velikoj mjeri poljuljao i nadmašio zadanu formu kalendara koja je bila u neku ruku „inferiorna“ ozbiljnim književnim časopisima. Iznimno bitne su bile i političke prilike početkom stoljeća koje su nametnule potrebu sve jače svijesti o hrvatskom pravu na istočnu obalu Jadrana te u prvi plan istaknule potrebu „kroatiziranja urbanih sredina“, koje su u nacionalnom smislu, zbog talijanskog utjecaja, bile i najugroženije. Sve ovo upućuje na iznimnu važnost onoga što se i na koji način prezentiralo na stranicama *Svačića*.

O hrvatskom identitetu u *Svačiću* progovaralo se na više načina koje smo radi sustavnosti kategorizirali i prezentirali kroz dvije vremenske i dvije prostorne razine. U kontekstu vremenske izdvojili smo povijesnu, koja se realizirala kroz junaštvo i požrtvornost Petra Svačića; i suvremenu, koja se realizirala kroz potrebu stalnog potvrđivanja nacionalnog (hrvatskog) identiteta Zadra, ali i Dalmacije u cjelini. Povijesnu možemo percipirati kao pouku i opomenu za suvremeno društveno i političko stanje. U kontekstu prostorne razine razlikovali smo propitivanje i težnju za očuvanjem hrvatskog identiteta izvan okvira matične kulture (moliški Hrvati), ali i unutar vlastitog nacionalnog prostora. Bitno je naglasiti kako se kasnije hrvatski identitet razvijao prema južnoslavenskom/slavenskom koji je predstavljen člancima o Ljudevitu Gaju, Josipu Juraju Strossmayeru, ali i hrvatskim likovnim umjetnicima koji su bili značajna karika u težnji za formiranjem jedinstvene jugoslavenske kulture. Spomenuta kulturna suradnja Hrvata, Slovenaca i Srba nametnula se kao bitna težnja modernističkog pokreta u umjetničkom smislu, ali i kao cilj „novog kursa“ u političkom smislu. Na koncu, treba istaknuti i veliki potencijal periodičnih publikacija u rekonstrukciji identitetskih obrazaca društvenog i političkog vremena u kojemu su izlazili. Njihova minuciozna analiza zasigurno pruža vjernu i preciznu sliku društvenog i političkog trenutka.

Literatura

- Duda, Dean (1998), *Priča i putovanje*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Dukić, Davor (2008), *Tematološki ogledi*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ferluga- Petronio, Fedora (1995) «Putopisi Ante Tresića Pavičića», u: *Književno djelo Ante Tresića Pavičića*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. listopada 1993. godine u Splitu, Split: Književni krug Split.
- Horvat, Josip (2003), *Povijest novinstva Hrvatske (1771 - 1939)*, Zagreb: Golden marketing.
- Ivanišin, Nikola (1978), Hrvatska moderna na Jadranu, u: *Ljudi djela uspomene*, Split: Čakavski sabor, str. 117-128.
- Ivon, Katarina (2011), *Imagološka analiza zadarskih koledara (Narodni koledar i Svačić)*, doktorska disertacija obranjena 15. srpnja 2011.
- Kolumbić, Nikica (1995), Zapažanja o putopisima Ante Tresića Pavičića, u: (ur. Ivo Frangeš) *Književno djelo Ante Tresića Pavičića*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. listopada 1993. godine u Splitu, Split: Književni krug, str. 116-125.

- Košutić Brozović, Nevenka (1970), *Evropski okviri hrvatske Moderne*, u: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, od narodnog preporoda k našim danima*, Zagreb: Liber, str. 345-365.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (1997) *Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb: Matica hrvatska.
- Lovrić, Božo (1904), Koledar Svačić, *Jedinstvo*, 11/1904., god XI, br. 90, str. 1-2.
- Maštrović, Tihomil (2001), *Nad jabukama vile Hrvatice. Kroatističke studije*, Zagreb: Croaticum.
- Maštrović, Tihomil (2002), Zaboravljeni književni kritičar Zvonimir Butković, u: *Zbornik radova Riječki filološki dani, knjiga IV.*, Rijeka: Filozofski fakultet, str. 239-250.
- Petrinović, Ivo (1995), *Politički nazori i djelovanje Ante Tresića Pavičića*, u: (ur. Ivo Frangeš) *Književno djelo Ante Tresića Pavičića*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. listopada 1993. godine u Splitu, Split: Književni krug Split, str. 167-179.
- Šicel, Miroslav (1997), *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Zagreb: Školska knjiga.
- Šicel, Miroslav (2005), *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, knjiga III. Moderna*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Zorić, Mate (1965), Ante Tresić – Pavičić i Dante, *Kolo*, god. 3, br. 8, str. 275-290.

Izvori

- Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar za prestupnu godinu*. 1904. Zadar: Hrvatska knjižarnica u Zadru.
- Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar*. 1905. Zadar: Hrvatska knjižarnica u Zadru.
- Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar*. 1906. Zadar: Hrvatska knjižarnica u Zadru.
- Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar*. 1907. Zadar: Hrvatska knjižarnica u Zadru.
- Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar*. 1908. Zadar: Hrvatska knjižarnica u Zadru.
- Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar*. 1909. Zadar: Hrvatska knjižarnica u Zadru.
- Svačić, *hrvatski ilustrovani koledar*. 1910. Zadar: Hrvatska knjižarnica u Zadru. „Croatian conscience“ in the calendar Svačić

This paper analyzes the presence of Croatian national identity in The Svačić Annual Calendar in Zadar. The calendar has been published in the early 20th century (1904-1910). Through its publication it has managed to portray the change of national self-perception of their associates, which ranged from the the Croatian and South Slavic/Slavic, which was linked with social and political context and politics of the „new course“. Croatian identity presented in The Svačić Annual Calendar is based on two temporal and two spatial levels. In the context of temporal perspective, we distinguish historical perspective, which is realized through heroism and sacrifice of the last Croatian king Petar Svačić, and contemporary, respect to the then current perspective, which realizes through the need of permanent certification of the national (Croatian) identity of Zadar and Dalmatia in general. In the context of spatial level we can differ questioning of Croatian identity outside the home culture (Croats of Molise), and within its own national space.

Keywords: Croatian identity, Croatian moderna, politics of „new course“, Svačić.

Bernard HARBAŠ

UDK 1 Nancy J.L.

141

Izvorni znanstveni rad

Svijet je mnoštvo glasova

Nije novost da se u filozofiji (posebno u suvremenoj i postmodernoj) govori o mnoštvenosti egzistencije. Oдавno je već odbačena ideja o samostalnosti, samodovoljnosti, vječnosti i nepromjenljivosti biti subjekta, a egzistencija se počinje shvaćati kao mnoštvo stalno promjenljivih karakteristika u određenim kontekstima i okolnostima. Drugim riječima, subjekt se poima kao svaki put drukčiji, kao dio diskursa, određene kulture, zajednice itd. Kao dio suvremenog trenda teoretiziranja mnoštva i francuski filozof Jean-Luc Nancy je iznio svoju teoriju dioništva koja, prostim rječnikom, označava dijeljenje egzistencije. Prema francuskom filozofu, egzistencija se naprosto „dešava“, ili pojavljuje, svaki put na ovaj ili onaj način, pored drugih (egzistencija), s drugim, s bliskošću ili distancom. Na taj način, dioništvo, kao stalna izmjena smisla egzistencije, kao i relacija u koje ulazi, označava prekid s bilo kakvim ekskluzivističkim grupiranjem (političkim, društvenim, kulturnim). Kroz koncept dioništva Nancy ukazuje da ne postoji samo jedna „istinska i prava“ relacija koju ljudi dijele. Za takav ekskluzivizam relacije ne postoji ni mogućnost, budući da je naša egzistencija mnoštvena (samom činjenicom da je ona uvijek drukčija i da uvijek nešto dijeli s drugim egzistencijama). Osnovna ideja Nancyeve teorije jest da subjekt dijeli nešto (nacija, kultura, interesiranje, priča, porijeklo...) s drugim subjektom (ulazeći u jednu relaciju), ali i s nekim trećim subjektom (ulazeći u neku drugu relaciju) itd. praveći, na taj način, mrežu sačinjenu od mnoštva relacija. Ako egzistencija, kroz proces dioništva (stalnog dijeljenja nečega drugog s nekim drugim), stalno ulazi u različite relacije, onda je i ona sama svaki put na ovaj ili onaj način drukčija. U tom smislu, naša egzistencija je stalno protičuće dioništvo, ili bolje rečeno, ona je svaki put drugo.

Dioništvo glasa

Jedno od područja kroz koje Nancy izlaže koncept dioništva je hermeneutika. U djelu *Le Partage des voix (Dioništvo glasova)* Nancy, prateći u nekom smislu Heideggera, pravi razliku između hermeneutike i grčkog pojma *hermēneia*. On kao i njemački mislilac,¹

1 Heidegger odbacuje Schleiermacherovo shvaćanje hermeneutike kao metodološki koncipiranog umijeća interpretacije. On, nasuprot Schleiermacheru, upućuje na otvorenost izvornog značenja te riječi, ne samo u smislu interpretacije, već objavljivanja i nošenja poruke. U: Martin Heidegger, *On the way to Language*, Harper&Row, New York, 1971., str. 29.

radije koristi grčki pojam i to u njegovom izvornom značenju obznanjivanja, objašnjenja i prevođenja, nego pojam hermeneutike. Takvo razlikovanje je francuskom filozofu poslužilo kao polazište za razmatranje koncepcije dioništva, koja u bitnom određuje ono što on podrazumijeva pod pojmom zajednice.²

Razlog zbog kojeg Nancy prihvaća termin *hermēneia* a ne hermeneutiku kao proces interpretacije je sljedeći: hermeneutika kao proces tumačenja uzima smisao kao pretpostavljen i na taj način, ona se shvaća kao „hod ka razumijevanju smisla“³. Nancy se u ovom pristupu hermeneutici najviše obraća Schleiermacheru i njegovom shvaćanju tumačenja kao procesa koji mora imati pretpostavke, tj. neku vrstu prethodnog razumijevanja ili predrzumijevanja. Kod Schleiermachersa razumijevanje je uvjetovano prethodnim poznavanjem: „svako razumijevanje danog govora temelji se na nečem ranijem od obje vrste – na prethodnom poznavanju čovjeka, na prethodnom poznavanju predmeta.“⁴ Takvo stajalište bi značilo da u tumačenju postoji uvijek neko određenje predmeta koji treba poznavati, tj. da postoji neka karakteristika predmeta tumačenja od koje bi hermeneut (tumač) trebao krenuti. Time, prema Schleiermacheru, s jedne strane stoji tumač koji tumači i, s druge, stoji tumačeno (predmet) i njegova bitna karakteristika koja se na neki način može nazrijeti u procesu interpretacije.

Nancy, u svojoj teoriji, kreće iz potpuno drukčije pozicije. Kao prvo, Nancyjevo određenje hermeneutike kao *hermēneia*, tj. kao obznane, isključuje bilo kakvu mogućnost umijeća interpretacije kao metodskog sredstva putem kojeg se dolazi do nekog skrivenog smisla. Stoga, na jednom mjestu u *Le Partage des voix*, on piše da bitak nije nešto čiji bi se smisao dosegao hermeneutičkim putem.⁵ Drugim riječima, u Nancyjevoj verziji hermeneutike kao *hermēneia* nije riječ o razumijevanju drugog od strane subjekta, već o dioništvu kao singularnoj obznani singularnog i, samim time, uvijek - već drugog (konačnog) smisla. Ili, jednostavnije rečeno, *hermēneia* iliti Nancyjeva koncepcija hermeneutike, znači sljedeće: mi smo konačna bića jer nas karakterizira mnoštvo konačnih smislova i zbog toga ne posjedujemo neku vječitu ili pretpostavljenu karakteristiku. Iz tog razloga, sve što kažemo, sve što čujemo ili vidimo od drugog subjekta je uvijek drukčije. Kada se nešto govori, to se radi u određenom momentu, na određeni način i iskazuje se određeni sadržaj određenoj osobi. Obznana tu nije završena, jer je neko prima na određeni način, u određenom momentu itd. Očigledno je da Nancy u potpunosti odbija *hermēneia* dati određenje discipline, pristupa ili gledišta. Ona je, kako ćemo podrobnije vidjeti i u nastavku ovog teksta, samo opis ili činjenica naše singularne pluralne egzistencije.

U prethodno rečenom smo mogli vidjeti da *hermēneia* nije proces u kojem stoje su-

2 Pojam zajednice kod Nancya predstavlja jedan od ključnih pojmova. Naime, on odbacuje značenje zajednice kao grupacije ljudi okupljenih na jednom mjestu zajedničkim biološkim, historijskim vezama ili oko zajedničkih interesa. Naprotiv, zajednica odbija grupiranje jer se egzistencija stalno pojavljuje na drugačiji način i stalno ulazi u drukčiju relaciju. Stoga je bitno obilježje zajednice razdjelovljenost, koje označava da zajednica, zbog mnoštvenosti egzistencije i relacija koji je stalno "čine", odbija biti djelom, tj. dovršenom i zaokruženom grupacijom.

3 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 21. (U engleskom prijevodu: Jean-Luc Nancy, „Sharing Voices“, u: Gayle Ormiston, Alan Schrift (ur.), *Transforming the Hermeneutic Context: From Nietzsche to Nancy*, SUNY Press, New York, 1990.)

4 Friedrich Schleiermacher, *Hermeneutik*, Nach den Handschriften, hrsg. von H. Kimmmerle, Heidelberg, 1974., str. 46., u: Željko Pavić, „Suвременa filozofska hermeneutika u Njemačkoj“, u: Željko Pavić (ur.) *Filozofska hermeneutika*, Biblioteka Scopus, Zagreb, 1998., str. 9.

5 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 10.

bjekt i objekt i gdje objekt skriva nešto što subjekt treba razotkriti. Naprotiv, i subjekt i objekt komuniciraju, dijele sebe i nešto jedno s drugim i to svaki put na drukčiji način. „Ne radi se o tome da se pronađe neki skriveni smisao, niti da se „ono skriveno“ označi kao mjesto i/ili sama priroda smisla, niti pak da se uđe u neodređeni proces otkrivanja ili sve krupnijih preobrazbi smisla duž nekog povijesnog, reinterpetacijskog, itd. toka (premda je pritom riječ, ja to ne poričem, o neprestanom otkrivanju mnoštva smislova kao što to činimo sa svojom tradicijom).“⁶ Nasuprot hermeneutici kao putu, sredstvu i procesu, *hermēneia* je uvijek singularna i, samim time, uvijek drukčija obznana. Ovakvo tumačenje termina nalazimo, kako smo već ranije u tekstu naveli, kod Heideggera, u njegovoj *Raspravi o jeziku*, gdje vidimo da hermeneutika ne znači samo interpretaciju već, čak, prije toga, nošenje obznane i komunikaciju znanja.⁷

Mnoštvo komadića smisla

Smisao se u kontekstu Nancyeve filozofije shvaća kao javan, otvoren, vidljiv i materijalan. On se ne nalazi u nekom višem apstraktnom entitetu (npr. svijetu ideja), kao što je to predlagala klasična filozofija, već je tu, na nama, na našoj koži, u našem govoru, našem dodiru, u kontaktu s drugim. Ono što *hermeneus* najavljuje nije prvobitna jezgra smisla, već otvaranje značenja, mogućnosti smisla, bez nekog skrivenog sadržaja.⁸ Smisao nastaje kao singularna obznana. Osnovna ideja *hermēneia* je da se uvijek obznanjuje pojedinačni i, samim time, konačni smisao. To znači da se pod smislom podrazumijeva svaki moment, svaki put na ovaj ili onaj način egzistencije. U tom smislu obznana (*hermēneia*) je svaki oblik prenošenja, davanja, nuđenja, dolaska u relaciju, kontaktiranja, gledanja, slušanja, shvaćanja i, opet, svaki put na ovaj ili onaj način u određenoj situaciji. Ne postoji jedna *hermēneia*⁹ budući da je svaki oblik obznane uvijek drukčiji i konstituira stalno drugi smisao. Riječ je o smislu koji se uvijek konstituira u pojedinačnom iskazu, govoru ili razgovoru. On se svaki put konstituira kao neka obznana, u uvijek različnom iskazu, govoru upućenom drugom, razgovoru koji je uvijek pojedinačan i koji, naposljetku, čini mnoštvo singularnih, odnosno pojedinačnih obznana. Smisao je tu, na nama, s nama, u jeziku, riječi, slogu, gesti, pokretu tijela i stoga se na njega ne može više upućivati iz vana.¹⁰

Rascjepkana književnost

U skladu s prethodno iznesenim postavkama Nancy analizira i književno djelo kao dio procesa dioništva. Kao primjer za to Nancy uzima Platonov dijalog *Ion*. U tom dijalogu sudjeluju Sokrat i rapsod Ion. Sokrat u tom dijalogu označuje pjesnike (kao što je Homer) kao one koji tumače ono što im bogovi kažu, a rapsode kao tumače pjesnika, odnosno, tumače tumača.¹¹ Na taj način pjesnici mogu samo „prenositi“ ono što im bogovi kažu

6 Jean-Luc Nancy, „Razgovor Cipriana Mihalija sa Jean-Luc Nancyem“, *Dijalog - Časopis za filozofska i društvena pitanja*, Centar za filozofska istraživanja ANUBIH, no. 2, 1999., str. 175.

7 Martin Heidegger, *On the way to Language*, Harper & Row, New York, 1971., str. 29.

8 Jean-Luc Nancy, „Razgovor Cipriana Mihalija s Jean-Luc Nancyem“, *Dijalog - Časopis za filozofska i društvena pitanja*, Centar za filozofska istraživanja ANUBIH, no. 2, 1999., str. 175.

9 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 70.

10 Jean-Luc Nancy, „Budućnost filozofije (Intervju sa Jean-Luc Nancyem)“, *Dijalog - Časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, Centar za filozofska istraživanja ANUBIH, no. 3., 2007., str. 175.

11 Platon, *Ion*, *Gozba, Fedar*, Kultura, Beograd, 1970., str. 12.

u određenim žanrovima, to jest na određene stvaralačke načine, na koje ih je određena Muza potakla. Rapsodi su sposobni samo tumačiti određenog pjesnika čime nam Nancy ukazuje na singularno pluralno obilježje *hermēneia*. Naime, ako postoji mnoštvo pjesnika koji pjevaju u određenim žanrovima, samim time je božanski glas koji oni tumače, razdijeljen. „*Hermēneia* je glas božanskog. I ovaj glas čine prije svega, u načelu (ali ga to ne čini načelom; on je samo *dat* na ovaj način) dijeljeni glasovi, diferencijacija među singularnim glasovima. Drugim riječima, ne postoji *jedan* božanski glas, niti uopće božanski glas, jer su ove „božanske poeme“ izgovorene jezikom ili jezicima ljudi.“¹² Božanski glas je, na taj način, indirektno izgovoren kroz različite, singularne žanrove. Drugim riječima, božanstvo se izgovara kroz mnoštvo žanrova. Ne postoji direktni božanski glas, već glasovi pjesnika kroz koje se božanstvo izgovara. Rapsod, za razliku od pjesnika koji je tumač božanskog glasa, jest tumač tumača. Prema Nancyu, *Ion* je primjer singularne kompetencije. On je rapsod singularnog poete.¹³ Rapsod, prema Nancyu, kroz obznanjivanje sadržaja komunicira s gledateljem ili slušateljem njegovog predstavljanja Homerovog pjesništva. On se zanima za reakcije promatrača i na taj način komunicira s njima. S druge strane, i reakcije promatrača su reakcije ne samo na Homerovo djelo već i na formu izlaganja njegovog djela. Drugim riječima, Platonova koncepcija *mimesisa* kao procesa koji je formiran u lancu koji ide od višeg (Boga) ka nižem (rapsod i gledatelj) je forma komunikacije u kojoj se prepliću različiti singularni akti, koje čine: mnoštveni božanski glas, singularni stvaralački akti pjesnika, rapsodove singularne sposobnosti za tumačenje pjesnika koje se na singularan način pokazuju i, na kraju, singularni akti gledatelja koji svojim reakcijama tumače rapsodovo obznanjivanje određenog pjesničkog djela.

Monolog je dijalog

Na primjeru Platona možemo nazrijeti da Nancy upućuje na dvije stvari kroz koje se najbolje predstavlja koncepcija dioništva: na dijalog kao formu kroz koju Platon izlaže svoje ideje, kao i komunikaciju kao osnovnu ideju djela *Ion*. Govor (*logos*) je uvijek dijalog, jer je to nešto što je upućeno drugom, to jest neko drugi mora potvrditi govor. Dakle, sama *hermēneia* je dijalog, jer je obznana glas koji je upućen od drugog nekom drugom i, samim time, se dijeli s nekim drugim. *Logos* nije jedan glas. Prema Nancyu, taj glas nije glas koji objedinjava različite instance u jedan viši *logos* (akademski, kulturni, nacionalni jezik). *Logos* je nesvedivo podijeljen.¹⁴ On se artikulira kroz različite žanrove, kao takav i takav glas. „Ne samo da je uvijek shvaćen tako i tako već je glas ovog razumijevanja uvijek - već takav i takav: epski, lirski, poetski, filozofski itd.“¹⁵ Nancy ukazuje da postoje jezici, a ne jezik i, samim time, različiti tipovi jezika i njihove uvijek različite prakse. Dijalog je, kao obraćanje drugome, u osnovi govor drugih, govor koji se dijeli ili, drugim riječima, on je „ritmički prekid logosa“.¹⁶ *Hermēneia*, kod Nancya, predstavlja govor koji se dijeli, ali ne u smislu da postoji zajednički jezik koji mi prakticiramo i koji dijelimo. Taj

12 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 68-69.

13 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 69.

14 Christopher Fynsk, „Experiences of Finitude“, u: Jean-Luc Nancy, *Inoperative Community*, University of Minnesota Press, Minneapolis, Oxford, 1991., str. xxii.

15 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 81.

16 Philip Armstrong, *Reticulations. Jean-Luc Nancy and the Networks of the Political*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2009., str. 180.

logos predstavlja singularne akte jezika iskazanog od ove ili one osobe, na ovaj ili onaj način. „Postoji glas zajednice i taj glas objavljuje zakon – postoji *logos* zajednice. Ali taj glas je uvijek razdvojen od samoga sebe i uvijek je drukčiji.“¹⁷ Riječ je tome da je glas singularan, ali uvijek drukčiji i, samim time, pluralan. Glas se dešava singularno pluralno jer je on uvijek drukčiji, od momenta do momenta.

Postojati znači pojavljivati se ili iskazivati uvijek na ovaj ili onaj način, tj. znači dijeliti *logos* (*día-legein*), prema tome, dijeliti glas. Dionišтво je nužno, jer čim nešto izgovorimo, mi se obraćamo nekome ili nečemu i, samim time, ulazimo u dijalog. Bilo da se obraćamo nekom drugom ili samome sebi, mi uvlačimo drugog aktera u dijalog, pa makar i samog sebe kao drugog. Dijalog je za Nancya konačan, jer ga čini određena situacija s određenim akterima i određenim singularnim jezičnim aktima. Konačnost dijaloga označava beskonačnu alteraciju drugog. To ne znači da je dijalog koncipiran od aktera koji su isti i drugi ili, pak, isti i Drugi, već da je svaka obznana, iskaz ili stav uvijek singularan i, samim time, konačan, a da je „beskonačno“ zapravo, činjenje drugim same obznane. „Na taj način, *hermēneia* je obznana konačnosti konačnošću, njena podjela je beskonačna.“¹⁸ Konačnost glasa znači da je glas iznesen u tom i tom momentu od te i te osobe, na takav i takav način itd. U tom smislu „bitak nije nešto čiji bi se smisao dosegao na hermeneutički način, već je *hermēneia* njegov smisao budući da smo mi, „ljudska bića“, „interpretatori“ *logosa*.“¹⁹ Dakle, jednostavno rečeno, *hermēneia* je komunikacija. Obznana glasom je kretanje i kreiranje uvijek pojedinačnog smisla. Na taj način komunikacija kao dioništvo smisla je nuđenje, odnosno darivanje smisla. *Hermēneia* je stalno operiranje uvijek nanovo pojedinačnim i konačnim smislom kao darom. „Mi smo smisao, u dioništvu, u distribuciji, u multiplikaciji naših glasova. To znači da „je“ smisao dar sebe, u dioništvu – taj dar koji nije prije-davanje niti prije-postavka, jer je on *dioništvo koje čini dar*.“²⁰

Mi smo smisao

Mi ne posjedujemo smisao, on nam je dat uvijek na višestruk i singularan način.²¹ Smisao nije pretpostavljen, već se konstituirao upravo u mnoštvu glasova koji se prepliću i koji stalno, iskazujući se nanovo, tvore uvijek njegovu drugost. I stoga ne možemo govoriti o izvoru ili porijeklu smisla. „Ne postoji smisljeno porijeklo smisla, niti besmisleno porijeklo, zato što bi ono i dalje pretpostavljalo smisao. Naprosto, ne postoji porijeklo smisla: smisao se sam predstavlja (*se présente*), i to je sve.“²² Na taj način, *hermēneia* je komunikacija, odnosno, stalna obznana drugosti smisla na drukčiji način. Drugim riječima, „sva misao interpretacije je misao komunikacije.“²³

17 Christopher Fynsk, „Experiences of Finitude“, u: Jean-Luc Nancy, *Inoperative Community*, University of Minnesota Press, Minneapolis, Oxford, 1991., str. xxii.

18 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 88.

19 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 10.

20 Jean-Luc Nancy, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 82-83.

21 Ignaas Devisch, „A Trembling Voice in the Desert: Jean-Luc Nancy's Rethinking of the Space of the Political“, *Cultural Values*, vol. 4, no. 2, Routledge, 2000., str. 247.

22 Jean-Luc Nancy, *L'oubli de la philosophie*, Galilée, Paris, 1986., str. 91.

23 Jean-Luc Nancy, *Le Partage des voix*, Galilée, Paris, 1982., str. 89.

Komunikacija i praksa

Kao što smo mogli vidjeti u onom što je prethodilo, komunikacija je nužna. Komunikativna praksa je stalna upućenost na drugost smisla. Ideja o nužnosti komunikacije prevladava klasičnu postavku metafizike utemeljenu na privilegiranju subjekta. Komunikativni subjekt više nije subjekt. Nancy tu ideju nalazi kod Heideggera, ali i u antičkoj misli, kao što smo vidjeli, u platonijanskoj formi dijaloga. „Za Nancya samo iskustvo granica komunikacije je ono koje dopušta svakom biću da zajedno otkrije neku singularnost.“²⁴ Ovdje možemo kao primjer uzeti Nancyevoj teoriji veoma sličnu Habermasovu ideju „komunikativnog djelovanja“, po kojoj svi akteri u dijalogu racionalno argumentiraju oko neke ideje. Prema njemu, komunikativno djelovanje odbija mogućnost apsolutiziranja jednog stajališta kao konačnog i jedinstvenog. Za razliku od klasične metafizičke subjekt-objekt relacije, kroz komunikaciju se privilegira mnoštvenost stavova. Riječ je o djelovanju bez postizanja individualnih svrha ili ciljeva.²⁵ Osnovni cilj komunikativnog djelovanja je slaganje i razumijevanje. Habermas smatra da se kroz komunikaciju odvijaju procesi područstvoljenja, sporazumijevanja i, na kraju, koordinacije djelatnosti. U tom smislu, i društvo je izvjestan simbolički poredak koji se kroz komunikaciju izgrađuje i reproducira.²⁶ Za razliku od Habermasa, Nancyevo stajalište je da mi, prije svega, komuniciramo i da je pretpostavka te komunikacije mnoštvenost. U komunikaciji koju čini mreža relacija, a koju čini mnoštvenost singularnih akata izrečenih od singularnih bića, mi se *slažemo* da, prije svega, komuniciramo. Mi se ne moramo slagati u komunikaciji budući da i neslaganje u toj komunikaciji konstituira smisao. Kod Nancya nije riječ o tome da mi moramo komunicirati, tj. da uvijek tražimo nekoga s kime ćemo razgovarati, već da mi, naprosto, ne možemo izaći iz mreže relacija u kojoj se nalazimo.

Zajedno smo ali bez identiteta

Prema Jeffreyu Librettu, „subjekt Nancyeve hermeneutike, ako se još može govoriti o subjektu, je toliko radikalno zajednički, toliko nadzajednički ili hiperbolično zajednički tako da „zajedničko“ više ne može biti riječ. Budući da se subjekt interpretacije, kao izmicanje i dioništvo smisla, ne obnavlja kao smisao, već ostaje izvan sebe, iščekujući dolazak njegovog smisla kao dolazak njegovog sopstva, ovaj „subjekt“ prekoračuje granice individualnog, ali isto tako i prekoračuje granice bilo koje zajednice koja se može identificirati.“²⁷ Time se odbija logika identiteta, jer dioništvo odbija mogućnost grupiranja i stapanja. Nasuprot dioništvu, svako grupiranje s jednakošću glasova je odlika totalitarizma. Totalitarizam se shvaća kao jedna vrsta imanentizma u kojem je zajednica shvaćena kao „istost“ gdje su svi glasovi i iskazi izjednačeni i jednodušni (*like-minded*).²⁸

Svijet je, prema Nancyu, prostor dioništva različitih glasova. Kontekst iz kojeg Nancy otpočinje svoje razmatranje skriva u sebi, prije svega, pitanja identiteta. Mnoštvo razli-

24 Sheri I. Hoem, „Community and the „Absolutely Feminine“, *Diacritics*, vol. 26, no. 2, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996., str. 50.

25 Steven Best, Douglas Kellner, *Postmodern theory*, The Guilford Press, New York, 1991., str. 238.

26 Jürgen Habermas, *Postmetafizičko mišljenje*, Beogradski krug, Beograd, 2002., str. 105-106.

27 Jeffrey S. Librett, „Interruptions of necessity: being between meaning and power in Jean-Luc Nancy“, u: Darren Sheppard, Simon Sparks, Colin Thomas (ur.), *The Sense of Philosophy. On Jean-Luc Nancy*, Routledge, London, New York, 1997., str. 132.

28 Ignaas Devisch, „A Trembling Voice in the Desert: Jean-Luc Nancy's Rethinking of the Space of the Political“, *Cultural Values* vol. 4, no. 2, Routledge, 2000., str. 248.

čitih perspektiva (ili glasova) nagriza izvornost neke kulture, jer mnoštvo glasova nije svedivo na zajednički princip. Riječ je o lajtmotivu Nancyeva učenja, prema kojem ne postoji nezavisan, niti jedinstven kulturni identitet. Sama kultura, ili identitet, su uvijek nagriženi mnoštvom pojedinačnih glasova. Ova pozicija je upravo jedna od polaznih točaka za razumijevanje temeljnog Nancyevog koncepta, o kojem smo ranije nešto rekli, koncepta razdjelovljene zajednice.

Sličnu (hermeneutičku) perspektivu nalazimo i kod Nietzschea, u njegovom djelu *Volja za moć*: „da je vrijednost svijeta u našoj interpretaciji (- da su možda gdje drugdje moguće i druge interpretacije ne puko ljudske-), da su dosadašnje interpretacije perspektivne procjene, s pomoću kojih se u životu, tj. u volji za moć, održavamo radi porasta moći, da svako uzvišenje čovjeka sobom donosi prevladavanje užih interpretacija, da svako dosegnuto ojačanje i proširenje moći otvara nove perspektive te poziva na vjerovanje u nove obzore – to se provlači mojim pisanjem.“²⁹ Blizina Nietzscheove misli Nancyevom konceptu ogleda se upravo u ideji konstituiranja smisla, ili vrijednosti, kroz multiperspektivnost različitosti iskaza kao interpretacija, razumijevanja, govora, prepričavanja, reagiranja. Smisao i singularitet se konstituiraju u jednom rashomonskom spletu različitih tumačenja (glasova).³⁰

Zapravo pitanjem *hermēneia* postavlja se temeljni preduvjet zajednici, a to je razlika, mnoštvenost, odnosno fragmentiranost. Osnovna ideja dioništva jest da se različiti diskursi i stajališta prihvate. Christopher Fynsk poredi Nancyevu zamisao s Rortyevom idejom edifikacije, po kojoj filozofija u suvremenom post-filozofijskom kontekstu ne smije imati privilegiran položaj i treba se, takoreći, „pridružiti“ drugim različitim tipovima diskursa, kao što su kulturni i literarni, u jednu vrstu „konverzacije“.³¹ Drugim riječima, postoje različiti tipovi diskursa koji su, naprosto, neizmjerljivi i koji se ne mogu svesti na neki zajednički temelj. Ovo je, zapravo, i temeljno polazište Nancyeve filozofije. On razlikuje termine zajednički bitak i bitak-zajedno (*être-en-commun*), čime pokušava svoju filozofiju odijeliti od bilo kakvog pokušaja razumijevanja da se konstitucija ljudskog roda svodi na neko temeljno i jedinstveno (teološko ili metafizičko) porijeklo (zajednički bitak). Bitak - zajedno, nasuprot tome, označava mnoštvenost u svom utemeljenju. To je, takoreći, temelj koji to već nije, jer je razdijeljen u svojoj izvornosti. Upravo iz tog razloga Nancy koristi koncept *hermēneia* kao polazište svog razmatranja o zajednici jer *hermēneia* nije, naprosto, stapanje, već „način na koji se stvari zajedno promatraju bez traženja njihovog racionalnog utemeljenja“.³² Ne postoji nešto kao što je privilegiran diskurs ili glas, već samo dioništvo različitih glasova ili diskursa.

29 Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 298.

30 Michael B. Naas dovodi u vezu Nancyev koncept dioništva smislova (glasova) i mnoštvo različitih interpretacija istog slučaja u Akutagawinoj priči „Rashomon“. U usporedbi spomenutih radova, autor konstatira odsutnost „vlastitog“ identiteta i pamćenja. Kroz različite perspektive, tumačenja i, naposljetku, priče, priča gubi svoju vlastitost. Priča se kroz različite glasove razvlašćuje. U: Michael B. Naas, „Rashomon and the sharing the voices between East and West“, u: Darren Sheppard, Simon Sparks, Colin Thomas (ur.), *The Sense of Philosophy. On Jean-Luc Nancy*, Routledge, London, New York, 1997.

31 Christopher Fynsk, „Community and Limits of Theory“, u: Miami Theory Collective (ur.), *Community at Loose Ends*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1991., str. 22.

32 Christopher Fynsk, „Community and Limits of Theory“, u: Miami Theory Collective (ur.), *Community at Loose Ends*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1991., str. 22.

Kraj priče o početku i početak priče o književnom komunizmu

Porijeklo zajednica se oduvijek dovodilo u vezu s pričom o njenom nastanku. Mitska priča o porijeklu se koristila uglavnom za potvrđivanje važnosti i starosti pojedinih nacionalnih zajednica. Bilo da je riječ o mitu ili religiji, u osnovi zajednice stajala je utemeljujuća priča o njenom početku. Već sam Ciceron veže osnivanje i očuvanje zajednice za religiju. „Ni u jednom drugom području ljudska posebnost ne pristupa božjim putovima kao što to čini u utemeljenju novih i očuvanju već utemeljenih zajednica.“³³

Analizu „priče“ o postanku zajednice Nancy otpočinje kroz ono što on naziva „utemeljujući mit“. U svakom zajedništvu postojala je svojevrsna priča o porijeklu „veze“ između njenih članova. Prema Nancyu, ljudi nisu bili okupljeni (*rassemble*) prije priče, već je priča ta koja ih okuplja.³⁴ Dakle, priča je, prema nekoj tradiciji, u osnovi zajedništva. Porijeklo i izvor zajednice se stvaraju i prenose/prevode (tradiraju) putem priče. Funkcija priče je da održava zajednicu na okupu. Riječ je o utemeljiteljskoj priči/narativu. Narativno utemeljenje zajednice označava da je zajednica nastajala u mitu, kroz mit i da je samo mit odobravao njen nastanak. Nancy, zapravo, govori o klasičnom shvaćanju zajedništva gdje su utemeljenje, zasnivanje i početak njegova glavna obilježja. Zajednica utemeljena na mitu je totalitarna i apsolutna jer je uvijek zasnovana na određenoj priči o utemeljenju i dovršenosti. „Mitologija je vlastito oblikovanje.“³⁵ Priča uvijek pripada samo jednoj zajednici i samim time zajednica u svom posjedu drži priču o svom nastanku. Mitska priča je prisvajalačka.

U samom diskursu utemeljenja, uviđa Nancy, nalazi se svojevrsan prekid mitske priče. Nije riječ o nestanku mita, već o odsutnosti njegove snage da zasnuje zajednicu.³⁶ Nancy ne kritizira niti odbacuje mit, već ga postavlja u istu ravan kao i druge vrste priča ističući da pored mita stoji bitak - zajedno (mnoštvenost ljudske prirode) koji mu se opire i prekida mitsku tendenciju stapanja i pozajedničavanja. Drugim riječima, bitak - zajedno (mnoštvenost) i mit (jednost) se međusobno prepliću tako što mit proizvodi određeno *zajedništvo* koje bitak - zajedno prekida.

Kako smo ranije u tekstu mogli vidjeti, svaki glas je konačan pa je tako i svako prepričavanje mitske priče singularno i to na sljedeći način. Priča o početku postoji i ona se prepričava, prepričava se nekom tko mora potvrditi tu priču da bi sama priča i sam glas te priče postojao. Njome se komunicira, ljudskim jezikom, migom, odobravanjem, čuđenjem, krštenjem, snebivanjem. Ta priča je ljudska komunikacija i to kao jedna obznana nečega o nečemu nekome koji to prihvaća i komentira. Dakle, to je sada „naša“ priča, ljudska priča. Mit je, na posljetku, priča među pričama, diskurs među diskursima. Stoji ravno uz druge diskurse poput znanstvenoga, literarnog i filozofskog. Nekada davno je to bila priča uz filozofiju kao priču, a sada su to filozofija i mit, pored znanosti, novinarske priče, povijesne, akademske i još mnoštva drugih tipova priča. Dakle, mit se prekinuo u graničnosti konačnog smisla. Komunikacija je prenošenje mnoštva konačnih smislova. Prekid je konzekvenca granice singulariteta. Singularno je ovdje svaki put

33 Cicero, *De re publica*, 1, 7, u: H. Arendt, *Between Past and Future*, The Viking Press, New York, 1961., str. 121.

34 Jean-Luc Nancy, *La communauté désœuvrée*, Christian Bourgois, Paris, 1999., str. 109.

35 Jean-Luc Nancy, *La communauté désœuvrée*, Christian Bourgois, Paris, 1999., str. 136.

36 Oleg Domanov, *Between Myth and Nihilism – Community in Jean-Luc Nancy's Philosophy*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2008., str. 42.

ovakvo ili onakvo iznošenje te priče. Ukratko, mit u svojoj osnovi proizvodi zajedništvo koje svaki singularni akt iznošenja tog mita prekida. Singularni pluralni bitak ili bitak-zajedno prekidaju svako utemeljenje, jer mah ili „svaki put“ singularnog naprosto odbija tendenciju mita da se sve objedini u kolektiv sa zajedničkom suštinom ili identitetom.

Mit se razdjelovljuje u svojoj konačnosti. Prekid mita je „književnost“ koja podrazumijeva sve ono što je „iskomunicirano u zajedničkom pojavljivanju singularnih bića.“³⁷ Nancyeva kritika ne odnosi se na određenje mita kao konkretnog skupa simbola i priča koji su se desili u prošlosti i na potrebu da se oni obnove, već na shvaćanje mita kao moći. On to pokazuje najbolje na primjeru koji iznosi u djelu *Le mythe nazi (Nacistički mit)* (napisano zajedno s kolegom Philippe Lacoue-Labartheom), gdje mit uspoređuje sa snom ili vizijom. „Mit je moć prije nego objekt ili stvar ili predstava. Mit je moć pozajedničavanja snaga i temeljnih pravaca individue ili naroda, moć podzemnog identiteta, nevidljivog i neempirijskog.“³⁸ Drugim riječima, mit je, prije svega, moć identifikacije. Identitet je proizvod narativa o povijesnom zajedništvu. Političke implikacije mita nalaze se u mitskom polaganju prava na kategoriju „istine“. To implicira da mitski narativ, kao povijesna kategorija, utemeljuje zajedništvo utemeljeno na nerazličnosti. Mit, u tom smislu, kao temeljna kategorija onih koji „posjeduju“ zajednicu objavljuje istinu o istosti njenih članova. Na takav način, zajednica se grupira pod jednom idejom i postaje totalitarna. Mit ima političke efekte, jer mu je cilj okupiti zajednicu pod zajedničkom idejom. Da bismo ovo pojasnili, napomenut ćemo da Nancy pravi razliku između parova pojmova politika i političko, kao i filozofija i filozofsko. Par politika/filozofija predstavlja dovršeni (jedinstveni) program koji regulira život u zajednici/društvu ili dovršeno znanje o nekom području. Nasuprot tome, drugi par opozicije političko odnosno filozofsko predstavljaju aktivnost, odnosno sve što se suprotstavlja programu ili dovršenosti. Političko/filozofsko su mišljenje, preispitivanje, kritika, dovođenje u pitanje i stvar su svakog čovjeka koji promišlja svijet u kojem živi i društveno političku situaciju u kojoj se nalazi. Mit je politika koja objedinjava, grupira i stapa zajednicu pod zajednički identitet. Postoje različiti primjeri objedinjujuće moći mita. To su, na primjer, mit o karizmatičkom vođi (onom koji ima božanske osobine), mit važnosti, veličini i starosti neke nacije, mit o progresu jedne određene zajednice u odnosu na susjede ili druge zajednice. S druge strane, mnoštvenost ljudske prirode, koju Nancy naziva dioništvo glasova ili književni komunizam, se suprotstavlja mitu kao objedinjavajućoj politici. S jedne strane, stoji mit kao jedno i jedinstveno, a s druge je komunikacija, pisanje, stvaranje, čitanje, mišljenje, prihvaćanje, preispitivanje, tj. svi postupci koji se tiču mnoštva. Svijet je jedna vrsta dijalektike (stalno suprotstavljanje mnoštva jedinstvu) politike (mita) i političkog (književnog komunizma ili dioništva glasova).

Nasuprot mitu, kao narativnom principu utemeljenja ljudskog roda, Nancy iznosi koncept književnog komunizma, kao oblika stalne komunikacije. Književnost, kroz svoj komunikativni princip, predstavlja način prekida mitskog fundacionalizma zajednice. Pod književnim komunizmom Nancy ne podrazumijeva zvaničnu književnost, tj. literarna djela, već stvaranje i mišljenje koji se dešavaju zajedno. Književni komunizam je komunikacija. Međutim, nije riječ samo o prenošenju poruke. „Nije riječ o poruci: niti o knjizi, niti muzičkom djelu, niti

37 Georges Van Den Abeele, „Introduction“, u: Miami Theory Collective (ur.), *Community at Loose Ends*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1991., str. xv.

38 Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy, *Le mythe nazi*, Éditions de l'Aube, La tour d'Aigues, 2005., str. 53.

narodu kao takvom.³⁹ Mit prekida njegovo prenošenje, odnosno, stvaralaštvo, jer to prenošenje svaki put drukčije. To stvaralaštvo su: glas, izgovaranje, pisanje, stvaranje, dijalog. Drugim riječima, stvaralaštvo nije nešto što mi dijelimo kao neku zajedničku kulturu koja nas odvaja od neke druge kulture zasnovane na drugom stvaralaštvu. Stvaranje, pisanje, mišljenje su nešto što se daje i prenosi, svaki put, na ovaj ili onaj način, razbijajući apsolutnost i čineći mit drukčijim. Na taj način, moć mita se prekida. Mit se, kao što smo rekli ranije, izgovarajući, interpretirajući, reinterpretirajući, uvijek nadaje kao drukčiji. On je, uvijek singularom pluralnom strukturom glasa, kojim se izgovara, uvijek drugo. Drugim riječima, priča se uvijek razdjelovljuje u svom izlaganju drugima. Književnost kao komunikacija ne pretendira na dovršivost ili, pak, posljednje i apsolutno objašnjenje porijekla ili izvora.⁴⁰ Osnovna svrha književnosti je njeno „nuđenje“ drugima. „Što je izloženo u djelu ili kroz djelo, beskonačno počinje i završava unutar ili s onu stranu djela.“⁴¹ Samo književno djelo je moment singularnog pluralnog procesa uzajamne ekonomske razmjene. Ono je singularni akt, singularnog autora ponuđeno u datom momentu singularnom čitatelju koji ga preporučuje drugom, trećem, četvrtom singularnom čitatelju i td, stvarajući na taj način čitavu jednu rashomonijadu perspektiva o svijetu iznesenom u tom singularnom djelu. Dakle, djelo ne može biti samo, ono mora biti potvrđeno prihvaćanjem i daljnjim distribuiranjem u smislu komentara, preporuke, interpretacije, stavljanjem na policu, bacanjem u smeće, razmjernom, podvlačenjem, prepisivanjem, parafraziranjem, citiranjem...

Ne može se raditi, niti pisati sâm.⁴² Mi komuniciramo stvarajući, čitajući i prepričavajući djela. Djelo je uvijek zajedno i samim time je razvlašteno. Ono postaje na neki način anonimno, jer odlazi od autora drugome i opet drugome i drugome i tako unedogled. Postoje neka djela politički angažirana koja imaju cilj za kritikom i promjenom političkog ili društvenog stanja. Međutim, sama literarna komunikacija čini stvaranje političkom djelatnošću. Djelo je, kao što smo mogli vidjeti, uvijek-zajedno jer ono odlazi od autora prema drugome i nanovo drugome. Ono nastaje u određenom kontekstu koji čini jedna mreža relacija i opet biva prihvaćeno u drugom kontekstu koji je opet druga mreža relacija i tako unedogled. Ono je političko po svojoj biti, jer se komunicira i jer je stvar zajednice i samim time mnoštva. Književno djelo je isto tako i stvar ekonomije jer se proizvodi, razmjenjuje, prisvaja i troši.

Na prvi pogled, svijet je mnoštvo različitih kultura. Međutim, ispod ili unutar te mreže stoji još jedna mreža, a to je mreža singularnog pluralnog djelovanja koje je neprekidno i koje dokida priču o bilo kakvoj kulturi, jer je nagriza, kao što nagriza i svaki identitet. Svaki put kad izgovorim trebam prije svega singularni akt drugog koji svojim singular-

39 Jean-Luc Nancy, *La communauté désœuvrée*, Christian Bourgois, Paris, 1999., str. 181.

40 Književni komunizam, kao dokidanje porijekla, nastavlja zapravo Derridaovo shvaćanje traga i pisma kao odsustva apsolutnog porijekla. U svojim razmatranjima Rousseaua, Husserla i Heideggera Derrida uviđa da je „klasična“ filozofija bila zasnovana na privilegiranju živuće prisutnosti i porijekla. Na taj način shvaćeni, prisutnost i porijeklo bili su shvaćeni kao prisutnost bez razlike. Nasuprot njima, Derrida uvodi pojam traga koji se može shvatiti u njegovom vokabularu i kao razlika i kao arhe-pismo. Trag nema apsolutno porijeklo. On je razlika koja uvjetuje bilo kakvo pojavljivanje ili bilo kakvu razliku. Za njega trag, kao pisana prisutnost, odbacuje bilo kakav izvor. „Trag nije samo gubitak izvorišta, nego – u našem raspravljanju i zaobilazanju koje slijedimo – hoće reći da izvorište čak nije ni iščezlo, nego da je uvijek određeno vraćanjem ne-izvorištu, tragu koji na taj način postaje izvorištem izvorišta.“ vidjeti u: Jacques Derrida, *O gramatologiji*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976., str. 82.

41 Jean-Luc Nancy, *La communauté désœuvrée*, Christian Bourgois, Paris, 1999., str. 180-181.

42 Jean-Luc Nancy, *La communauté désœuvrée*, Christian Bourgois, Paris, 1999., str. 182.

nim aktom odobravanja ili odbijanja potvrđuje da sam to rekao. Kada on to kaže, ja već nisam, ja sam već drugo. Taj drugi ne potvrđuje mene, jer me ne može potvrditi kao jedinstvo. On u tom momentu potvrđuje samo moje drugo, moj iskaz, sadržaj tog iskaza, moje nesvjesno, moga Oca, moj strah, moj bijeg, moje zadovoljstvo, moj čin, moju sliku mene (ali ne i mene). On samo potvrđuje moj singularni akt. On potvrđuje mene samo kao jedan singularni akt među drugima.

Bibliografija radova citiranih u tekstu:

- Arendt, Hannah, *Between Past and Future*, The Viking Press, New York, 1961.
- Armstrong, Philip, *Reticulations. Jean-Luc Nancy and the Networks of the Political*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2009., str. 180.
- Bernasconi, Robert, „On Deconstructing Nostalgia for Community within the West: The Debate between Nancy and Blanchot“, *Research in Phenomenology*, vol. 23, no. 1, Brill, 1993.
- Best, Steven, Douglas Kellner, *Postmodern theory*, The Guilford Press, New York, 1991.
- Derrida, Jacques, *O gramatologiji*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976.
- Domanov, Oleg, *Between Myth and Nihilism – Community in Jean-Luc Nancy’s Philosophy*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2008.
- Habermas, Jürgen, *Postmetafizičko mišljenje*, Beogradski krug, Beograd, 2002.
- Heidegger, Martin, *On the way to Language*, Harper&Row, New York, 1971.
- Hoem, Sheri I., „Community and the „Absolutely Feminine““, *Diacritics*, vol. 26, no. 2, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
- Lacoue-Labarthe, Philippe, Jean-Luc Nancy, *Le mythe nazi*, Éditions de l’Aube, La tour d’Aigues, 2005.
- Miami Theory Collective (ur.), *Community at Loose Ends*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1991.
- Nancy, Jean-Luc, *La communauté désœuvrée*, Christian Bourgois, Paris, 1999.
- Nancy, Jean-Luc, *Inoperative Community*, University of Minnesota Press, Minneapolis, Oxford, 1991.
- Nancy, Jean-Luc, *Le partage des voix*, Galilée, Paris, 1982.
- Jean-Luc Nancy, „Razgovor Cipriana Mihalia sa Jean-Luc Nancyem“, *Dijalog - Časopis za filozofska i društvena pitanja*, Centar za filozofska istraživanja ANUBiH, no. 2, 1999.
- Nietzsche, Friedrich, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988.
- Ormiston, Gayle, Alan Schrift (ur.), *Transforming the Hermeneutic Context: From Nietzsche to Nancy*, SUNY Press, New York, 1990.
- Pavić, Željko (ur.), „Suvremena filozofijska hermeneutika u Njemačkoj“, u: Željko Pavić (ur.) *Filozofijska hermeneutika*, Biblioteka Scopus, Zagreb, 1998.
- Platon, *Ijon, Fedra, Fedar*, Kultura, Beograd, 1970.
- Sheppard, Darren, Simon Sparks, Colin Thomas (ur.), *The Sense of Philosophy. On Jean-Luc Nancy*, Routledge, London, New York, 1997.

Tina BARBARIĆ
UDK 316.774(497.6)
Izvorni znanstveni rad

Odnos medija i kulture

Još jedan pokušaj rasplitanja gordijskog čvora: Odnos medija i kulture. Pregled stanja u Bosni i Hercegovini.

Ideja kulture u 'medijskoj zbilji'. Uvod.

Kultura je, kako je govorio pokojni novinar i urednik Srećko Lipovčan, „relevantan segment zbilje zbog njezina ontološkog statusa: ona nije [tek] segment 'društvene potrošnje' jer (i) ona 'proizvodi' to 'društvo'¹. Takve stvari svakako treba razjasniti na samom početku jer, kako objašnjava Adriana Tomašić, „kultura je [u engleskom jeziku, ali i uopće] jedna od dviju ili triju najsloženijih riječi“², zbog čega je, dakle, prečesto pogrešno, najčešće suženo, a katkad i preširoko shvaćena. Prema Terryju Eagletonu i njegovoj *Ideji kulture*, postoje tri definicije onoga što se naziva **kulturnim**. Prva je vezana uz civilizaciju i predstavlja određenu univerzalnu ljudskost te opći ljudski razvoj; druga, koja je poprilično sužena, kulturu izjednačava s umjetnošću, a treća, ona najšira (kažu i preširoka), pod kulturnim podrazumijeva cjelokupan način života neke skupine ljudi³. Lipovčan zagovara definiciju prema kojoj je kultura „ukupnost duhovnih, [intelektualnih] i umjetničkih izražajnih oblika jednog naroda“, ali naglašava kako se to „ne odnosi samo na već dovršeno, tradicijski stečeno, na ono što je već stvoreno (kulturna tradicija), nego uvijek i na aktualnu dimenziju jer kultura (...) jest potreba njegovanja (duha) i skrbljenja kao stalne zadaće povijesne (ljudske) prakse“⁴. Tomašić je u promatranju značenja pojma nešto konkretnija pa kaže kako se ono kulturno promatra kroz kulturu jezika, govora i ponašanja, filma, glazbe i kazališta; običaja, baštine i povijesnih spomenika; slikarstva, plesa i novih umjetnosti, stanovanja i življenja.⁵

Kad se tako doživljena kultura promatra kao **vrednota** – kao društvena, duhovna, moralna, umjetnička i znanstvena vrednota, kao duhovno stanje ili pak materijalna činjenica koja se po općim mjerilima smatra vrijednom, dobrom i valjanom, nailazi se na snažnu i potrebnu odgovornost medija, upozorava Tomašić i dodaje: „Novinari o kulturi mogu obavijestiti, kulturu se može kritizirati, kulturni projekti mogu se poticati, kulturne vrednote mogu se i moraju predočiti svijetu“⁶ jer na taj se način čuva identitet – kako osobni, tako i onaj društveni, kulturni, ali se i adekvatno posreduje zbilja (koju tvori i kultura). Mediji bi, dakle, područje kulturnog trebali tretirati s pažnjom i poštovanjem, pogotovo u slučajevima 'manjih' kulturâ (kakva je i bosanskohercegovačka); zapravo,

onih koje imaju relativno malen broj govornika u odnosu na tzv. 'velike' jezike, napominje Lipovčan.⁷ To je na neki način klasično promatranje *odnosa medija i kulture*, u kojem je pažnja usmjerena ponajprije na analizu medijskog ponašanja prema području kulturnog. Ili, kako kaže ponovno Lipovčan, „želimo li promotriti što bi to trebalo biti medijsko posredovanje kulturnih vrednota, tada zapravo želimo govoriti o odnosu 'medija' i 'kulture', i to s gledišta 'interesa kulture'“, a kontinuiranu kritičnost prema medijima nalaže, kako objašnjava, trenutno stanje stvari (koje se, doduše, nije stvorilo preko noći). Živimo u vrijeme dominacije **medijske kulture** (donedavnog *contradictio in adjecto*) koja malo-pomalo prisvaja i konstruira zbilju, kaže u tom kontekstu ugledni teoretičar medija Kübler: „U općoj ekspanziji tehničke komunikacije i medija, ljudska komunikacija i spoznaja zbilje“, drugim riječima, „sve više potpadaju pod utjecaj medijalizirajućih tendencija, pa se u autentičnu spoznaju zbilje sumnja, a autentičnom se počinje smatrati druga zbilja, medijski posredovana“. Briga oko medijskog ponašanja prisutna je zato što se, dakle, radi o moćnoj, planetarnoj, sveprisutnoj industriji, upozorava Lipovčan⁸, a i hrvatski pisac i književni kritičar Igor Gajin na istom je tragu kad kaže da su „mediji sve. [Oni su] stvarnost koju živimo umjesto vlastite stvarnosti“⁹.

Medijsko izvještavanje o kulturi u teoriji

Gajin dodaje i kako je pitanje (*ne*)odnosa *medija i kulture* poprilično staro – gordijski čvor svoje vrste – i podsjeća kako je hrvatski pjesnik, boem Tin Ujević još davne 1911. razočarano ustvrdio kako „(...) kod našeg općinstva neprestance pada zanimanje za lijepu knjigu, (...) a krive su ponajviše novine, novine sa svojom posvemašnjom nebrigom za literaturu i za sve što nije politika, strančarstvo. Štampa, koja ima prostora za kilometrične dopise ili lične vijesti iz najzabitijih sela, ne osjeća potrebe obavijestiti čitatelje o događajima kulturnim...“¹⁰ Ipak, nova su vremena tom istom, (pra)starom problemu dala neke sasvim nove obrise. Internet je, naime, posve izmijenio diskurs, a Boris Ružić u tom smislu objašnjava kako „živimo u vrijeme novomedijske brzopletosti“, kad se „facebookovski dekoncentriranim hiperaktivcima“ serviraju „ovlaš doneseni zaključci“, „neprovjerene vijesti“ te uopće – „brze, 'jeftine' i često nevažne informacije“¹¹; zapravo koloplet onoga što Roman Karlović naziva „očaravajućom banalnošću“ ili pak „razonodom od smisla“¹². Ružić pritom podsjeća na nizozemskog medijskog teoretičara Geerta Lovinka i na njegovu „paradigmu realnog vremena“ u kojoj je kolanje informacija važnije od informacija samih.¹³ Drugim riječima, u medijima se (i uopće) podrazumijevaju (zapravo, zahtijevaju) određena razina površnosti i svojevrсна raspršenost znanja, kako objašnjava književna kritičarka i urednica na *Trećem programu Hrvatskog radija* Gordana Crnković¹⁴ dok su analiza istraživanje, smisao i uopće *kontekst* onoga o čemu se izvještava, gurnuti u drugi plan. Medije se, zapravo, u tom smislu optužuje da idu linijom (naj)manjeg otpora –strogo komercijalnim putem žutla, estrade, nekulture, glamura, skandala i šokova; zapravo, putem onoga što Rosenblum naziva narkotičkom *tabloidnom kulturom*¹⁵ jer se upravo takva, prema općem uvjerenju (predrasudi), publici najbolje „prodaje“. Recept je, zapravo, jednostavan i poprilično star - *kruha i igara*.

Vezano za izvještavanje o kulturi, recept je također jednostavan. Lipovčan je tako 2003. ponudio pregled *četiri temeljne razine na kojima se mogu ostvarivati odnosi medija i kulture*. Kako je istaknuo, te su razine važne posebno zato što su mediji i kultura jedno na drugo stalno upućeni, isprepleteni na više načina, a opet uvijek u odnosu „sta-

va Malović, „a vrhunski medijski proizvodi uvijek su prepoznatljivi i u širem kulturnom okružju“.²³

Slično, o funkcijama koje bi mediji trebali imati kad se radi o kulturi, progovorio je i Milan Živković iz hrvatskog Ministarstva kulture. Kako objašnjava, mediji bi s jedne strane trebali biti producenti, distributeri i popularizatori kulture, potom kritička platforma u kojoj bi kritike pisali stručni i obrazovani ljudi te, na koncu, mjesto gdje će se umjetnik predstavljati i inkorporirati²⁴. Tomašić se pak pozabavila konkretnim, jednostavnim (ili?) naputcima koje mediji trebaju poštivati kad izvještavaju o kulturi. O njoj, kako kaže, „valja govoriti sustavno, intrigantno, s mjerom i znanjem. (...) [V]alja govoriti i onima koji kulturu razumiju, ali i onima koji se u mnoštvu različitih kulturnih sadržaja snalaze nešto sporije. Zato sadržaj i način pisanja ili pripremu i opremu radijskih i televizijskih emisija treba dobro osmisliti, prilagoditi čitateljima, slušateljima i gledateljima te je potrebno istodobno se truditi da u toj prilagodbi ne zanemarimo vrednote same“.²⁵

Medijsko izvještavanje o kulturi u praksi

To je, dakako, tek teorija. Isto kao što su zakoni prečesto tek mrtva slova na papiru. Naputci se, ma kako jednostavni i dobri bili, u praksi često ignoriraju. Tako bosansko-hercegovački novinar Amer Tikveša razočarano primjećuje kako se kulturi u [domaćem i takozvanom *mainstream*, vodećem] medijskom prostoru ne daje status nečega od (izuzetnog) društvenog značaja jer su kulturni sadržaji uvijek pozicionirani tamo negdje, „u zadnjim dijelovima novina ili na samom kraju informativnih emisija“, a „ako je riječ o cijeloj [kulturnoj] emisiji, onda ona ima nepopularan termin“. Taj se svojevrsni medijski koncept remeti samo u slučaju „rijetkih i izuzetnih događaja, poput dodjele Oscara“, zaključuje Tikveša.²⁶ Prije nekoliko godina skupina autora analizirala je upravo obilježja medijskog tretmana kulture, a istraživanjem su obuhvatili kako Bosnu i Hercegovinu tako i ostale zemlje regije. Što se domaćeg slučaja tiče, zaključeno je kako većina bosanskohercegovačkih dnevnih novina imaju samo dvije ili tri stranice o kulturi, dok neki časopisi, poput *Dana* i *Slobodne Bosne*, kulturnim događajima poklanjaju malo više pažnje. Kad su u pitanju bosanskohercegovačke televizijske stanice, uključujući i tri javna servisa, zapažena je dominacija *showbizz*, zabavnih i *reality* programa te telenovela, ističu istraživači. Portali se, s druge strane, donekle trude popuniti praznine - barem djelomično; objavljujući kratke vijesti i najave kulturnih događaja. Generalno se smatra da se kulturne rubrike sustavno 'sužavaju' ili pak ukidaju.²⁷ Doduše, u *online* izdanjima nekih od bosanskohercegovačkih novina primijećeno je kako ih veći broj 'Kulturu' nudi kao zasebnu rubriku (*Dnevni list*, *Glas Srpske*, *Blic*, *Večernji list*), ali da bi one, dakako, sadržajno mogle biti i bogatije. S druge strane, u *Dnevnom avazu* područje kulturnog zbijeno je u podrubriku šire rubrike 'Lifestyle', a i u *Oslobođenju* je 'Kultura' također podrubrika unutar 'Vijesti'. *Nezavisne novine* pak imaju 'Umjetnost i zabavu' unutar koje, kao podrubrike, nude 'Muziku', 'Pozornicu', 'Književnost', 'Vizualnu umjetnost', 'Film', 'TV', 'Jet set', 'NN među poznatima' i 'Zanimljivosti'. To je, dakako, tek ilustracija koja nikako ne može zamijeniti opsežno istraživanje i dublju analizu kulturnih sadržaja, kako u tiskanim dnevnim listovima, tako i u drugim domaćim medijima.

Smanjeno praćenje područja kulture, međutim, samo je jedan dio problema. Drugi se tiče loše prezentacije onih kulturnih sadržaja koji nekim čudom i dospiju u medije. Čak i kad je prostor dostupan, kaže Nihad Kreševljaković, izvršni producent sarajevskog Fe-

stivala MESS, „novinari često pišu na način koji će prosječnog čitatelja odbiti od teksta. Postoji puno ljudi koji kao da žele da kulturu učine nerazumljivom. (...) [Nema dovoljno] izvještavanja koje se bavi suštinom onoga što mi predstavljamo. Obično se informacije koje sami dajemo recikliraju; recenzije predstava i samog Festivala su rijetke“, objašnjava Kreševljaković²⁸. Slično misli i Tikveša koji kaže kako se „ono što se u ovdašnjim [bosanskohercegovačkim] medijima predstavlja kao ‘kultura’ svodi „na umjetničke događaje, pretežno s odrednicom ‘naš/a/i/e’ i na kulturno-povijesno naslijeđe, ali samo na ono što je najlakše predstavljivo i svarljivo najširem auditoriju.“²⁹ Tako je i u regiji, sudeći prema dojmu hrvatskog filozofa Žarka Paića koji kaže: „U zadnje vrijeme primjećujem u medijima da se na kulturu gleda kao na scenu“; da se ono kulturno sve više pretvara „u zabavu za široke narodne mase“. Paić dodaje kako, „naravno, nema ništa loše u zabavi, estradi i u krajnjoj liniji, pop kulturi, ali problem nastaje kada bi sve umjetničko ujedno trebalo biti i zabavno. (...) Intelktualni život nekima postaje *lifestyle*, a mediji samo registriraju skandale“, zaključuje.³⁰ I književnik Delimir Rešicki ogorčeno komentira ponašanje hrvatskih, pogotovo javnih medija prema tamošnjem kulturnom: „[T]oliko sjajnih knjiga, ljudi, ideja i umjetničkih događaja kojih se ne bi postidjele ni značajnije europske metropole prolazi bez ikakva medijskog odjeka, a što je u svakom slučaju viteška varijanta (prešućivanja) nego kada im se i pokloni koja sekunda u kontekstu koji ih samo dodatno obezvrjeđuje“³¹. Mediji, dakle, dijelove (bogatog) kulturnog života puštaju unutra, u svoj prostor, ali vani ih šalju najčešće u specifičnoj formi, upakirane prema načelima takozvanog *infotainment* [engl. *information + entertainment*], što je najjednostavniji, kažu i dobro provjeren recept. Njime se, međutim, malo-pomalo stvara dojam da je kultura, onda kad se ozbiljno (ili ozbiljnije) prikazuje – dosadna ili još gore, nebitna, upozoravaju Obradović i Medo Bogdanović³².

Mogući uzroci problematičnog odnosa medija i kulture

Sve to, kako je već rečeno, pokazuje da se praksa i teorija često grubo mimoilaze. Drugim riječima, zna se kako bi se moglo i / ili trebalo izvještavati o kulturi, ali se ta ‘znanja’ uporno zaobilaze jer se neće, ne može ili se (još uvijek) ne želi znati. Ili, kako reče Gajin, „analitička saznanja ostaju teorija, ružna iskustva se tračaju i precjenjuju u svojoj crnini, proporcionalno broju popijenih čaša, a praksa troši novo kulturno i medijsko meso“³³. Zašto je tako? „Vic prestaje biti vic kad ga se počne objašnjavati“, upozorava ponovno Gajin, ali ipak evo nekoliko mogućih uzroka situacije koja vrijedi na domaćem terenu, a izgleda i šire, u susjedstvu koje, kao i Bosna i Hercegovina, ima problem s kulturom (u medijima i inače).

„Željeli bismo imati kulturne programe“, kaže srpska novinarka Dejana Milović Buha, „ali oni nemaju široku publiku, a fondovi i strane donacije za njih više ne postoje. Bez obzira da li volite ili ne volite kulturu, živite od gledanosti“, a ona se „postize *reality* programima. Njih konzumira masovna publika, tako da se svi žele oglašavati upravo tada“, zaključuje Buha³⁴. Opće je uvjerenje, dakle, da je izvještavanje o kulturi skupo i neisplativo, a Malović u tom smislu postavlja pitanje koje je više retoričke prirode: „Zarađuju li [mediji] objavljivanjem visoko estetskih kulturnih tema ili na tračevima o Severini?“³⁵ Kultura je, zapravo, kolateralna šteta činjenice da masovni mediji djeluju na tržištu koje pak konzumira takozvanu „**masovnu [popularnu] kulturu**“, odnosno onu za koju britanski komunikolog Tony Bennett kaže da je „komercijalno proizvedena i ponuđena masama

za pasivnu potrošnju“, za razliku od ‘folk kulture’ koja je nastala među pukom, slaveći organske narodne vrijednosti ili pak ‘visoke kulture’, rezervirane za obrazovanu elitu te obilježene kvalitetom i moralom visoko estetskih vrijednosti.³⁶ Leo Bogart, američki profesor na Univerzitetu Columbia, u tom kontekstu spominje takozvanu „**komercijalnu kulturu**“ koju opisuje kao onu koja „pospješuje izmišljene obrasce koji jamče stvaranje stalnog zadovoljstva. Beskonačno loveći sve veću publiku, oglašivački mediji gravitiraju prema uspostavljanju formule zabave, prema najnižoj razini općeg ukusa. Komercijalna kultura u cjelini je protkana infantilizmom i glupošću, (...) favorizira vulgarnost, zloću i skriva se od svakog eksperimenta i različitosti“, upozorava Bogart.³⁷ U takvim okolnostima (kad se uspjeh mjeri stupnjem komercijalizacije), vrlo je teško držati visoku razinu uređivačkih kriterija, zaključuje Malović, a to opet vraća na onu *kruha i igara* s početka priče. S obzirom na to, jasno je da kultura, pogotovo ona ‘elitna’, ‘visoka’, nema velike šanse za opstanak. Barem ne u obliku koji je za nju prikladan. Istina, dnevni listovi, tjednici, radio i TV postaje te portali izvještavaju o kulturnim zbivanjima, u za to namijenjenim rubrikama, napominje Malović, ali je taj prostor minimaliziran u odnosu na skandale, sport i zabavu. „Komercijalni mediji i u domaćem kulturnom stvaralaštvu traže one tiražne elemente koji su specifični za izvještavanje o komercijalnoj kulturi. Znači, o Vesni Parun će se više pisati kada završi u bolnici nego kada objavi novu zbirku pjesama. (...) To nije začuđujuće, već pripada u [postojeću] paradigmu masovnih medija“, zaključuje Malović.³⁸

Prema pojedincima, to medijsko banaliziranje svega, pa tako i kulture, ima specifičnu svrhu. Takva je praksa, smatra Tikveša zapravo najbolji način da se u (bilo kakav) medijski sadržaj „ubrizga ideološka, patriotska injekcija“³⁹, a to je na tragu navoda Besima Spahića, profesora na sarajevskom Fakultetu političkih nauka, koji tvrdi da je medijska tabloidizacija više od prodaje; da je zapravo *agenda*: „Radi se o eskapizmu, pasivizaciji, skretanju pažnje na nevažne teme, dok se istovremeno šuti o bitnim stvarima“. Proces se, kaže Spahić, tiče i „depolitizacije“ medija jer ta „kičizacija“ medijski posredovane zbilje itekako odgovara političkim (i drugim neznanim) interesima jer „anestezira mase pred teškom ekonomskom stvarnošću. Putem televizijskih emisija i senzacionalističke štampe na tržištu masa, ljudi utapaju vlastite živote u životima ispodprosječnih medijskih ikona i zvijezda“⁴⁰. Gajin uz to ističe kako je medijski prostor za kulturu kompromitiran na više načina, među ostalim i zbog „proizvodnje kvazirelevantnih pojedinih događaja iz kulturnog života“, ali i činjenice da „(najčešće) urednici kulture i (nerijetko) novinari kulture zlorabe (...) priliku za svoje interesne razloge. Tretirajući to posredovanje između kulture i medija s egzistencijalnom bazom u medijima kao nešto sekundarno ili, još češće, kao uhljebljenje koje im rješava administrativna pitanja, redovite prihode, kredite i mirovinski fond, ti isti urednici i novinari kulture s aspiracijama prema kulturi, a s obvezama prema medijima, pokušavaju svoje kulturne investicije prodati kao medijski sadržaj“, što „u praksi, (...) rezultira favoriziranjem jednih, a ignoriranjem drugih te stvaranjem određene kulturne ideologije“, upozorava Gajin.⁴¹ „Određeni ‘artisti’ svako malo paradiraju medijskim prostorom“, napominje Rešicki, tvrdeći da je sve to skupa odraz „jedne do srži centralističke, (...) klanovske, priglupе, [sebe]ljubne, primitivne medijske arogancije“⁴². I Boris Postnikov, hrvatski pisac i novinar, smatra kako kritičko praćenje kulture služi „uglavnom za međusobne hvalospjeve kulturnih aktera koji su se nametnuli u vodećem medijskom prostoru.“⁴³ Mediji zapravo tako „vladaju samo slikom kulture“, ne i njezinim činjenicama, zaključuje Gajin.⁴⁴

To, dakako, nitko u medijima neće otvoreno i lako priznati. Osim selekcije koja je neizbježno načelo novinarske organizacije rada, a koja, osim na kulturu, utječe na sve o čemu se izvještava, medijski se djelatnici uglavnom pravdaju govoreći kako čine to što čine jer publika tako želi. Žarko. Kažu, dakle, da jednostavno – zadovoljavaju potrebu, a u tom je smislu indikativan navod Mladena Bundala, iz bosanskohercegovačke umjetničke grupacije *Tač.ka*, koji kaže: „Mediji mogu imati vrhunski novinarski kadar i najmoderniju tehniku, ali se postavlja pitanje kome sve to? Kome treba suvremena umjetnost i njeno prezentiranje na javnim servisima u BiH? Ko bi mogao uživati u takvom sadržaju, kada je on tako apstraktan masama? Možda bi mogao endemski broj od dvadesetak umjetnika“⁴⁵. Za njom, prema tome, nema (velike) potrebe i baš zato – jer je ili srozana u (*mainstream*) medijskim izvještajima ili pak „apstraktna masama“ – kultura „bježi u ekskluzivnost“⁴⁶, odnosno u specijalizirana, stručna izdanja. Zapravo, u prostore koje sama otvara za šaćicu endema koji bi mogli uživati u takvom – njenom, kulturnom, *kulturnijem* sadržaju. Ili, kako objašnjava Gajin, kad kultura, „s naizgled superiorne intelektualne pozicije“, ne uspije realizirati ono što se zapravo u praksi ispostavlja kao „napad odozdo“ - kao „pokušaj da se s margine [i izričući inferiornu kuknjavu] dopre u relevantni dominantno percipirani [širi] medijski prostor“, onda ljudi s područja kulturnog osnivaju vlastite medije.⁴⁷ I istina, ima dosta takvih primjera. U Bosni i Hercegovini se, recimo, u specijalizirana izdanja ubrajaju *Sarajevske sveske*, regionalni časopis za kulturu, potom *Odjek* koji je najstariji i, kako kažu urednici, „najugledniji [domaći] magazin za umjetnost kulturu, nauku i društvena pitanja“ te *Most* koji u Mostaru izlazi od 1995., a pokriva također obrazovanje, znanost i kulturu. Slično, odnedavno se u Hercegovini javila i inicijativa koja povezuje portale *Cropedia* i *Hum*, a koji su pokrenuti zbog „nezadovoljstva sadržajem i informativnošću već postojećih hrvatskih portala, sadržajno prepunih tzv. ‘žutog tiska’ i neprovjerenih informacija, kojima se samo želi privući jednokratna pažnja čitatelja i povećati broj ‘klikova’ u marketinške svrhe“⁴⁸. Urednici dodaju i kako se „posebnost portala očituje u posebnoj rubrici ‘Dijaspora’“, kojom žele „izgraditi svojevrsni informativni most između domovinske i iseljene Hrvatske“ te rubrika ‘Povijesni identitet’, kojom nastoje „podići svijest“ o „bogatij prošlosti [hrvatskog] naroda, unatoč svim nedaćama te povijesnim greškama i zabludama“. U Hrvatskoj je (pored *Zareza*, *Vijenca* i sličnih), među relativno novijim primjerima projekt *Kulisa.eu* koji od 2008. pokriva područja klasične glazbe (*Klasika.hr*), plesa (*Plesna scena.hr*), kazališta (*Kazalište.hr*) i filma (*Filmovi.hr*). Te je četiri internetske stranice pokrenula skupina umjetničkih kritičara okupljenih u udrugu Kulturni klub, „s ciljem stvaranja izdanja koja će temeljitije, potpunije, ažurnije i vizualno bogatije od tiskanih novina pridonijeti praćenju i kritičkoj valorizaciji plesne, glazbene, kazališne i filmske umjetnosti u Hrvatskoj“⁴⁹.

Nerijetko se takva praksa (specijaliziranog izvještavanja o kulturi) smatra korisnom – barem za čitatelje. Tako Tomašić, primjerice, specijalizirane kulturne emisije triju programa *Hrvatskog radija*, posebno *Trećeg programa*, smatra „mjerom dobrog praćenja i vrednovanja kulturnih događaja“⁵⁰. Ipak, prema piscu i novinaru Srećku Horvatu, u takvom slučaju urednici specijaliziranih izdanja moraju i sami funkcionirati kao menadžeri; poklanjati, dakle, „više pažnje financiranju i sponzorima nego sadržaju“; ukratko, „proizvoditi, a ne promišljati“⁵¹. Što je, zapravo, takozvana „komodifikacija kulture“, odnosno pretvaranje kulturnih vrijednosti i dobara u tržišnu robu. Inače pesimistični Gajin

i ovdje ima prigovor; smatra kako specijalizirana izdanja nisu rješenje jer prijeti im opasnost da i sama postanu „marginalan, nerijetko čudan hibrid snobovske i hermetične, nekomunikativne kulturalnosti i krajnje primitivne medijske kulture, a ako ne propadnu, onda umjetno životare, katkad trajajući unatoč simboličnoj šaćici čitatelja“.⁵²

Osim, dakle, što se pokoravaju zahtjevima tržišta / publike / oglašivača (ukratko - novca), mediji se prilagođavaju i društvu u kojemu funkcioniraju. Sve je to, zapravo, isprepleteno, a u slučaju Bosne i Hercegovine, prilično zapetljano. Mediji, u načelu, nastupaju kao odrazi šireg bosanskohercegovačkog društva kojemu kultura, izgleda, stvarno nije (toliko) važna. Kako kaže sarajevski redatelj Haris Pašović, „kultura [je] najmanje bitna od svih nacionalnih identiteta, a u svijetu smo najpriznatiiji upravo zbog [nje]. Mi smo daleko izvan svega što se dešava u svijetu. Uporno odlazimo na Olimpijadu, a uporno smo zadnji. S druge strane, u filmskoj umjetnosti, gdje skoro svaki film koji snimimo dobiva nagrade po svjetskim festivalima A klase, mi imamo daleko najmanji fond za podršku kinematografiji. To je prosto nevjerovatno“⁵³. U zadnje se vrijeme u tom smislu često čuje kako zatvaranja galerija, muzeja i biblioteka u Bosni i Hercegovini predstavljaju definitivnu smrt kulture u ovoj zemlji. Proces je, kako kaže književnik Mile Stojić, započeo „tajkunskom privatizacijom i prihvaćanjem tajkunskog pogleda na svijet prema kojem je kultura samo ono što donosi novac“⁵⁴. Država tako gubi institucije koje su okosnica kulturnog života i duhovnog ambijenta u Bosni i Hercegovini, upozorava profesor sociologije kulture na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu Hidajet Repovac te zaključuje: „Kultura je ono što ostaje i kad se sve drugo izgubi, a mi sve brzo trošimo. Gospodarstvo je u potpunom raspadu, obrazovanje u ozbiljnoj krizi i ako sada izgubimo i kulturu kao jedan od najznačajnijih dijelova društvenog razvoja, onda zaista možemo govoriti o ozbiljnoj propasti i tragediji“.⁵⁵

Prema Vladi Keroševiću, tuzlanskom glumcu i voditelju Teatra Kabare, koncept financiranja kulture u Bosni i Hercegovini je kaotičan, a za to je, dakako, kriva politika: „To je jedna apsolutna improvizacija i tko je bliži vatri on se ogrije, a onaj tko je dalje on se manje ogrije. Što znači da onaj tko je bliži političarima završava mnogo s više posla u budžetima, na grantovima koji podrazumijevaju financiranje određenih manifestacija“, kaže.⁵⁶ Dakako, pitanja iz kulture ovdje se dodatno marginaliziraju zbog stalnih entitetskih trzavica, a u medijima upravo ti sukobi zauzimaju najviše prostora. Ako se takvi trendovi (neriješeni politički i pravni statusi, neredovito / interesno financiranje kulturno-umjetničkih institucija itd.) nastave, „mi nećemo imati ozbiljnu kulturu u Bosni i Hercegovini“, upozorava Pašović.⁵⁷ Slično je i u susjedstvu – europski je, kad su u pitanju zakoni, na papiru, a balkanski, kad sve to treba implementirati i pokazati u praksi. Status kulture u društvu je kao i u novinama – na pretposljednjoj stranici, rekao je Lutfi Dervishi⁵⁸, direktor Transparency Internationala u Albaniji, i dobro je rekao. Cijelu je pak priču još ljepše zaokružio Robert Perišić, komentirajući stanje u (sličnoj) Hrvatskoj: „To je simptom jednog trajavog društvenog života, gdje je glamurnost, na koncu, prepuštena odvratnosti, a kultura dosadi. (...) Sliku društvenosti formira *Red Carpet* koji nam izjeda mozak...“⁵⁹

Odnos medija i kulture. Zaključak.

Ima li uopće rješenja?

Prema Gajinu, teško. „Blago optimistima koji svoju (ne)sigurnost brane vedrim pogledom u budućnost. Oni koji gledaju u prošlost zacijelo su nepopravljivi defetisti“,

kaže. Pritom podsjeća na još jednog velikana, na novinara Veselka Tenžeru koji je 1982. zapisao: „Ono što su nekoć radili asovi, danas brljaju početnici: znanje se nadomješta ambicijom, a stil mrtvom formom. Stvaranje privida o pomlađivanju redakcija – pusti kadrovski trikovi“⁶⁰. Pa ipak.

Strah je osnova optimizma, upozoravao je svojedobno Oscar Wilde i otud možda pokušaji da se osmisli neko rješenje. Da se, točnije, ukaže na područja u kojima bi se rješenje eventualno moglo skrivati. U tome je smislu, primjerice, zanimljiva ona klasična medijska o zadovoljavanju potreba publike – što realnih, što percipiranih. To je pitanje, kao i štošta u ovoj priči, poprilično složeno, ali vrijedi spomenuti prvo Bogarta koji je ustvrdio da se „masovni mediji, koji su ovisni o tržištu, suočavaju s malobrojnima, ali vrlo utjecajnom skupinom osoba koje odlučuju o sudbini nekog kulturnog proizvoda. To su urednici, producenti, agenti, nakladnici, menadžeri...osobe koje imaju moć odlučiti što publika želi“⁶¹. S druge strane, John Reith svojedobno je inzistirao: „[O]naj tko se hvali da daje što misli da javnost želi, često stvara lažnu i nerealnu potrebu za nižim standardima koje je on sad u stanju zadovoljiti“⁶². Prema tom poznatom prvom direktoru BBC-a, (elektronički) „mediji trebaju predstavljati standard dobrog ukusa“⁶³. Trebaju, bolje rečeno, imati na umu i to da osim zadovoljavanja, postoji i **stvaranje htijenja** ili potrebe; mogućnost postavljanja određenog – svojeg - mjerila, a o tome su u knjizi *Imperij* pisali Michael Hardt i Antonio Negri⁶⁴. Osim zabavne, informativne, političke, ekonomske, posredničke i drugih poznatijih funkcija, mediji u načelu imaju još jednu, poprilično zaboravljenu funkciju – onu **pedagošku**. Nju je, prema najavama, odlučio reanimirati novoizabrani v.d. glavnog ravnatelja HTV-a Domagoj Novokmet koji je u intervjuu za *Novi list* izjavio kako „cilj televizijskog programa mora biti **stvoriti gledatelje za neisplative programe**“⁶⁵, a rečeno je posebno značajno u kontekstu *javnih medija* čija je teorijska i zakonska uloga u svemu tome istaknuta i iznimno važna, dok im je ona praktična, kako to obično biva, smiješna, isprana verzija onoga što ih načelno obvezuje. Malović ističe da jedino što se u globalnom selu može uraditi jest konkretno poticati ozbiljne, javne medije (koji se i sami sve slabije odupiru svetoj komercijalizaciji) „da promiču neke opće, javne i kulturne vrijednosti koje se ne isplate na tržištu, ali bez kojih nema identiteta neke zemlje“. Pritom upućuje na spomenutog Bogarta koji kategorički odbija priznati da je prodaja jedino i sveopće mjerilo: „Utjecaj poruke nije ovisan o količini novca koji je plaćen za nju“, objašnjava Bogart, „prodaja jednostavno ne odražava vrijednost komunikacije čak i kada definiramo vrijednost kao broj kupaca. Jer, uspjeh na tržištu odražava promotivne proračune i vještine te splet raznih okolnosti, kao što su *timing*, VIP osobe koje sudjeluju, vrijednost vijesti kao i trenutačna moda, ukus i popularnost. Hit film ili knjiga ne privlače publiku samo zbog svojih unutarnjih vrijednosti već i stoga što ljudi žele dijeliti iskustvo sa svojom okolinom“, kaže taj poznati marketinški i medijski stručnjak.⁶⁶

S obzirom na to, poprilično su važni i napori djelatnika u kulturnim ustanovama koji, kako kažu Obradović i Medo Bogdanović, „i te kako moraju imati znanja te vješto i u pravom trenutku prenijeti vijesti urednicima i novinarima. (...) Koje će kulturno događanje dobiti pozitivnu medijsku pozornost, ne ovisi toliko o kvaliteti događaja, izvrsnosti umjetnika ili pomno odabranom programu, nego upravo o tome kako će i kada stručnjak za odnose s medijima poslati priopćenje, organizirati konferenciju za medije ili iskoristiti neki drugi alat OSJ-a“. Autori dodaju i kako „organizacije u kulturi (...) moraju odnosima s medijima pristupati holistički, ispreplićući djelovanja u marketingu, pro-

midžbi, odnosima s javnostima, društveno odgovornom poslovanju i aktivizmu.⁶⁷ Jer, i kultura se treba zauzeti u cijeloj priči – s obzirom da se radi o dvosmjernom odnosu. Ni ona nije posve nevina što je stanje takvo kakvo jest. I u kulturi je konfuzno, upozorava Gajin⁶⁸; i tamo vlada „borba vrijednosti i kvazivrijednosti za kanonski tron“; a slika je „odavno zamućena, [još] prije spajanja visoke i niske kulture“. Zato kultura treba krenuti od sebe i danas svakako koristiti mogućnosti danog joj medijskog prostora (jer dobiva ga, kolikog-tolikog) te stalno raditi na širenju njegovih postojećih granica, odbijajući povjerovati da su one strogo zadane.

Što se tiče medija, čija je uloga ipak (ovdje) u fokusu, oni se, u tom složenom i čudnom odnosu, mogu barem katkad – donekle – povesti za onom Bogartovom i ne biti žrtvom surovog tržišnog diktata. U tom kontekstu, Nataša Govedić, kazališna kritičarka *Novog lista* i urednica u *Zarezu*, spominje slučaj *Le Monde*, koji je od sredine devedesetih godina prošlog stoljeća bitno izmijenio uređivačku koncepciju (prilagođavajući se tržištu) i kojega je taj potez kasnije koštao čitatelja i značaja. S druge strane, *Die Zeit* se drža svoje originalno zahtjevne koncepcije za čitatelje i još uvijek bilježi tržišni uspjeh⁶⁹. To su, doduše, Francuska i Njemačka. Na brdovitom je Balkanu i u domaćoj, divljoj varijanti kapitalizma, situacija bitno drukčija, a komentira ju Srećko Horvat: „Kod nas je kultura šest do osam ljudi koji sjede u nekom vijeću. Jednom sam napisao negativnu recenziju, drugom sam preoteo djevojku, s trećim sam se posvađao, a ostali su mi prijatelji. I od svega toga ovisi hoće li netko dobiti novac (za svoj časopis)“. Unatoč tim specifičnim, ‘malim’ uvjetima u kojima funkcionira ovdašnje kulturno, nameće se i zaključak da je (katkad) **vjerom u sadržaj** moguće preživjeti neoliberalističke zamke.⁷⁰

Vjerom u sadržaj, dakle - vjerom u sebe i u ono što bi se moglo raditi najbolje, ali i vjerom u publiku koja možda i ne želi to što se misli (*zna*) da želi. Kako navodi Hajdana Glomazić u istraživanju *Daljinski je u rukama televizije*, „u široj javnosti u Srbiji [zgleda i u ostatku regije] dominantan je stav da publika (‘narod’) voli i traži da gleda televizijske emisije zabavnog karaktera niskih obrazovno-estetičkih i estetskih vrednosti. Očigledno, kao u retko kojoj drugoj situaciji, svim snagama im se izlazi u susret. Tako, od pre nekoliko godina i Srbija postaje ‘deo sveta’ uvodeći televizijske forme koje počivaju na voajerizmu i egzibicionizmu. To su, pre svega, tok šou emisije i različite rijaliti šou emisije i još neke vrste žanrova sumnjivog sadržaja i kvaliteta“. Glomazić je postavila jednostavno pitanje: „U kojoj su meri afiniteti gledalaca uzimani u obzir prilikom stvaranja televizijske programske šeme?“, a istraživanje provedeno 2009. pokazalo je, kako kaže, podatke koji ne podržavaju opći trend smanjenja edukativnih i kulturno-umjetničkih sadržaja u ukupnom televizijskom programu. Ispitani su gledatelji zapravo „najveće i relativno ujednačeno interesovanje“ pokazali za sadržaje obrazovno-znanstvenog karaktera (65 posto), muzičkog programa (64,9), domaćeg filmskog programa (64,5), domaćeg igranog serijskog programa (62,8), za kviz emisije (61,7) te strane filmove (60,5). Najveći interes za programe koji služe tzv. „masovnom okupljanju gledatelja“, za spomenute *talk-show* emisije pokazalo je starije stanovništvo (od 55 do 64 i od 45 do 54 godina starosti), većinom žene i gledatelji sa završenom višom školom, dok se popularnim *reality* emisijama okreću pretežno mladi od 15 do 24 godine te gledatelji sa nezavršenom i završenom osnovnom školom.⁷¹ Istraživanje je samo jedno u nizu, ali je svakako indikativno, pogotovo s obzirom na ono što je rekao Rešicki: „Mediji su se u nas uvijek služili jednom jeftinom demagogijom – opslužuju, naime, onaj senzibilitet koji

sami proizvode, a onda takvu 'realnost' mistificiraju kao jedinu moguću⁷².

Kad je u pitanju šira društvena situacija, nju je najteže dokučiti, a tamo su, vjerojatno (sigurno) ona glavna rješenja. Počeci početaka. Jer mediji i kultura zapravo tek zrcale postojeće stanje stvari, održavajući tako u cjelini beznadni *status quo*. Teško se usmjeriti na određenu viziju kad na državnom nivou ne postoji dugoročna, a ni kratkoročna strategija razvoja (i njegovanja) kulturnog djelovanja i kad je u principu na snazi prvenstveno kultura nerazumijevanja. Pa ipak, i u tom kontekstu treba spomenuti (barem) jedan zanimljiv (premda opet ne tako lako primjenjiv) primjer iz Bosni i Hercegovini bliske Srbije. Iz tamošnjeg je Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka tako ukazano kako pojedini gradovi (Pančevo, Niš, Vranje, Užice, primjerice), na lokalnoj razini i usprkos odsustvu nacionalne strategije, pokazuju određene pozitivne pomake prema boljem predstavljanju svojega kulturnog života, a time i identiteta. To, kako ističu iz Zavoda, ukazuje da novac ne mora biti problem ako postoji razvijena svijest o važnosti i ulozi kulture u društvenom i ekonomskom smislu.⁷³

Što, opet, ne mora ništa specijalno značiti. Priča o odnosu medija i kulture ostaje otvorenom, a ovdje ju je ipak najbolje zaključiti s Antom Gavranovićem, pogotovo jer se kretala u smjeru postojećih (praktičnih) i mogućih (teorijskih) uloga (bosanskohercegovačkih) medija u tretiranju kulture, a time i u predstavljanju šireg društva. Poznati hrvatski analitičar medija, Gavranović, u jednom svojem radu citira izvješće sa svjetskog sastanka o održivom razvoju iz 2002.: „Medijsko područje može postati dominantna industrija 21. stoljeća. Naime, nijedna druga industrija neće tako snažno utjecati na razmišljanja ljudi i političara o društvenoj odgovornosti i prioritetima održiva razvoja. Mediji su zapravo među najutjecajnijim institucijama u svijetu. Tu svoju moć morali bi više koristiti za stalnu promidžbu tih ideja“. Kako upozorava Gavranović, mediji se, „kao glavni promotori gospodarskih, ali i kulturnih pa time i ukupnih humanističkih vrijednosti“, moraju „trajno uključiti u procese suradnje na tome plemenitom zadatku. Takva suradnja daje novinaru dodatnu legitimaciju aktivnog pobornika i borca u čuvanju demokracije i ljudskog dostojanstva, ali i promocije stvarnih nacionalnih i međunarodnih vrijednosti“⁷⁴.

Teorija, opet? Ma kako ono reče sociolog Robert Ezra Park - *prva funkcija koju novine pružaju ista je kao ona koju je nekad imalo seosko ogovaranje*⁷⁵. A trač, zna se, ima terapijski učinak. Tako barem kažu stručnjaci.

BILJEŠKA

1 Lipovčan, Srećko, *Prinos analizi temeljnih odnosa medija i kulture u hrvatskom društvu*, Zagreb, 2003. *Društvena istraživanja*, 6(68): str. 909 – 925.

2 Tomašić, Adriana, *Kulturne vrednote u masovnim medijima*, Dubrovnik, 2008., *MediAnali*, 2(4) http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61757 [skinuto: 10. 8. 2012.]

3 Ibid.

4 Lipovčan, Srećko, *Prinos analizi temeljnih odnosa medija i kulture u hrvatskom društvu*, Zagreb, 2003. *Društvena istraživanja*, 6(68): str. 909 – 925.

5 Tomašić, Adriana, *Kulturne vrednote u masovnim medijima*, Dubrovnik, 2008., *MediAnali*, 2(4) http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61757 [skinuto: 10. 8. 2012.]

6 Ibid.

7 Lipovčan, Srećko, *Prinos analizi temeljnih odnosa medija i kulture u hrvatskom društvu*, Zagreb, 2003. *Društvena istraživanja*, 6(68): str. 909 – 925.

8 Ibid.

9 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10. 8. 2012.]

- 10 Ibid.
- 11 Ružić, Boris, *Ozbiljna tehnologija za neozbiljno novinarstvo*, 26. 7. 2012., *t-portal*, <http://www.tportal.hr/scitech/teho/206318/Ozbiljna-tehnologija-za-neozbiljno-novinarstvo.html> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 12 Obradović, Đorđe, *Utjecaj razvitka multimedije na promjene u komuniciranju*, Podgorica, 2011., *Medijski dijalozi*, 8(4), bib.irb.hr/prikazi-rad?lang=en&rad=565872 [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 13 Ružić, Boris, *Ozbiljna tehnologija za neozbiljno novinarstvo*, 26. 7. 2012., *t-portal*, <http://www.tportal.hr/scitech/teho/206318/Ozbiljna-tehnologija-za-neozbiljno-novinarstvo.html> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 14 Anonimno, *Život i smrt književne kritike – zoom unatrag*, 10. 2. 2012., *Književnost na petku*, <http://knjizevnostnapetku.blog.hr/2012/02/1629981455/zivot-i-smrt-književne-kritike-zoom-unatrag.html> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 15 Obradović, Đorđe, *Utjecaj razvitka multimedije na promjene u komuniciranju*, Podgorica, 2011., *Medijski dijalozi*, 8(4), bib.irb.hr/prikazi-rad?lang=en&rad=565872 [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 16 Lipovčan, Srećko, *Prinos analizi temeljnih odnosa medija i kulture u hrvatskom društvu*, Zagreb, 2003. *Društvena istraživanja*, 6(68): str. 909 – 925.
- 17 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 18 Lipovčan, Srećko, *Prinos analizi temeljnih odnosa medija i kulture u hrvatskom društvu*, Zagreb, 2003. *Društvena istraživanja*, 6(68): str. 909 – 925.
- 19 Ibid.
- 20 Malović, Stjepan, *Odnos masovnih medija i kulture. Globalni trendovi i domaća lutanja*, Zagreb, 2005. *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 21 Lipovčan, Srećko, *Prinos analizi temeljnih odnosa medija i kulture u hrvatskom društvu*, Zagreb, 2003. *Društvena istraživanja*, 6(68): str. 909 – 925.
- 22 Malović, Stjepan, *Odnos masovnih medija i kulture. Globalni trendovi i domaća lutanja*, Zagreb, 2005. *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 23 Ibid.
- 24 Mladen, Valentina, *Ima li kulture u medijima?*, 18. 6. 2012., *Zadarski list*, <http://www.zadarskilist.hr/clanci/18062012/ima-li-kulture-u-medijima> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 25 Tomašić, Adriana, *Kulturne vrednote u masovnim medijima*, Dubrovnik, 2008., *MediAnali*, 2(4) http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61757 [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 26 Tikveša, Amer, *Kultura i medijske manipulacije*, 2. 2. 2011., *Mediacentar Online*, <http://www.media.ba/bs/istrzivacko-novinarstvo-novinarstvo-novinarstvo/kultura-i-medijske-manipulacije> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 27 Ristić, Jovan i dr., *Opsežna analiza: Da li balkanski mediji gube bitku sa tabloidizacijom?*, 2010., *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/rs/article/opsena-analiza-da-li-balkanski-mediji-gube-bitku-sa-tabloidizacijom> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 28 Ibid.
- 29 Tikveša, Amer, *Kultura i medijske manipulacije*, 2. 2. 2011., *Mediacentar Online*, <http://www.media.ba/bs/istrzivacko-novinarstvo-novinarstvo-novinarstvo/kultura-i-medijske-manipulacije> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 30 G.D., *Časopisi za kulturu kao tema 'Otvorenih prostora razlike'*, 13. 1. 2009., *Dnevnikulturni.info*, http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/razno/1826/%C4%8Casopisi_za_kulturu_kao_tema_otvorenih_prostora_razlike/ [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 31 Rešicki, Delimir, *Ismijavana poezija*, Zagreb, *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/dresicki [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 32 Obradović, Đorđe i Medo Bogdanović, Ivana, *Holistički odnosi s medijima organizacija u kulturi*, 2010., *MediAnali*, 4(7), http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=84139 [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 33 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10.8.2012.]
- 34 Ristić, Jovan i dr., *Opsežna analiza: Da li balkanski mediji gube bitku sa tabloidizacijom?*, 2010., *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/rs/article/opsena-analiza-da-li-balkanski-mediji-gube-bitku-sa-tabloidizacijom> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 35 Malović, Stjepan, *Odnos masovnih medija i kulture. Globalni trendovi i domaća lutanja*, Zagreb, 2005. *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 36 Ibid.
- 37 Malović, Stjepan, *Odnos masovnih medija i kulture. Globalni trendovi i domaća lutanja*, Zagreb,

2005. *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 38 Ibid.
- 39 Tikveša, Amer, *Kultura i medijske manipulacije*, 2.2.2011., *Mediacentar Online*, <http://www.media.ba/bs/istrazivacko-novinarstvo-novinarstvo-novinarstvo/kultura-i-medijske-manipulacije> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 40 Ristić, Jovan i dr., *Opsežna analiza: Da li balkanski mediji gube bitku sa tabloidizacijom?*, 2010., *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/rs/article/opsena-analiza-da-li-balkanski-mediji-gube-bitku-sa-tabloidizacijom> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 41 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 42 Rešicki, Delimir, *Ismijavana poezija*, Zagreb, *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/dresicki [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 43 Mladen, Valentina, *Ima li kulture u medijima?*, 18.6.2012., *Zadarski list*, <http://www.zadarskilist.hr/clanci/18062012/ima-li-kulture-u-medijima> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 44 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 45 Ristić, Jovan i dr., *Opsežna analiza: Da li balkanski mediji gube bitku sa tabloidizacijom?*, 2010., *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/rs/article/opsena-analiza-da-li-balkanski-mediji-gube-bitku-sa-tabloidizacijom> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 46 Malović, Stjepan, *Odnos masovnih medija i kulture. Globalni trendovi i domaća lutanja*, Zagreb, 2005. *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 47 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 48 Anonimno, *Impressum*, 9. 8. 2012., *Hum*, http://www.hum.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=19:joomla-overview&catid=29:agronomija&Itemid=65 [skinuto: 2. 9. 2012.]
- 49 (ur.), *O nama*, *Klasika.hr*, n.d., <http://www.klasika.hr/index.php?p=article&g=17> [skinuto: 2. 9. 2012.]
- 50 Tomašić, Adriana, *Kulturne vrednote u masovnim medijima*, Dubrovnik, 2008., *MediAnaliz*, 2(4) http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61757 [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 51 G.D., *Časopisi za kulturu kao tema 'Otvorenih prostora razlike'*, 13.1.2009., *Dnevnikulturni.info*, http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/razno/1826/%C4%8Casopisi_za_kulturu_kao_tema_otvorenih_prostora_razlike/ [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 52 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 53 Selimović, Nisad, *Oboljeli od paradoksa*, 13. 8. 2012., *Oslobodjenje*, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/kultura/oboljeli-od-paradoksa> [skinuto: 14. 8. 2012.]
- 54 Huseinović, Samir, *Procvat nekulture u BiH*, 8.1.2012., *Deutsche Welle*, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15652832,00.html> [skinuto: 14. 8. 2012.]
- 55 Ibid.
- 56 Maksimović, Dragan, *Političko ubistvo kulture u BiH*, 2. 6. 2012., *Tuzlanski info portal*, <http://www.tip.ba/2012/07/02/politicko-ubistvo-kulture-u-bih/> [skinuto: 14. 8. 2012.]
- 57 Huseinović, Samir, *Procvat nekulture u BiH*, 8. 1. 2012., *Deutsche Welle*, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15652832,00.html> [skinuto: 14. 8. 2012.]
- 58 Ristić, Jovan i dr., *Opsežna analiza: Da li balkanski mediji gube bitku sa tabloidizacijom?*, 2010., *Balkan Insight*, <http://www.balkaninsight.com/rs/article/opsena-analiza-da-li-balkanski-mediji-gube-bitku-sa-tabloidizacijom> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 59 Perišić, Robert, *Kultura bez dandyja vodi u primitivne vrste glamura*, 17. 7. 2009., *Globus*, <http://82.94.203.142/komentari/robert-perisic/kultura-bez-dandyja-vodi-u-primitivne-vrste-glamura> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 60 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10.8.2012.]
- 61 Malović, Stjepan, *Odnos masovnih medija i kulture. Globalni trendovi i domaća lutanja*, Zagreb, 2005. *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic [skinuto: 10.8.2012.]
- 62 Glomazić, Hajdana, *Daljinski je u rukama televizije*, Podgorica, 2011., *Medijski dijalozi*, 4(8), str: 263 - 275
- 63 Ibid.
- 64 Ružić, Boris, *Ozbiljna tehnologija za neozbiljno novinarstvo*, 26. 7. 2012., *t-portal*, <http://www.tpor->

- tal.hr/scitech/tehno/206318/Ozbiljna-tehnologija-za-neozbiljno-novinarstvo.html [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 65 Pavić, Siniša, *Intervju (v.d. glavnog ravnatelja HTV-a) Domagoj Novokmet: Sapunice nisu za udarni termin HTV-a*, 20.7.2012., *Novi list*, <http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Domagoj-Novokmet-Sapunice-nisu-za-udarni-termin-HTV-a> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 66 Malović, Stjepan, *Odnos masovnih medija i kulture. Globalni trendovi i domaća lutanja*, Zagreb, 2005. *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/smalovic [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 67 Obradović, Đorđe i Medo Bogdanović, Ivana, *Holistički odnosi s medijima organizacija u kulturi*, 2010., *MediAnali*, 4(7), http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=84139 [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 68 Gajin, Igor, *Kultura i mediji u gordijskom čvoru*, Zagreb, 2005., *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/igajin [skinuto: 10.8.2012.]
- 69 G.D., *Časopisi za kulturu kao tema 'Otvorenih prostora razlike'*, 13. 1. 2009., *Dnevnikulturni.info*, http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/razno/1826/%C4%8Casopisi_za_kulturu_kao_tema_otvorenih_prostora_razlike/ [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 70 Ibid.
- 71 Glomazić, Hajdana, *Daljinski je u rukama televizije*, Podgorica, 2011., *Medijski dijalozi*, 4(8), str: 263 - 275
- 72 Rešicki, Delimir, *Ismijavana poezija*, Zagreb, *Kolo*, 2, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/dresicki [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 73 Anonimno, *Evropski, na balkanski način*, 29. 1. 2012., *SEEcult.org*, <http://www.seecult.org/vest/evropski-na-balkanski-nacin> [skinuto: 10. 8. 2012.]
- 74 Gavranović, Ante, *Društveni dijalog i etika. Mediji i društvene vrijednosti ili zašto u nas izostaje dijalog?*, 2009., *MediAnali*, 3(5), str. 19 - 30
- 75 Obradović, Đorđe, *Utjecaj razvitka multimedije na promjene u komuniciranju*, Podgorica, 2011., *Medijski dijalozi*, 8(4), bib.irb.hr/prikazi-rad?lang=en&rad=565872 [skinuto: 10. 8. 2012.]

Stjepan KLJUJIĆ

Uz 40. obljetnicu otkrića dviju bista Ivana Meštrovića

Istina je da su biste čamile u podrumu...

Umatoč tomu što je prošlo više od četiri desetljeća, dojmovi i uspomene na te događaje iz 1971. godine uopće nisu izbljedjeli. U vrijeme Hrvatskoga proljeća značajni su odjeci bili i u BiH. Poslije mnogo vremena te se 1971. godine nešto otvorenije počelo govoriti i o jeziku, što je izazivalo energičnu reakciju državne administracije i režimskih intelektualaca, koji su tvrdili da mi u BiH nemamo nikakvih jezičnih nesporazuma, jer je usvojena standardizacija bosanskohercegovačke varijante srpskohrvatskoga (formalno i hrvatskoga) jezika, te da ovo pitanje aktualiziraju samo ekstremisti, poglavito iz hrvatskoga korpusa.

Nasilje nad jezikom kojim se govorilo u BiH počelo je odmah nakon 1945. godine. Svi oni karakteristični oblici hrvatskoga jezika u BiH su energično izbačeni iz javne uporabe, tako da je u medijima, državnoj administraciji te posebno u školskim udžbenicima zavladao srpski jezik ijekavskoga izgovora. Jedino su samosvjesni književnici i osobe u privatnome ophođenju mogli govoriti i pisati materinskim jezikom. Riječi poput *kruh*, *nogomet*, *dušik*, *sućut*, *općina*, *kotar* i mogle druge su odbačene potpuno, a zauzvrat su nametnute *uvo*, *vaš*, *kujna*, *fudbal*, *opština*, *gluvonijem* i druge koje su dobile službeni status u državnoj administraciji (Udruženja gluvonijemih BiH).

Mak Dizdar je u Društvu književnika BiH proveo anketu, po kojoj su o jeziku i odgovori većine članova bili oštri u smislu reakcije protiv nasilja u jeziku. Ovaj ugledni pjesnik je rezultate te ankete objavio u dvobroju glasila Udruženja književnika BiH (*Život*, 11. i 12. 1970.), ilustriravši to nasilje brojnim primjerima, kao što je originalna drama Čede Price *Kruh* na TV Sarajevo preimenovana u *Hljeb*, a *Tvornica* duhana (utemeljena 1880.) kasnije preimenovana u *Fabriku duvana*. Tada je Mak Dizdar brojnim primjerima dokazao da je - unatoč složenom imenu jezika u BiH (srpskohrvatski-hrvatskosrpski) - u praksi nasilno nametnuta uporaba samo jednog leksičkoga tipa.

Na to je uslijedila prva reakcija iz Beograda u NIN-u, u kojemu su Vojislav Lubarda i Milan Bosanac objavili tekst pod naslovom *Obračun jezičkih avlija*. Tekst je, prvenstveno, imao

zadaću poniziti i uvrijediti slavnoga pjesnika Dizdara, stavljajući u kontekst te prigovore, zahtjev za promjenom u rezolutnu zadaću za restauraciju *ustaškoga jezika* u BiH. Uzaludno je Mak Dizdar napisao odgovor, jer NIN – ta perjanica srpskoga novinarstva (koji se toliko dičio svojom tradicijom i otvorenošću) nije htio objaviti odgovor Maku Dizdara. Pjesnik je stoga preradio tekst nadajući se da će ga objaviti u časopisu *Život*, ali je, na žalost, umro ne dočekavši rezultat. Zanimljivo je da je Mak Dizdar dao kopije svoga teksta samo akademiku Muhamedu Filipoviću i Stjepanu Kljuiću, dakle teksta kojim je kanio odgovoriti ne samo Vojislavu Lubardi i Milanu Bosancu nego i redakciji beogradskoga tjednika.

U međuvremenu je pripreman novi broj časopisa *Život*, u kojemu su - uz odgovor Maku Dizdara - trebali biti tiskani i prilozi Vitomira Lukića (*Naš jezik i tuđe brige*) i Veselka Koromana (*U cara Trajana kozje uši*).

No, tek što je tiskano nekoliko desetina primjeraka broja časopisa došla je naredba s *nadležnoga* mjesta, da se tiskanje obustavi, a gotovi primjeri zaplijene. Pošto su grafičari već bili sakrili izvjestan broj primjeraka, časopis je došao do onih kojih se to najviše ticalo. Kako sam u to doba bio vrlo prislan s Makom Dizdarom, Vitomirom Lukićem (on će kasnije biti moj dopredsjednik u HDZ-u BiH) i Veselkom Koromanom, osigurao sam (zahvaljujući korektnom uredniku Vjesnika Daliboru Foretiću) da se ta dva teksta (Lukićev i Koromanov) objave u kulturnom prilogu Vjesnika. Tek tada je nastala golgota za autore, time i mene osobno, kao priređivača tekstova. U inače teškoj situaciji u zemlji partijski krugovi u BiH su ultimativno tražili od političkoga vrha SK Hrvatske da se počinitelji najstrože kazne, te da je to najbolji dokaz o miješanju Hrvatske u unutrašnje stvari BiH i glasna podrška rušiteljima BiH i skladnih međunacionalnih odnosa u Sarajevu.

Zanimljivo je da je Vitimir Lukić u svomu eseju izrazio nerazumijevanje zbog toga što o našem jeziku vode brigu čimbenici izvan BiH, praktično nam diktirajući pravila i uspostavljaju standarde, i sve to na štetu hrvatske jezične komponente.

Drama izazvana člankom Veselka Koromana bila je još zanimljivija. Koroman je, naime, objavio samo statističke podatke iz jedne interne brošure Socijalističkoga saveza radnoga naroda BiH, koji su bili katastrofalni po hrvatski narod, budući da su veoma zorno svjedočili o tome tko drži glavne poluge u kulturnome i javnome životu BiH, te da na mjestima koja bi trebala pripadati hrvatskome narodu nema njihovih predstavnika. Bili su to podatci o rukovoditeljima medija, odgovornih u Ministarstvu kulture, javnim ustanova iz kulture i sporta, izdavačkim kućama, filmskim poduzećima, diplomatskoj službi.... Zagreb se u to doba oglušio na te kritike iz Sarajeva, ali će nešto kasnije, kada se u Karađorđevu SKJ „obračunavao“ s Maspokom, novo vodstvo Vjesnika rigorozno pokaznjavati na desetine najboljih novinara, među kojima i Dalibora Foretića, Veselka Tenžeru, Peru Gabrića, baš kao i moju malenkost... Naravno, prvo su smijenjeni direktor Božo Novak i glavni urednik Vjesnika Milovan Baletić.

Sjećam se našega prvog susreta. Naime, kada sam izbačen iz Oslobođenja, moj prijatelj Fredi Kramer je preporučio Milovanu Baletiću da me zaposli. Bio je to nezaboravan susret: ja besposleni novinar, uz to ni član Saveza komunista, bio sam srdačno prihvaćen od glavnog urednika Vjesnika i jednog od najboljih hrvatskih novinara. Simpatije su bile obostrane. Međutim, kada je smijenjeno kompletno vodstvo Vjesnika, Milovan Baletić je završio kao redaktor u tjedniku *Vikend*. Moja odanost ovom velikom čovjeku je nastavljena. Uvijek bih prigodom dolaska u Zagreb prvo otišao u *Vikend*. I na toj poziciji Milovan Baletić je bio nenadmašan. Uveo je mnoge rubrike, list učinio

zanimljivim i visokotiražnim. Ja sam imao povlašteni status – pisao sam o brojnim lje-potama BiH, a posebno sam imao serijal o kulturnim franjevačkim samostanima (Kraljeva Sutjeska, Kreševo, Fojnica, Guča Gora, Humac ...)

Godine 1990. i Milovan Baletić je bio amnestiran. Našli smo se kod Franje Tuđmana. Bio mu je savjetnik za vanjska pitanja zajedno s prvim ravnateljem HINA-e Josipom Šentijom. Međutim, nisu izdržali. Obojica su izrazila neslaganja s politikom prema Bosni...

Nakon energičnoga obračuna s *maspokovcima* i u Sarajevu (premda ovdje, osim pojedinačnih ukazivanja na neravnopravnost Hrvata, i nije bilo ozbiljnijih problema), SSRN BiH, čiji je predsjednik bio Todo Kurtović, osmislio je jednu veliku manifestaciju iz hrvatske kulturne tradicije, kako bi se javno pokazalo da Hrvati imaju sva prava u BiH. Riječ je o isforsiranom jubileju – 150. obljetnici od rođenja fra Grga Martića. Istina, fra Grga je bio značajna kulturna i politička figura: autor *Osvetnika i Zapamćenja*, osnivač *Kruha sv. Ante*, sarajevski župnik, ilirac, prevoditelj...

Svima je, međutim, bilo jasno da se tako pompezno najavljen jubilej organizirao kako bi se shvatilo da vlast i politički krugovi vode računa o hrvatskim vrijednostima, nego što su i sami politički predvodnici uistinu poznavali i cijenili fra Grgino djelo.

Fra Grga Martić je uistinu obilježio posljednjih nekoliko desetljeća turske okupacije Bosne, da bi se razočaran potezima nove austrugarske vlasti i njezinim mačehinskim odnosom spram kršćana (koji su čak 425 godina grcali pod Turcima) - povukao u osamu i 27 godina sve do svoje smrti ostao u kreševskom samostanu, gdje je i ukopan. Unatoč svemu, kao novinar sam htio dati što veći doprinos ovoj proslavi, jer je fra Grga bio veoma omiljen u našem narodu, posebno u našoj obitelji, jer ga je moj djed Stjepan Kljuić dobro poznao i čak ga je, kao pjesnik, oponašao.

Kao novinar sam, želeći iznenaditi javnost, prvi priopćio da će se u povodu 150. obljetnice rođenja, pred Franjevačkom gimnazijom u Visokomu (kojoj je bio i prvi ravnatelj) biti postavljena fra Grgina bista – rad velikoga Ivana Meštrovića. Namjerno to nisam najavio senzacionalistički, a prešutio sam i to da je Ivan Meštrović izradio poprsje i najznamenitijega reisa u Bosni –glasovitoga i uglednoga Džemaludina Čauševića.

Priča o ovim djelima Ivana Meštrovića je doista zanimljiva, ali ja u tom političkom trenutku nisam ulazio u pojedinosti, jer bi se morao suprotstaviti brojnim ljudima koji su svjesno ova dva Meštrovićeva rada stavili u podrum Umjetničke galerije BiH. Naime, bosanski franjevci su zamolili velikog umjetnika (koji je također podrijetlom iz Bosne) da ovjekovječi najistaknutije osobe iz naše povijesti, a Ivan Meštrović je sam izvršio izbor: fra Grga Martić i reis Džemaludin Čaušević! I autor je time ispunio svoje obećanje bosanskim franjevcima.

Biste su uredno stigle u Sarajevo 31. 12. 1958. godine na adresu Umjetničke galerije. No, kako je to bio njegov posljednji radni dan pred odlazak u mirovinu, ugledni slikar i ravnatelj Ivo Šeremet je to ostavio svojim nasljednicima. Time je o bistama zavladala višegodišnja tišina. No, kako su bili uporni, franjevci su nakon Meštrovićeve smrti (1962. godine) posjetili njegovu suprugu Maru i od nje dobili informaciju da je Ivan Meštrović ispunio svoje obećanje. Uslijedio je dugotrajan i mukotrpan posao, da bi sve postalo jasno kada je Meštrovićeve udovica dobila preslik poštanskoga recepisa na kojemu je stajalo da su biste isporučene Umjetničkoj galeriji BiH 31.12. 1958. godine. Da je skrivanje ovih poprsja bilo namjerno, svjedoči i to da Umjetnička galerija BiH nije izrazila ni zahvalnost velikom umjetniku, koji je u popratnom pismu naglasio da je riječ o njegovu daru Galeriji...

Kako u Islamskoj zajednici BiH nisu ni znali za poprsje reisa Džemaludina Čauševića te da ni vjerski propisi ne dopuštaju *idolopoklonstvo*, ostalo je tek da uporni i dovtijlivi franjevci zatraže bistu fra Grge Martića. Original je izliven u Zagrebu u Majstorskoj radionici Ante Starčevića. Jedan primjerak je postavljen pred Franjevačku gimnaziju u Visokomu, a kopija je postavljena na pjesnikovu grobu u Kreševu.

Unatoč tomu što naslovni tekst o bisti fra Grge Martića nije bio izazivački i senzacionalistički, na mene osobno je, baš kao i na Vjesnik, krenula prava režimska paljba. Sve je to bilo netom po Karađođevu. Međutim, sluganski novinari su, i ne htijući, javnosti iznijeli cjelovitu sliku. Tako je otkrivena prava istina o tome kako su dva djela Ivana Meštrovića bila sakrivanja u podrumu.

Prvi komentar na ovu vijest dalo je Oslobođenje iz pera Dane Pavičić. No, vrlo nevjesto. Tom prigodom je, naime, otkrila da je u podrumu i druga bista – ona reisa Džemaludina Čauševića.

- U Vjesniku je 7. siječnja 1972. objavljen napis – piše Oslobođenje - u kojemu se tvrdi da je slučajno pronađeno zagubljeno poprsje bosanskohercegovačkoga pjesnika i prosvjetitelja fra Grge Martića (čija se 150. obljetnica rođenja proslavlja ovog mjeseca), i to u podrumu Umjetničke galerije u Sarajevu!

Poprsje, koje će u vrijeme proslave pjesnikova jubileja biti postavljeno pred Franjevačkom gimnazijom u Visokomu, rad je velikana Ivana Meštrovića. Međutim, to djelo nije ni izgubljeno ni slučajno otkriveno.

„Ne radi se o tome da je bista bila zagubljena te da je slučajno pronađena“ – kaže kustosica Umjetničke galerije Azra Begić. „Prema podacima što ih posjedujemo, to poprsje i ono reisu-I-uleme Čauševića, (radovi Ivana Meštrovića) stigli su preko Atlantika u našu galeriju 31. 12. 1958. godine. Tadašnji direktor Galerije Ivo Šeremet je uložio mnogo truda da dobije ta dva djela, baš kao što se i Meštrović složio s tim da ih izvaja i odlije kako bi se ovjekovječila dva zaslužna kulturna pregaoca iz historije Bosne i Hercegovine. Meštrović te radove nije ni naplatio Umjetničkoj galeriji, ali ih ni mi nismo mogli uvrstiti u stalni postav, jer su radovi ispod razine slavnoga kipara.

- „Znam,“ reče kustosica Azra Begić,“ da će čudno zazvučati ova izjava da Meštrovićeva djela nisu vrijedna njegovih ostvarenja, ali je to istina. Umjesto poprsja (o kojima je riječ) u stalni postav uvrstili smo drugo Meštrovićevo djelo - *Portret žene*. One dvije druge biste u gipsu stavili smo u podrum, gdje se nalaze i druga djela, ali ih nismo zaboravili. Smatrali smo samo da bismo izlaganjem ovih neuspjelih radova učinili lošu uslugu velikanu Meštroviću. Kao što se vidi, nitko bistu nije zagubio, niti odbacio.“

U takvom političkom ozračju za riječ se, iako potpuno nepozvan, javio fra Ignacije Gavran, upravitelj upravo Franjevačke gimnazije u Visokom, pred čijom zgradom je trebala da se postavi spomenuta bista fra Grge Martića. On je uputio pismo Uredništvu Vjesnika distancirajući se od pisanja Vjesnika i autora teksta Stjepana Kljuića. Pritom se onako dodvorički zahvaljivao Umjetničkoj galeriji...

Osobno sam dobro poznavao fra Ignacija Gavrana, kao i njegova prethodnika fra Rastka Drljića. Naime, kao novinar i pristaša franjevačkoga reda godinama sam pisao o franjevačkim samostanima u Bosni, njihovim riznicama, zbirkama i u to doba možda jedinog čuvara bosanskoga srednjovjekovlja.

To što se fra Ignacije javno distancirao od Vjesnika i autora teksta, normalna je reakcija crkvenih velikodostojnika u tadašnjemu političkom okružju. Međutim, ocjena da je

Stjepan Kljuić, u želji da stvar dramatizira, bio zaveden i netočnim tvrdnjama nanio veliku štetu Umjetničkoj galeriji koja nije ni kriva ni dužna, u ovom slučaju nije bila istinita. Velika zahvala Galeriji možda je motivirana nadom da u njezinu podrumu ima još nekih vrijednosti iz hrvatske baštine u BiH.

Afera je poprimila znatne razmjere. Umjetnička galerija i njezina kustostica Azra Begić su opovrgavali vrijednost spomenutih bista tobože sa stručnoga stajališta, dok je javnosti bilo jasno da su pravi razlozi skrivanja Meštrovićevih radova bili druge prirode. Jedan je katolički svećenik i narodni tribun, a drugi hodža i, po mnogima, najznačajniji muslimanski prvak. Za komuniste je mnogo praktičnije bilo izložiti poprsje bezimene djevojke.

Oslobođenje se oglasilo ponovno, sada iz pera Ace Štaka, koji je bio jedan od najuporniji da me udalji iz ovoga lista. Bio je to pravi klan - Dragoš Bogdanović, Anđelko Otović, Miloš Selaković, Dejan Divljan, Dana Pavičić, Zoran Ristić i mnogi drugi koji su me proglasili hrvatskim nacionalistom, jer sam se borio za ravnopravnost hrvatskoga jezika. Jednostavno, morao sam otići bez obzira što sam u to doba bio jedan od najpopularnijih sarajevskih novinara. Posebne probleme sam imao s tadašnjim lektorom Novicom Petkovićem, kasnijim akademikom SANU i, vjerojatno, jednim od autora *Memoranduma*.

Aco Štaka je u tekstu s naslovom PODRUMSKA LOGIKA valjda jedva dočekao da mi se osveti. On je na mnogo višoj razini, za razliku od skromne Dane Pavičić, protumačio moje pisanje, ali je uzgred osudio prvenstveno ulogu Vjesnika i tadašnje politike SK Hrvatske.

A evo što Štaka piše:

„Brižni zagrebački list, čija je opsesija da zagleda preko naših plotova i nalazi povoda da sudi o našim postupcima i poslovima, napao je Galeriju u Sarajevu gdje je bila pohranjena bista fra Grga Martića, napao je Oslobođenje, napao je bosanskohercegovačku kulturu – napao je sve što se u tom povodu moglo napasti a činilo se vrijednim njegovog napada.

Tako se zahuktala ta afeta oko sadržine podruma sarajevske Galerije jer je pomenuti novinar paleći svijeću za svijećom uporno bazao po mrakovima i tminama kako bi što prilježnije zadovoljio želju svojih urednika da sude i presuđuju o nama i našoj kulturnoj baštini, pišući čas kao izvještač, čas kao komentator, čas kao polemika, a od juče i kao čitalac sopstvenoga lista!

Ovo njegovo potonje prurušavanje do kraja je otkrilo podrumsku logiku, njegovu i lista u kojem se javlja. Otkrio je jednačinu Vjesnika kojom ovaj rješava bosanskohercegovačke probleme...”

Uvijek mi je bilo žao Ace Štaka jer je bio fizički hendikepiran. Bio je zavidno obrazovan i po svemu se razlikovao od partijskih radnika i sindikalnih dužnosnika. Znam ga kao istaknutoga filmskog kritičara, a kako je pušio lulu, jedno smo vrijeme s Lukom Pavlovićem bili vrlo bliski. Dakako da je poslao teksta *Podrumska logika* prestao svaki kontakt. Život je tekao dalje, ali su došla teška vremena agresije na BiH i stradanje Sarajlija. Neki stari novinari, iz vremena moga rada u Oslobođenju (1964. - 1971.) su me informirali da je Aco Štaka ostao u Sarajevu i da teško živi... Bez razmišljanja sam ga nazvao. Bilo je to za njega veliko iznenađenje, ali mi je zahvalio na pozivu. Poslao sam mu malo duhana za lulu, konzervi i bocu dobroga pića. Od tada smo redovito telefonski komunicirali. Kada smo izdavali mjesečnik REPUBLIKA, ponudio sam mu da napiše nešto iz kulture. On je to rado prihvatio, požalivši se da nema pisacćega stroja. Odmah sam mu poslao duhana, bocu pića i pisacći stroj (jednu očuvanu bisericu). Aco je postao redovitim suradnikom *Republike*, zašto je do-

bivao skroman honorar, koji je u to doba bio ipak značajan. U znak prijateljstva jednoga mi je dana po osobi preko koje smo komunicirali poslao prelijepu KERAMIČKU POSUDU za duhan. Ona i danas stoji na momu radnome stolu. Dakako, da sam Aci Štaki sve oprostio. Drago mi je što smo u najtežim danima naše povijesti bili na istoj strani. Umro je zaboravljen od svih, partije, novinarskih drugova, pa čak i od zaposlenih u Umjetničkoj galeriji za koje se toliko zalagao, iako je i sam znao na čijoj je strani istina...

U međuvremenu je beogradska Politika vješto i perfidno citirala samo informacije iz Oslobođenja i Umjetničke galerije. Politika se tobože s čuđenjem pitala što to Zagreb *radi* u Sarajevu i iz toga izvela zaključak o hrvatskim pretenzijama na Bosnu i Hercegovinu.

Nakon radikalnih promjena u sastavu Vjesnikova vodstva, kada su stari (tobože nacionalistički) kadrovi smijenjeni i dovedeni stranački pouzdani, za urednika Kulture imenovan je Vlado MALEKOVIĆ. Kao novak odmah se počeo dokazivati kao pouzdan kadar, pa je na kraju odlučio da i sam u *svojoj* rubrici prokomentira događaje iz Sarajeva. (Trebalo napomenuti da je kustosica Umjetničke galerije BiH Azra Begić u studentskim danima prijateljerala s Vladom Malekovićem.)

Ova je, naime inzistirala da se on oglasi... I Vlado Malenović piše u Vjesniku pod naslovom „O Meštroviću i o podrumskim sudovima o umjetnosti.“

- Pošto je prvo reagiralo sarajevsko Oslobođenje, u njemu dr. fra Ignacije Gavran objavljuje dva pisma u kojima ispravlja mnoge tvrdnje iz toga napisa. Beogradska Politika, naposljetku, koristeći se tom rasprom, samo izvješćuje o „polemici“ u Oslobođenju i Vjesniku u svezi s bistom fra Grge Martića. Kako na tome nije završilo, Umjetnička galerija objelodanjuje i službenu izjavu o čitavome *slučaju*.

Napomenimo odmah da „polemike“ između Vjesnika i Oslobođenja nije ni bilo, nego da se radilo o razjašnjenju nekih činjenica između troje tangiranih ljudi, u početku Stjepana Kljuića, kustosa Umjetničke galerije BiH Azre Begić i dra fra Ignacije Gavrana, direktora Franjevačke gimnazije u Visokomu. Stoga ni ove moje didaskalije nemaju nakanu objašnjavati stajalište Vjesnika niti braniti tvrdnje jednoga njegova dopisnika. Drugi motivi me potiču da kažem o ovome koju riječ.

Ponajprije jednoj se sporednoj „stvari“, ili pogriješi, pokušava pridati značenje koje ona nema i ne zaslužuje. Hoću reći: za skute istinoljublja uhvatila su se djeca kojima ono nije roditeljica. „Stvar“ je, naime, postupno počela dobivati neka politička obilježja, kao: u Sarajevu se *podrumiraju* djela velikana hrvatske kulture...

Drugo što me potiče da progovorim jest etika struke. Sve više je, naime, slučajeva da se prosudba položaja i vrijednosti umjetničkih djela čini uz pomoć izvanumjetničkih argumenata i da se tako vrši nasilje nad njima i nad publikom. S Meštrovićem se to već dogodilo: izvanumjetničkim argumentima služili su se oni koji su ga pokušavali napadati (kao u slučaju Lovčena), ali i oni koji ga nastoje braniti (kao u Kljuićevu slučaju).

Kljuiću je kolegij Umjetničke galerije kazao da se Meštrovićeva bista fra Grge Martića čuvala u depou Umjetničke galerije u istim uvjetima kao i ostale umjetnine, da nije krivnja uposlenika što se taj depo nalazi u *podrumu*, da odluke o tome koja će se djela izlagati u stalnom postavu donosi Stručni kolegij, te da je on, vodeći računa u prvom redu o tome koje je djelo reprezentativno za Meštrovića, izložio njegov *Portret žene* kao nedvojbeno najkvalitetnije Meštrovićevo djelo u zbirci – a on ipak u svome odgovoru na kritiku njegove informacije postavlja pitanje „Tko će primiti na sebe odgovornost što su dva djela Ivana Meštrovića bila nedostupna javnosti, bez obzira na njihovu kvalitetu?“

Upravo je u tom pitanju poticaj da jednom za svagda raščistimo s time hoćemo li stručnim institucijama dopustiti ili ne ćemo da donose sud o vrijednostima umjetničkih djela!

U ovom društvu i u ovoj kulturi tko ima pravo razlikovati umjetnički značajna i uspjela djela od neznačajnih i promašenih? Kljuić, možda i nesvjesno, ne dopušta Stručnom kolegiju sarajevske galerije sud o vrijednosti, jer „u krajnjoj liniji, nije tako važna kvaliteta djela“, piše on „koliko sam moment da je veliki Meštrović prihvatio svojom rukom ovjekovječiti...“

Ovo reagiranje jasno pokazuje da on miješa sud o vrijednosti djela sa sudom o njegovu položaju. A to su dvije različite „stvari“. Sud o vrijednosti djela obilježava umjetnička postignuća, a sud o povijesnomu, kulturnomu, socijalnomu ili političkom položaju djela uključuje bezbroj kriterija, objektivnih i subjektivnih i nije u nadležstvu Galerije.

Umjetnička galerija u Sarajevu interpretirala je Meštrovićevu bistu s estetskoga gledišta, dopustila je sebi sud o vrijednosti toga djela u skladu sa stručnom etikom – i ja se, usput, u cijelosti slažem s njihovom ocjenom umjetničke vrijednosti biste – pa je donesena odluka da se izloži *Portret žene a ne Fra Grga Martić*.

Ako se to pravo stručnome vodstvu ne bi priznalo, onda se otvaraju mogućnosti da se vrijednosti djela umjetno uspostave, da se u prosudbe estetskih vrijednosti uvedu ne samo nestručni, podrumski nego i nedemokratski kriteriji koji mogu služiti različitim ciljevima i koji blage veze nemaju s pravim bićem umjetničkoga stvaralaštva.

O položaju Meštrovićeva djela *Fra Grga Martić* moglo se odlučiti, dakle, izvan Galerije, u bosanskohercegovačkome društvu. I odlučilo se: ono je odliveno u dva primjerka i bit će javno postavljeno u Visokomu i Kreševu.“

Melekovićev je tekst prvenstveno zaštitio njegovu prijateljicu Azru Begić, ali je imao i drugu zadaću – odagnati svaku pomisao za odgovornost Vjesnika i tadašnje hrvatske politike. Međutim, Sarajevo je u cijeloj aferi mnogo više ogorčenja pa i političkih osuda uputilo prema Vjesniku i SK Hrvatske. Njima je pisanje Stjepana Kljuića poslužilo samo kao povod da optuže politički Zagreb, te da im poruče kako ne treba i ne smiju gledati preko republičkog plota.

U međuvremenu novo Uredništvo Vjesnika je pod partijskim pritiskom zabranilo nastavak polemike, a meni je ostavljena mogućnost da nastavim u rubrici Čitaoci pišu... Ja sam se opet oglasio prvo se obrativši fra Ignaciju Gavranu.

U Vašem članku u Vjesniku od 25. studenoga nalazi se nekoliko, vjerujemo dobromamjernih, opaski. Ali nema čvrstoga odgovora na bit stvari: gdje su bili Meštrovićevi radovi (biste fra Grga Martića i reisu-l-uleme Čauševića) od 31. 12. 1958. godine (kada su dopremljene u Sarajevo) pa sve donedavno. Tko je u javnosti znao za njih i jesu li meritorne ocjene što ih je izrekla kustosica Azra Begić da nisu kvalitetne i da nisu izložene zbog toga da ne bi naškodile slavi Ivana Meštrovića.

Vi demantirate nebitne stvari, a ne ulazite u bit. No, pođimo redom. Potpuno je svejedno kada će biti postavljena bista fra Grga Martića pred Vašu gimnaziju, ali 24. siječnja 1972. bit će točno 150. obljetnica rođenja, pa valjda je red da toga dana bude i proslava. U Vašoj gimnaziji je veliki portret fra Grga Martića (G. Jurkić). A vi veoma dobro znate i imena drugih slikara koji su radili slične portrete, ali ih niste naveli. U istu kategoriju nevažnosti spada i podatak da je A. Starčević samo nadgledao izlijevanje biste, a nije sudjelovao u možebitnome dotjerivanju.

Najzad, Vi duboko pomirljivo zahvaljujete Galeriji što vam je ustupila bistu kako bi bila u vašemu posjedu, istodobno se ispričavate da niste imali nikakva udjela što se tiče moga članka. Budite uvjereni ne samo Vi nego i naši čitatelji da uistinu niste imali nikakva udjela u mome tekstu. A to što se Vi tipično kršćanski obraćate Galeriji, kako se može bitno ne bi zamjerali, i nije naivna gesta. Vi ste dovoljno mudri i oprezni da u podsvijesti vjerujete da bi možda sutra od tih istih ljudi iz tog istoga podruma Galerije mogli dobiti još nešto vrijedno, zbog čega im i zahvaljujete. A ja, ako bih se zahvaljivao, učinio bih to Ivanu Meštroviću. No to je sada nevažno.

Čitatelje Vjesnika trebalo bi informirati da je Oslobođenje 19. studenoga objavilo popratno pismo fra Ignacija Gavrana Galeriji i presliku njegova teksta upućena Vjesniku. Uz veliki publicitet, kako stoji u uvodniku Oslobođenja, to su dokumenti kojima se pobija pisanje našeg lista o izgubljenoj bisti. Kako ste nam sami izjavili, Vi, fra Ignacije, niste dali privolu za tiskanje tih pisama u Oslobođenju. Ništa za to. Mi se nadamo da će Vam isti list dati jednak publicitet i prostor i ako budete pisali o simpoziju o franjevačkoj književnosti i djelu fra Grge Martića. Svakako.

Što zapravo hoće Oslobođenje i što se ono toliko angažiralo da kaže „svoju“ istinu o cijeloj stvari? U svim tekstovima što ih je objavilo u svezi s našim pisanjem, Oslobođenje uporno tvrdi da su dva djela Ivana Meštrovića dobro čuvana u podrumu Galerije, da nisu nikada bila izgubljena, a ni pomisliti da ih je netko možda i namjerno tu držao, da je javnost znala za njih (koja javnost?) i, najzad, s pomoću „krunskoga svjedoka“ i vještaka - kustosice Azre Begić - izrečena je ocjena po kojoj ti radovi nisu kvalitetni i nisu izloženi samo da ne bi štetili ugledu svoga autora.

Zaista je čudno da nakon „stručne“ valorizacije Azre Begić i konstatacije da bi javno izlaganje bista fra Grge Martića i reisa Džemaludina Čauševića narušilo ugled velikoga kipara Galerija nije odlučila da one dvije biste ponudi, daruje ili proda Meštrovićevim galerijama u Splitu i Zagrebu koje bi ih rado prihvatile.

Za potpuno usvajanje takvih postavki potrebno je prihvatiti i tri načela: 1.) da je djeli-ma I. Meštrovića i mjesto u podrumu, 2.) da javnost čini nekoliko ljudi i 3.) da radovi ne vrijede. Kako se ipak radi o ozbiljnim ljudima koji to zagovaraju, a i o ozbiljnome listu, dijalog treba prekinuti jer je gluhi nevrjedno i uzaludno govoriti. Vjesnik će ubuduće prostor predviđen za fra Grgu Martića upotrijebiti za pisanje o proslavi, različitim manifestacijama i o svemu onome što bi trebalo pridonijeti proslavi te značajne obljetnice.

Zbog potpunog informiranja čitatelja Vjesnika potrebno je reći da je i bratska Politika 20. studenoga dala svoj prostor tome *problem*u, ali (kao i najčešće do sada, kada je riječ o Hrvatima i hrvatskoj kulturi) rafinirano i tendenciozno. Naravno, ugledni beogradski list i dalje piše ono što bi želio da znaju njegovi čitatelji, a ne i ono što odgovara pravoj istini. No, za utjehu Politici, pretpostavimo samo kako bi taj beogradski list reagirao da je, recimo, u podrumu Galerije u Sarajevu pronađena neka bista Milovana Glišića ili Petra Kočića.

Vrijeme je prolazilo, da bi na kraju biste (i mojom zaslugom) danas bile izložene. Fra Grga Martić se nalazi pred Franjevačkom gimnazijom u Visokom i na groblju u Kreševu, a bista reisa Čauševića je, na neobjašnjiv način, dospjela u Bošnjački institut – zadužbina Adila Zulfikarpašića...

Antonela MARKOVIĆ

Sveučilište u Mostaru,

Filozofski fakultet,

Njemački jezik i književnost i Povijest umjetnosti

Trogirska katedrala

Sažetak

Razdoblje romanike u Hrvatskoj je dalo značajne doprinose. Na antičkoj tradiciji razvijao se grad Trogir u doba romanike. Uz katedralu u Trogiru je posebno značajan portal majstora Radovana. Cijeli portal nije radio sam Radovan, nego su ga radili i njegovi pomoćnici. Središnji reljef portala je Kristovo rođenje koje je rađeno po sirijsko-bizantskoj ikonografiji.

Zusammenfassung

Die Zeit der Romanik in Kroatien hat bedeutende Beiträge gegeben. Die Stadt Trogir hat sich in der Romanik auf der antiken Tradition entwickelt. Neben der Kathedrale in Trogir besonders bedeutsam ist das Portal von dem Meister Radovan. An dem ganzen Portal hat nicht nur Radovan gearbeitet, sondern haben ihm seine Mitarbeiter geholfen. Das mittlere Relief des Portals zeigt Geburt Christi, die mit Hilfe der syrisch-byzantinischen Ikonographie gemacht wurde.

Razdoblje rane romanike na jadranskoj obali i otocima pojavljuje se u drugoj polovici 11. stoljeća gradnjom brojnih bazilika i benediktinskih samostana, a u 12. stoljeću se pojavljuju nova konstruktivna dostignuća. Upravo je u srednjem vijeku Hrvatska dostigla najveću umjetničku razinu, za što je imala izvanredne uvjete kao što je priroda i povijesno nasljeđe. To je razdoblje razvijenog feudalizma i tada dalmatinski gradovi dobivaju status autonomnih općina. Srednjovjekovni dalmatinski gradovi se mogu podijeliti u one koji nastavljaju antičku tradiciju i one koji ne nastavljaju antičku tradiciju. Najpoznatiji dalmatinski gradovi koji nastavljaju antičku tradiciju su Split, Trogir, Nin, Zadar, Poreč, Pula, Rovinj.

Trogir nastavlja svoju antičku tradiciju na otoku i ima pravokutnu mrežu ulica, ali davanjem nasipa on je postao poluotok. Bio je grad kružnog tlocrta s pravokutnom mrežom ulica s trgom smještenim u sjeveroistočnom dijelu. Trogir dograđuje svoj gradski prostor, ali se to ne nastavlja s pravokutnom mrežom, već s radijalnim ulicama u odnosu na središte ostvarujući spoj ortogonalnog i radijalnog plana, što je veoma neobično. Dragocjen je zbog proučavanja srednjovjekovnog urbanizma jer se danas

tu nalaze romaničke i gotičke stambene kuće i palače. Na južnoj strani su još uvijek sačuvani zidovi s kulama, a na njegovom trgu su još uvijek usredotočene najvažnije funkcije crkvene i municipalne vlasti. Na mjestu grčkog i rimskog hrama, a zatim i prve starokršćanske katedrale podignuta je u kasnoj romanici srednjovjekovna stolna crkva sv. Lovre koja se ističe svojim portalom, što ga je 1240. godine izradio majstor Radovan, zatim zvonikom, započetom u romanici, a nastavljenim u zreloj i kasnoj gotici i završen tek u manirizmu i baroku. Gradnja katedrale počela je krajem 12. stoljeća na temeljima ranokršćanske katedrale koju su uništili Saraceni 1123. god. Poput prethodne i ova je posvećena svetom Lovri, no poznata je i kao katedrala sv. Ivana (zaštitnik grada, preminuo 1111.), biskupa koji je bio poznat po svom besprijekornom životu i otporu mađarskom kralju Kolomanu, koji je okupirao Dalmaciju i cijelu Hrvatsku. Katedrala je većinom izgrađena u romaničkom stilu (majstori Stjepan i Matej) do 1251. god., dok je gotički svod izgrađen u 15. st. Gradnja je završila 1589.god. dovršetkom zadnjeg kata zvonika u stilu manirizma arhitekta Trifuna Bokaniča, za čiju je gradnju trebalo skoro dva stoljeća. Prvi je kat, djelo Matije Gojkovića, građen u gotičkom stilu (nakon što su je Mlečani uništili 1420. god.), drugi ima obilježje venecijanske cvjetne gotike 15. stoljeća (s prozorima koji podsjećaju na prozore Ca' d'Oro). Andrija Aleši 1460. godine dobiva zadatak da uz nadsvođeno predvorje katedrale sv. Lovre dogradi krstionicu. Istovremeno kada je započela izgradnja krstionice Aleši radi i na preoblikovanju katedralne sakristije. Gradnja krstionice trajala je od 1460. do 1467. godine. Andrija Aleši i Nikola Firentinac 1468. god. potpisuju s trogirskim kaptolom ugovor o izgradnji kapele sv. Ivana Trogirskog. Treći kat zvonika je dovršen krajem 16. stoljeća, a četvrti piramidalni završetak krasi četiri manirističke skulpture mletačkog kipara Alessandra Vittoria.

1. Katedrala sv. Lovre u Trogira

2. Zvonik katedrale u Trogiru

Brodovi trobrodne trogirске katedrale odvojeni su masivnim uzdužnim pilonima u kojima su prolazi s lukovima, što je ranoromanička metoda. Najmonumentalnija dalmatinska romanička sakralna građevina je upravo trogirska katedrala jer je presvođena u sva tri broda, dok ostale imaju ravne stupove (sl. 3.). Katedrala ima male prozorske otvore, na južnoj bočnoj fasadi raščlanjena je pilastrima u ritmu koji odgovara unutrašnjim, na apsidama tordiranim polustupovima i ispod krova sa slijepim arkadicama. Glavni zapadni portal je prekriven skulpturama i reljefima, koji je radio majstor Radovan i koji je figurativno najbogatiji i najkvalitetniji spomenik srednjovjekovne skulpture u Hrvatskoj, pa čak i na čitavom Mediteranu (sl. 4.). U 14. stoljeću uz katedralu je sagrađeno svedeno predvorje s osnovom za par tornjeva, ali izveden je samo južni toranj koji je građen dvjesto godina (sl. 2.). Na njemu se izmjenjuje nekoliko stilova, prizemlje je romaničko, prvi kat je ranogotički, drugi kat je kasnogotički, treći kat je renesansni, na vrhu su četiri manirističke skulpture koje su postavljene tek u baroku. Nije potpuno poznato koliko je puta portal trogirске katedrale pregrađen od nastanka do danas, ali je sigurno da su ga osim Radovana radili njegovi pomagači kao i oni koji su proveli obnove nakon dovršetka katedrale. Portal se nalazio u predvorju zvonika, podignut je u romaničkom stilu za vrijeme biskupa Treguana. Najveći zahvat kojim je presložен portal bio je za trećentinske pregradnje predvorja katedrale. Skulpture su grupirane u jedinstvenu cjelinu koju je nad svežnjastim stupićima uokvirio zabat s gotičkim ukrasima. Radovanu se pripisuje Rodjenje Kristovo, središnji motiv portala prikazan na luneti. U gornjem dijelu portala je prikaz Djevice s Isusom u štali, a u donjem Pranje Djeteta u ornamentiranoj kamenici. Sceni prisustvuju Josip, pastir i dvije žene. S desne strane je prikaz Dolaska triju kraljeva, a s lijeve Poklon pastira. Na vrhu su Betlehemska zvijezda i anđeli. Radovan je izradio i veći dio prvog koncentričnog luka, koji se izvorno nalazio do lunete, a prikazivao je Navještenje. Reljefi vanjskog luka nisu Radovanovi, izradili su ih gotički majstori, a prikazuju motive iz Isusova života sa središnjim prizorom rassetoga Krista. Portal ima dva reda izmaknutih dovratnika ukrašenih reljefima i dva izrezbarena okrugla stupića s prizorom lova i zvjeri. Unutrašnji su dovratnici ukrašeni alegorijama mjeseci i prikazima radova vezanih uz njih. S lijeve strane odozgo prema dolje su Prosinac, Siječanj i Veljača, a na desnoj Travanj i Ožujak. Bočne strane su ukrašene prikazima ljudi i životinja s florealnim motivima. Sve te motive izradio je Radovan osim motiva Veljače. Na vanjskim dovratnicima, koje nije uradio Radovan, nalaze se prikazi apostola, po tri sa svake strane. Dovratnike nose telamoni, a na vanjskim su stranama konzole s lavovima, na kojima su kipovi Adama i Eve. Odavno je primijećeno da trogirski reljef jedini koji za središnju temu čitavog pročelja uzima Rođenje (sl. 5.). Radovan je dodao niz motiva koji se inače u ikonografiji pojavljuju zasebno. Luneta je Radovanovo djelo, a to potvrđuje njegov potpis gotičkim slovima 13. stoljeća. Scene Navještenje, Josipov san, Rođenje, Dolazak triju kraljeva s Istoka, Poklonstvo pastira i Poklonstvo kraljeva su iz Novog zavjeta. Anđeo Gabrijel s glasničkim štapom se spustio s neba u Nazaret da navijesti Djevici Mariji rođenje Sina Božjega. Marija je prikazana kako prede vunu s vretenom u ruci. Pokraj nje je prijestolje bizantskog tipa s jastukom iznad kojeg je kupolasti ciborij. Takav prizor Navještenja bio je omiljeni u bizantskoj umjetnosti od početka Marijina štovanja od 4. stoljeća.

3. Unutrašnjost trogirске katedrale, pogled na svod

4. Radovanov portal

5. Luneta Radovanovog portala s prikazom Rođenja

Središnji događaj isklesan na luneti rađen je po sirijsko-bizantskoj ikonografiji, koja prikazuje Rođenje Kristovo podijeljeno u dva dijela: Bogorodica leži u špilji, uz nju je Isus, Josip se odmara, a žene kupaju Dijete. Na trogirskom reljefu Djevica leži, oporavlja se od porođaja s povijenim Isusom kraj sebe. Suprotno bizantskoj tradiciji koja prizor Rođenja smješta u betlehemsku špilju, trogirsko Rođenje prikazuje Bogorodicu koja leži u štali na drvenom krevetu pokraj Isusa i nježno ga pokriva pokrivačem.

6. Vanjski i unutrašnji luk i luneta

Reljefi vanjskog luka (sl. 6. označeno strelicama) sadrži prizore iz Kristova života i radili su ih kipari zaslužni za njegov današnji izgled tijekom pregradnje unutar novog predvorja katedrale tijekom 14. stoljeća. Jedan se majstor u literaturi naziva majstorom Pranja nogu, a drugi kao majstor Raspeća. Prvi reljef s desne strane luka prikazuje Bijeg u Egipat, koji prikazuje Mariju s Djetetom u naručju kako jaše na magarcu kojeg za uzde vodi Josip. Put im rukom pokazuje anđeo koji leti iznad njih. Na prizor Bijega u Egipat nastavlja se prikaz Kristova Krštenja, koji se nalazi na suprotnoj strani luka. Prikazuje Krista kojeg u rijeku Jordan uranja Ivan Krstitelj. Rijeka je prikazana kao niz valovitih traka koje prekrivaju donji dio Kristova tijela. Takve slične trake su i u sljedećoj sceni iznad ove, a prikazuje Iskušenje. Nasuprot ovoj sceni je prikaz Kristova ulaska u Jeruzalem, iznad ove scene je prizor Pranja nogu. Zatim slijede, nižući se s lijeva na desno, scene Uhićenja, Bičevanja, Raspeća i Uskrsnuća. Središnji motiv portala, Raspeće, isklesano je u zaglavnom kamenu luka. Križ na kojem je raspeti Krist je prikazan kao Živi križ, napravljen prema srednjovjekovnoj legendi o drvu života, od onog s kojeg je Adam kušao plod. Pod križem su Marija s lijeve i Ivan s desne strane, a u podnožju kleče dva oran-

ta. Najveća zagonetka portala je nepotpuni ciklus s alegorijama mjeseci na pilastrima, koji su mahom, uz iznimku donjeg dijela lijevog pilastra, pripisani majstoru Radovanu. Rasprave o ciklusu su riješene nakon dugo stoljeća, a tomu je pridonio i Joško Belamarić koji je opisao svaki mjesec s tri simbolička elementa: zodijačkim znakom, imenom mjeseca ispisanim bojom i karakterističnim atributom. Niz mjeseci počinje prosincem u vrhu lijevog pilastra (sl. 7.). Prikazan je seljak i motiv zimskog posla koje se obavlja u to doba godine. Jarac je propet na nogama i nalazi se iza seljaka označujući zodijački znak toga mjeseca. Ispod njega slijedi Siječanjan prikazan sa starcem s kapom na glavi koji sjedi uz toplo ognjište dok priprema hranu. Tipično za taj mjesec je sušenje mesa i tradicionalnih mesnih proizvoda, a na reljefu sa stropa vise sušeci se na dimu. Prikaz Veljače je ispod Prosinca i Siječnja, a prikazuje okopavanje i rezanje vinove loze. Na dnu desnog pilastra (sl. 8.) niz mjeseci nastavlja Ožujak prikazan kao Martius cornator, simbol vjetra koji puše u rog. Na gornjem dijelu pilastra pastir u sjeni stabala sjedi i striže ovcu, to je prikaz za Travanj. Od šest prikazanih apostola samo su dva prepoznata, Petar zbog ključeva koje drži u ruci i u novije vrijeme je prepoznat Bartolomej. Osnovna tema Radovanova portal jest povijest svijeta koja se proteže od Adama do Krista. Na dnu pilastara i s lijeve i desne strane su telamoni za koje se prije pisalo da predstavljaju pripadnike različitih narodnosti. Prikazano ih je osam i nose stupove s motivima mjeseci i apostola. Njihove različite rasne odlike samo otkrivaju umjetnikovu nakanu da kroz njih prikaže različite rase i vjere koje su nastale od Adama i Noe. Uz dovratnike ulaznih vrata su obliki stupovi isprepleteni florealnim motivima. Tu se miješaju prizori lova s motivima međusobnih obračuna, borbe ljudi sa zvijerima. Prizori lova, krčenja šume, obrade polja, borbe sa zvijerima lako se mogu protumačiti i kao pokušaj ilustracije nakon izгона iz raja, a mitološka bića pojavljuju se tu kao ilustracije dalekih krajeva.

Trogirska je prvostolnica trebala dobiti jednostavan zvonik kroz koji bi se ulazilo u katedralu. Poznato je da je romanički zvonik postojao u drugoj polovici 13. stoljeća, ali se ne zna točno kada je srušen. S dolaskom novog stila mijenja se unutrašnjost građevina koje postaju pune svjetlosti. U to doba se planiralo izgraditi dva zvonika na zapadnom pročelju. Tim je projektom oslobođen prostor na pročelju iznad glavnog portal za izvedbu rozete glavnog broda kroz koju je ulazila zapadna svjetlost u poslijepodnevnim satima. Rušenjem zvonika postiglo se povezivanje unutrašnjeg i vanjskog portal tako da je nastao jedan velik i raskošan. Radovanov portal nije samo najmonumentalnije djelo romaničko-gotičke skulpture u Hrvatskoj nego je značenje portala za jadranski prostor izuzetno. Najkvalitetniji dijelovi portal se pripisuju Radovanu, a ostatak njegovoj radionici.

7. Lijevi
pilastar s
prikazom
mjeseci

8. Desni
pilastar s
prikazom
mjeseci

Literatura:

Bužančić 2011.

Radoslav Bužančić, Majstor Radovan, Zagreb 2011.

HAZU 2000.

HAZU, Hrvatska i Europa, kultura znanost i umjetnost. Srednji vijek (XIII-XVI. stoljeće), Zagreb 2000., str. 527-551.

Nepodnošljiva lakoća slikanja

Riječ-dvije o slikarstvu Marije Dedić

Moj prvi susret sa slikarstvom Marije Dedić dogodio se u vrijeme njezinog studiranja na ALU u Širokom Brijegu. Već tada sam bio uvjeren da je Marija, koja se u to vrijeme prezivala Lauc, jedna od najtalentiranijih slikarica svoje generacije. Imajući prigodu upoznati se i s radovima gotovo svih ostalih studenata koji su prošli kroz Akademiju, uvjerenja sam da se prethodna kvalifikacija može protegnuti na sve generacije od osnutka Akademije dodanas. Naše bolje upoznavanje i suradnja počeli su u vrijeme dok sam radio kao umjetnički voditelj gradske galerije TMT u Ljubuškom. Marija je 2003. godine u Galeriji održala višednevnu likovnu radionicu s ljubuškim gimnazijalcima. Rezultat te radionice bila je fascinantna izložba mnoštva eksponata vrlo profiliranih stilova i poetika, u rasponu od figuracije do apstrakcije, od ekspresionizma i nadrealizma do minimalizma i enformela, od štafelajnog slikarstva, preko pune kiparske plastike do interaktivnih instalacija i intervencija u prostoru. Cijela izložba izgledala je, zapravo, kao jedna kompleksna multimedijalna instalacija koja prelazi u ambijentalnu intervenciju u cjelokupan galerijski prostor. Ta izložba bila je pokazatelj kako je Marija ne samo iznimno talentirana slikarica, nego i likovno-stilski vrlo obrazovana i osviještena umjetnica, a uz to i vrstan likovni pedagog.

Naš sljedeći likovni susret uslijedio je 2008. godine. Marija je sudjelovala na skupnoj izložbi *Privatno i javno* likovne skupine *En face*, a ja sam bio u žiriju za dodjelu nagrada. Marija je, naravno, bila nagrađena, a ja saznao da je te godine u Zagrebu imala samostalnu izložbu nazvanu *Masovna hipnoza ili na zapadu*. Saznao sam i da je izložba napravljena za svega nekoliko mjeseci, a nakon nekoliko godina potpune slikarske apstinencije. Premda joj je spomenuta izložba otvorila razne mogućnosti umjetničke afirmacije u Zagrebu, Marija se vraća u Ljubuški i nastavlja normalan obiteljski život s mužem i troje djece. I ponovno mjesecima i godinama ne slika. Ipak, svaka nova slika koju napravi svjedoči nam da ta razdoblja u kojima nije slikarski aktivna nisu izgubljeno vrijeme nego razdoblja akumulacije i sazrijevanja unutarnjih vizija koje se onda u procesu slikanja velikom lakoćom i brzinom pretvaraju u slike velikih dimenzija iznimne stilskomotivsko-značenjske raskoši.

Znajući koliko volim i cijenim njezinu umjetnost, Marija mi je u međuvremenu ponudila da sudjelujem u artikulaciji i pisanju *Izjave o vlastitom umjetničkom radu*, koju je trebala dostaviti u sklopu prijave na jedan likovni natječaj. Izjava je tako sadržajna i aktualna da je ovom prigodom prenosim u cijelosti. A vama predlažem da si nakon čitanja priuštite višekratan susret s čarolijom Marijinih slika. I da se nakon toga zapitate: *Zar netko još stvarno misli da je slikarstvomrtvo?*

Ivan ANĐELIĆ

Josip Muselimović, književnik ili odvjetnik?

Radeći u redakciji Hrvatske enciklopedije Bosne i Hercegovine, često smo se nalazili u raspravi kako označiti neku od osoba koje zaslužuju visoko počašćenje uvrštavanja u ovo djelo, a koji je značajan sa stanovišta kulture, znanosti ili sporta, jer su mnogi dali višestruki interdisciplinarni doprinos. Poneka od osoba je bila književnik i slikar, znanstvenik i glazbenik, gospodarstvenik ili političar u isto vrijeme. Kod opredjeljenja o kvalifikaciji uvijek smo cijenili u kojoj disciplini je ostavio dublji trag i trajniju vrijednost. Iako pri spominjanju Josipa Muselimovića većina pomisli na perjanicu u pojmu časnog, moralnog i profesionalnog odvjetnika, a sasvim rijetki pomisle na književnika. Što će duže u percepciji značenja ostati u sjećanju kao Josip Muselimović književnik ili odvjetnik? Njegovih odvjetničkih obrana možda će se sjećati potomci branjenika, poneki sudac ili ambiciozni pravnik koji sanja o uspješnoj karijeri. Književna dostignuća će čitati generacije poslije njega i nas i ponovno se vraćati njegovim i našim likovima iz običnih i neobičnih životnih događanja i osvjetljavati vrijeme i ljude koji su bili dio univerzuma koji se zove Hercegovina i Mostar.

On se kao književnik pojavio u posljednjih nekoliko godina kroz tri knjige, i to „Moje odvjetničke godine“ u nakladništvu Advokatske/odvjetničke komore Federacije Bosne i Hercegovine i Hrvatske odvjetničke komore iz Zagreba, Sarajevo 2008. pa potom u knjizi „Trideset pet godina u službi pravde i humanizma“, Mostar 2009. I, konačno, „Probudena sjećanja“, Rabić, Sarajevo 2012. godine. Prve dvije knjige su posvećene njegovim veliki obranama i u isto vrijeme sudbinama ljudi u srazu pravde i istine s hladnim sudskim osjećajem krivnje i odgovornosti. Te, ne samo drame ljudi, već i napor odvjetnika da ih se shvati ma kakvo zlo učinili i želju da se taj dojam uvjerljivo prenese sudu, poroti i javnosti izaziva goleme napore, silno interdisciplinarno obrazovanje, ne samo pravno, te rođeni osjećaj i sklonost ka humanizmu i opraštanju. Koliko se trudio ući u dubinu ljudske grješne duše i koliko je nosio njihove traume, govori uprizorenje u obliku drame četiri priče od 16 iz knjige *Moje odvjetničke godine*. On je izabrao 16 priča

iz svoje prebogatih arhiva i iskustva u kojima je opservirao ne samo fenomen teških krvnih delikata, ubojstava već i drame ubojstva majke, brata i famoznog tzv. verbalnog delikta, koji je relikv totalitarnog sustava te politički montirani proces gospodarstveniku Joli Musi. Zašto on kao književnik obrađuje svoje slučajeve i zar u književnosti nije pravilo da se uvijek gradi imaginarna fabula po zamisli autora? Sve fabule u njegovim stvarnim pričama su toliko emotivno zgusnute, na granici eksplozije, svi zapleti izgledaju poput trilera, a raspleti dramatično sudski. Nije trebalo ništa izmišljati, dorađivati i komplicirati. Životna drama je biblijski vidljiva.

U posljednjoj knjizi „Probudena sjećanja“ autor gradi interesantan kolaž slojevitih sjećanja od svojih čuvenih obrana, preko osoba s kojima je prijateljevao (maestro Šutej, Ciril Zovko, Stjepan Krasić) do reminiscencija na osobe koji svima znače puno (Ivo Andrić, Ruđer Bošković, fra Didak). Sva kazivanja o ovim ljudima ne samo što su iskustvena s osobnim empatijama nego istančanim mislima poput slikarskog valera prelijevaju toplinu koju isijavaju ljudi o kojima piše.

Posebno je osvježavajuća skupina eseja posvećena putopisima i sjećanjima na slavnog Kravice – Prozor – Ramu, Zadar, Vatikan, otok Sv. Pavla i druge. U poplavi suvremenog književnog jednostavnog izraza gdje deskriptivno je gotovo nestalo povratak u lagane opise uz pjesnički dar predstavlja pravo osvježenje i radost. Pročitao sam desetine eseja o Vatikanu iz pera mnogih i kroz dugo vrijeme bilježenja pa bi se moglo zaključiti da još jedno čitanje novog zapisa nema prepoznatljivu ljepotu. Međutim, ponovno me oduševio Vatikan i doživljaj mi se primakao kao da sam bio u mnoštvu na Trgu sv. Petra.

Autorovu slojevitost i slikarska nijansa u izrazu, lagan tijek misli izaziva čitatelja da slijedi sljedeći zapis. Sličan stil sam zapazio kod velikog francuskog književnika Alphonse Daudeta u kulturnoj knjizi „Pisma iz mog mlina“. Ti lagani tekstovi jednostavnih rečenica bogata sadržaja plijene i danas nakon više od sto godina milijune čitatelja i ljubitelja ljepote francuskog jezika. Čitao sam ih kao gimnazist prije više od četrdeset godina a ponekad se na njih vratim i danas. Eseji Josipa Muselimovića će se čitati dugo u budućnosti.

Što li će još književnik Josip Muselimović ponuditi čitateljima? Predložio bih mu da odvjetničko zanimanje prepusti onima koji trebaju dokazivanje, a posveti se isključivo književnom radu jer ne samo da će ostati duže u sjećanju nego i mogućnosti kreativnog stvaralaštva su znatno veće. Mnogi mogu biti odvjetnici, a za književnike su rezervirane muze.

Bernard HARBAŠ

Pretvaranje života u tekst?

Predrag Finci, *Osobno kao tekst*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2011., str. 161.

Nekadašnji profesor Filozofskom fakultetu u Sarajevu, sada slobodni pisac s adresom u Londonu, estetičar Predrag Finci, pojavio se ovaj put na regionalnoj filozofsko-literarnoj sceni s novim djelom. Knjiga *Osobno kao tekst* predstavlja autorov ogled o iskustvu osobnog pisanja, ili o pisanju o osobnom životu. U ovom djelu Finci polazi od nekoliko pitanja. Što je to osobni tekst? Da li se on piše samome sebi, ili drugome? Koje su njegove umjetničke vrijednosti? Ima li takav tekst važnost za društveno-politički kontekst?

Iako su, na neki način, literarna, pa i filozofska, djela uvijek neka vrsta osobnog teksta, autor se ovdje ograničava na žanrove poput dnevnika, ispovijesti, fotografije, autobiografije, biografskog filma i biografije, pokušavajući analizirati osobni izraz kao vrstu pisma (ili diskursa) među drugim pismima (diskursima).

Na samome početku knjige autor određuje osobni tekst (kojim objedinjava gorespomenute žanrove) kao vrstu „egzistencijalnog svjedočenja“ ili „izricanja o onome što je autoru najprisnije“. ¹ U tom smislu, osobno kao tekst možemo razumjeti kao vrstu pisanog bilježenja najvlastitijeg, vrstu dioništva vlastitog i najprisnijeg sa svijetom.

Kao prvi oblik osobnog teksta autor navodi dnevnik, koji određuje kao „osobno“ ili „intimno“ „svjedočanstvo“. Dnevnik je potreba da se iskažu doživljaji i zapažanja. On je dokaz nemogućnosti da se osobno iskustvo zadrži za sebe i u sebi. Postoje dva tipa dnevničkog svjedočenja: intimni i metafizički. Dok je intimni neka vrsta bilježenja događaja koji su doticali autorov život, metafizički dnevnik je zbirka osobnih „refleksija“ o svijetu i životu. Intimni dnevnik se tiče konkretnog i pojedinačnog, a metafizički općeg. U prvom tipu dnevnika bilježi se autorov život, a u drugom autorovo zapažanje o vanjskom svijetu. Dnevnik je interakcija sebe i svijeta, odnos s Drugim i prema Drugom. „Ja nije samo ‘moje’, niti mogu u potpunosti znati što ga sve čini takvim kakvo jest, jer je Ja društveno uvjetovano. Svako Ja je s mnogo svojstava“. ² Dnevnik je svjedočenje o mnoštvenosti Ja, njegovoj stalnoj promjeni, njegovom konstantnom odnosu sa svijetom i potrebom da se ta mnoštvenost događajanosti i taj odnos prema svijetu, napiše, iskaže ili očituje.

Kao i dnevnik, ispovijest je oblik društvene uvjetovanosti bića. Međutim, dok je dnevnik pribjegavanje sebi (i gdje je osoba sama sebi svjedok), ispovijest kao svoj cilj ima

1 Predrag Finci, *Osobno kao tekst*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2011., str. 8.

2 Predrag Finci, *Osobno kao tekst*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2011., str. 49.

Drugog (svjedok je neko Drugi). U pisanju dnevnika, sjedimo sami, u ispovijesti smo s Drugim. Ona je, prema autoru, uvijek namijenjena Drugom i bez Drugog ne postoji. Ispovijest ima teološku, ili klasičnu metafizičku, konotaciju jer se koristi kategorijom istine. Teološko određenje ispovijesti označava da je ona uvijek konačna i dugo skrivana „objava“ istine. Ona je otvaranje ispovjedioca prema Drugom (onom koji prima ispovijest) i, samim time, izlazak iz sfere osame i ulazak u prostor društvenog. U odnosu na druge žanrove osobnog teksta (biografija, autobiografija, dnevnik), ona ima negativan odnos prema prošlom. Prošlo je za ispovjedaoca 'strašna' i 'ružna' istina koja se treba iznijeti. Finci smatra da je ispovijest neka vrsta prikazivanja ispovjedaoca/autora onakvim kakav jest i stoga je ona umjetnički oblikovana autorova prošlost.

Autor je kritičan prema Foucaultovom stajalištu da ispovijest predstavlja odnose moći. U takvim odnosima, onaj koji se ispovijeda je podređeni, a onaj koji preuzima ispovijest je, zapravo, autoritet i nosilac moći, što na neki način ispovijedanje veže za totalitarne režime, koji su gajili kulturu iskrenosti.³ Nasuprot Foucaultovom svođenju ispovijesti na odnos podređenosti - nadređenosti, Finci ukazuje na pozitivne karakteristike ispovijesti kao što su: korigiranje pretjerane subjektivnosti ispovjedaoca od strane ispovjednika, njenu oslobađajuću funkciju.

Autor kao vrstu osobnog teksta navodi i osobnu fotografiju, koja predstavlja vizualno zapisivanje trenutka života. Iako je u fotografiji riječ o slici nečega što je u svijetu, ona, prema autoru, nema reprezentativni karakter. „Fotografija ne čini udaljeno prisutnim, nego nas prenosi na drugo mjesto.“⁴ Ona je, prema autoru, stvaranje, a ne reprodukcija vanjskog svijeta. Za razliku od elitizma slikarstva, fotografija od samog početka nije samo prikazivala Dvor i Hram i, stoga je, zbog zahvaćanja svih tema iz života, pripadala narodu. Ona je, zbog toga, prvo društveni, pa onda estetski fenomen. Osobna fotografija je uvijek upletena u društveni kontekst. Na njoj je određeni moment, tj. određena osoba u određenom momentu. Ali nas taj zapis ne ograničava na konkretnost te situacije jer, prema autoru, fotografija priča i priču koja je odsutna. Fotografski zapis je kombinacija vidljivoga i nevidljivog. Fotografija nastaje u određenoj situaciji i prikazuje realni život, ali daje određeni kontekst (društveni, politički, životni) koji nije vidljiv.

Autobiografija predstavlja još jedan od autorovih primjera osobnog teksta. Prema Finciju, autobiografija predstavlja jedan od primjera historijske promjene paradigmi unutar filozofije i kulture. Naime, do novog vijeka, mogućnost pisanja u tom žanru osobnog teksta pripadala je uzoritim i uticajnim ljudima. Prema autorovom zapažanju, s 18. stoljećem i pojavom prvih filozofija koje su, s jedne strane, analizirale svijest, subjekt i, na posljetku, spoznajne procese, zatim pojavom prvih filozofskih teorija koje su preferirale individualizam, autobiografija prestaje biti osobenost elite i postaje način pisanja koji je dostupan mnogima.

Za razliku od dnevnika, kao obraćanja sebi, autobiografija je komunikacija sa svijetom. Ona je, prema Finciju, obraćanje Drugome. Drugo ili Drugi u autobiografiji ima dvije funkcije. Kada autor piše o sebi, on se obraća svijetu (Drugome) ali istovremeno je i on u svom djelu Drugi, tj. lik koji je opisan. Autor je lacanovsko imaginarno (slika u ogledalu koja nisam ja/on). Autobiografija je pretvaranje života u tekst, jer život koji

3 Predrag Finci, *Osobno kao tekst*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2011., str. 70-72.

4 Predrag Finci, *Osobno kao tekst*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2011., str. 87.

je ispričan/prepričan u autobiografiji nije više život. On postaje tekst. Kao i ispovijest, autobiografija je iskaz potrebe da se obratimo Drugome.

O mogućnostima i limitima dosljedne biografije u sedmoj umjetnosti, autor govori u poglavlju „Biografski film“. Život neke osobe prikazan na filmu predstavlja jednu vrstu stilizirane priče o životu. Autor, kao i u slučaju s osobnom fotografijom, odbacuje ideju da je bio-film predstavljanje života neke osobe u pokretnim slikama. Naprotiv, film je fragment nečijeg života, stilizirana, metaforička (recimo u slučaju filma *Ivan Grozni* Sergeja Eisensteina) priča o životu neke ličnosti. Filmska bio-priča je uvijek otvoreno (nedovršeno, pa čak, i razdjelovljeno) djelo. „Stoga je i ekranizirani lik ove ličnosti svaki put prije stilizirana slika jednog života nego 'istina' tog života.“⁵

Autor završava knjigu analizom biografskog žanra. Kao i u slučaju ostalih tipova osobnog teksta, i biografija je odnos s Drugim. I ona, kao i autobiografija, ima mjesto u promjenama filozofijsko-kulturnih paradigmi. Naime, prema Finciju, biografija je starija od autobiografije i to upravo što oba žanra imaju direktnu vezu s promjenama predmeta filozofskog zanimanja kroz povijest. Autor to objašnjava time što je u početku interes mislilaca bio vanjski svijet (antička i srednjovjekovna filozofija), dok u novom vijeku i suvremenom dobu to postaju svijest, samosvijest, ličnost, psiha (Kant, Hegel, Husserl, Freud.). Prema tom modelu, biografija predstavlja prvobitno čovjekovo zanimanje za život Drugog. Iako je vrsta osobnog teksta ili teksta o osobnom, biografija nije samo doslovni opis života neke ličnosti. Ona je, Hegelovim rječnikom rečeno, proizvod odnosa pojedinčanog i općeg, tj. sinteza individualnog i društvenog. Autor nas upućuje na dvije povijesne faze razvoja biografskog tipa pisanja. Dok je prvim (idealiziranim i službenim) opisima nečijeg života autor predstavljao samo pozitivne karakteristike svog 'junaka', kasnije biografije su stremile ka općenitosti i istinskom slikom ličnosti. Biografija je djelo o Drugom od strane Drugog. Stoga se postavlja pitanje, kome ona pripada kao djelo. Jer autor – promatrač u biografije – daje svoju sliku, perspektivu, kut, aspekt nečijeg života. Život opisane ličnosti je ipak život zahvaćen (okamenjen) i dodirnut autorovim pogledom meduze.

Autor je analizom osobnih tipova teksta ukazao da ne postoji osobno kao samo-sebe-proizvedeći i vječno postojeći identitet sebe sa samim sobom. Finci nam kroz cijelu knjigu pokazuje da Ja ne može postojati bez Drugog, bez potrebe za Drugim, bez interesa za Drugim. Ja želi kazati Drugom da mu se ispovjedi, da sazna nešto o njemu. Ja je korespondencija s Ja kao Drugim. Ono je Ja koje sebe predstavlja kao Drugo. Osobni tekst je tekst Drugog, za Drugog, o Drugom i s Drugim. Takav tekst je upisivanje ili pretvaranje života u tekst, ili stalna označiteljska igra bitka-jednog-s-drugim.

5 Predrag Finci, *Osobno kao tekst*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2011., str. 161.

Rašid DURIC

Pjesme divljih ptica

Enesa Karića

Roman vedrine i oplemenjenja islamom unatoč trajnoj anti-nomiji ljudske esencije

1.

Prvi roman Enesa Karića *Pjesme divljih ptica* objavila je izdavačka kuća Tugra u Sarajevu 2009. Do sada su ponovljena četiri izdanja ovog romana na bosanskom, a nedavno je objavljen na slovenskom u Ljubljani i na albanskom u Prištini. *Pjesme divljih ptica* je roman povijesnoga ishodišta, objektivnoga književnoga realizma, lirizma i psihologizma. U književnom su fokusu Mostarlije i Sarajlije iz druge polovine 16. stoljeća, s muslimanskobošnjačkom etikom i psihologijom koja je do danas u svojem temelju ostala istom. U središtu je tog fokusa život porodice Humo, s rekonstrukcijom islamizacije predaka i djetinjstva Skendera Hume na Tepi u Mostaru, potom Skenderove reminiscence na studij islamskih nauka u Carigradu i na studij astronomije u Firenci. Najveći dio romana opisuje sukobe između tarikata u Sarajevu, u kojima je sudionik i središnji lik romana Skender Humo - muderis Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu. Bitan socijalni i vjerski razlog množenju tarikata u bosanskom društvu u romanu se objašnjava bolesnim osmanskim državnim mehanizmom, te vojničkim porazom Osmanskoga Carstva na Lepantu 1571. S posljedicom da je "bolesnik na Bosforu" usporediv aktualnom postratnom *bosanskom kišnom društvu* (sintagma Hadžema Hajdarevića) - *razgrađenoj avlji* (29), a hamzevije Hamze Orlovića suvremenim bosanskim vehabijama.

Mene, međutim, romanu nije privukao naprijed navedeni siže, budući da se sadržaji ljudskoga života i svijesti stoljećima i hiljadama godina uglavnom ponavljaju, s rijetkim nijansama razlika. Usljed toga, u sižeu se ne može tražiti niti naći neke osobite vrijednosti. Roman me je, naime, osvojio, sebi podredio svojom vedrinom, bodrošću i duhovno-duševnom finoćom. Finoćom u kojoj se sastavljaju vedrina i gorčina. S mjerom njihova spajanja – estetskom razinom koju rijetko kad nalazimo u bosanskim književnim tekstovima. I pored gorčine ratnih iskustava u karakteru likova, oni pretežito iz sebe isijavaju blagost, spokojstvo i duševnu ustreptalost i vedrinu. To su bitne estetske vrijednosti iz kojih soči i emanira energija romana. Otkud tolika i tako trajna moć produciranja spokojstva, bodrosti, vedrine, duševne ustreptalosti? Odgovor je u činjenici da pisac ispisuje samog sebe, da progovara iz vlastitoga krvotoka misli i emocija. Neposredno i

spontano o svojim i najsretnijim i najtežim trenucima. S učinkom da nas ozaruje vedrinom, toplinom, svjetlošću, spokojem.

Drugi bitan motiv mojem čitanju i recenziji romana jest u književnom obrađivanju bošnjačkoga mentaliteta kroz općeljudski psihogram. Osobnosti bošnjačkoga mentaliteta književno su opisane kroz zasebna i kroz zajednička, općeljudska psihogena svojstva. Književno uhvaćene i sastavljene zasebne niti bošnjačkoga mentaliteta osmišljene su kao relativno originalna duhovna i duševna bošnjačka samosvijest i samoosjećajnost - u sklopu općeljudskog i zajedničkog psihograma. U njima su sadržane estetski najdelikatnije vrijednosti i osobnosti ovoga romana. Na tom je tragu bitan dio moje recenzije. I treći, možda najbitniji motiv mojem pisanju, jest u univerzalnosti islama u psihogramu likova. Kroz življenje islamskog univerzalizma sudionici romana - Bosanci, pored svoje bosanskomuslimanske autohtonosti, isijavaju općeljudski humanum, univerzalnu etiku i karakterologiju.

2.

Recenziju romana počinjem argumentacijom univerzalizma islama. Univerzalizam, ili makar pretenzija univerzalizma islama kroz pacifizam Bosanaca, sadržan je u motivu pobune hamzevija Hamze Orlovića protiv svakog rata. Hamzevije odbacuju ideologiju vladajućih da je zalaganje života za svoju vjeru neumitan ljudski udes. Ovu navodnu neumitnost hamzevije odbacuju stavom da je *rat najveće huljenje na Boga i Njegove poslanike*. (113) Hamzevije drže da je rat zlo, a poštenje – nečinjenje zla, ni javno niti tajno. Hamzevije hoće islamski svjetonazor i kršćanski nauk pretaliti, sastaviti ih u jednu jedinstvenu vjeru. Time ostvariti glavni cilj: ukinuti rat! Zasnaga: *Prava vjera u Boga, jedna vjera u Boga, iskrivljena je tako ratovima, a ratovi su doveli do mnogih vjera u Boga*. (115) Ulema i vlast ocjenjuje pacifizam hamzevija protivnim Objavi, opasnim po društvo i državu. Ulema suprotstavlja hamzevijama dogmu da *je jedna vjera za čovječanstvo bolja, zar Bog ne bi sve ljude u njoj stvorio?* (106) Slijedi surova egzekucija tursko-albanskih janjičara nad bosanskim hamzevijama. Tako se Bogom stvorene različitosti, umjesto u progresivnom cilju ljudskoga jedinstva u raznolikosti, urušavaju u međuljudskom uništavanju. Ideja hamzevija u mogućoj egzistenciji jednog monoteizma – posrednika potencijalnoga ljudskoga jedinstva – završava u povijesnom prahu. Kao trajna i nesavladiva antinomija ljudske ontologije. S pitanjem - gdje je istina? U jedinstvu, nedjeljivosti ljudske esencije? Ili u neminovnoj (navodno Bogom danoj!) različitosti i vjerovanja i Bogospoznanja? I ljudsko i književno iskustvo iz ovoga romana navodi na stav da je istina u jednakoj mjeri i u jedinstvu i u različitosti ljudske esencije. U neminovnoj antinomiji do razine međuisključivosti.

Upravo usljed univerzalizma islama, koji je i idejna i religiozna armatura romana, ovdje kratko izdvajam jedan rijedak primjer autarhizma – navodne književne! samodovoljnosti islama. Navodne samodovoljnosti islama s književnom mitomanizacijom islamizacije Bosanaca. Uz prethodnu bitnu primjedbu objektivne neodrživosti književnoga stava o *rođenju u drugoj vjeri* (152). Budući da svaki čovjek biva rođen kao transcendentno i kao potencijalno religiozno biće, mislim naime da nijedno biće se ne rađa s određenom vjerom, već da vjeru stječe i preuzima postupno u sredini življenja. Autarhizam, navodna samodovoljnost islama, s književnom sugestijom mitomanizacije islamizacije Bosanaca, ispoljeni su u završnoj sceni razgovora hodže Aluna s djedom dječaka Sken-

dera Hume. Uz prisutnost tada šestogodišnjeg dječaka Skendera Hume u Sedrenoj džamiji u Mostaru na 10. septembar 1563., na *Stotu godinu islama u našim krajevima*. (160). Skender Humo naime ovu scenu stote obljetnice islama u Mostaru rekonstruirao iz svoga djetinjstva. Sa stavom hodže Aluna da biti u islamu znači biti Bogom odabran, počastvovan:

Ta se čast ne ukazuje svakom, mi smo je negdje zaslužili, ako ne mi, onda naši preci davni. Pa iako su bili krstjani, to su bili dobri krstjani. Jer ne može svakom loza propucati u islamu. (161)

Citirana poanta u radosti, sreći i u prosjajenju islamom, kojima zrače riječi hodže Aluna na Skendera Humu i na Mostarlice okupljene u Sedrenoj džamiji, koliko je umjesna toliko je i vrijednosno nesporna. Pogotovu na stotu obljetnicu islama u Mostaru. Drugi dio Alunove poruke je, međutim, egocentričan, autarkičan i pretenciozno subjektivan u sljedećoj tvrdnji:

Mi smo svih tih osam stoljeća prije 1463. ovdje u Bosni bili krstjani a muslimani. Upravo tako! Kad je u sedmom stoljeću, po Isa pejgamberu, s Arabljanskog poluotoka u Bosnu do pro glas o islamu, dvanaest bogumilskih krstjanskih prvaka, naših davnih čestitih predaka, otišli su u zemlje svetog Hidžaza, četrdeset dana gledali su plemenita lica prvih muslimana i pred njima naučili islam. Velim ti, mi nismo primili islam od sultana Mehmeda Osvojitelja, mi smo islam tada objelodanili. Bio nam prije u srcu, a onda se pokazao i na licu. (162)

Prednja tvrdnja objektivno je održiva isključivo na legendarnoj osnovi. I na subjektivističkom osjećanju. Ona nema povijesnoga uporišta. Riječ je o jednoj koliko autarkičnoj toliko i anakronoj književnoj sugestiji kojom se podilazi i dodvorava bosanskom čitatelju. I doprinosi (općoj ili postratnoj pomodnoj!) mitomaniji o navodnom bogumilskom korijenu Bošnjaka. Ova je, naime, književna sugestija jedna fikcija koja je nespojiva s povijesno dokazanom činjenicom islamizacije krstjana (bogumila), kršćana katolika, manjim dijelom i pravoslavnih Bosanaca. S vrijednosnom irelevantnosti prethodnoga religioznoga porijekla Bosanaca sve tri tradicije. Citirana književna teza ne samo da je historijski neutemeljena, već je književno isforsirana. U protimbi prevlađujućem univerzalizmu islama u romanu. U protimbi vrijednosnom vjerskom zajedništvu monoteizma kojim je ovaj roman u cjelini protkan.

3.

Intenciju islamskoga univerzalizma nalazimo u duhovnom habitusu središnjega lika Skendera Huma, u njegovom desetogodišnjem studiju islama u Carigradu i u petogodišnjem studiju astronomije u Firenzi. Skender je Humo, naime, samoosvijestjen u spjevima islamske duhovnosti i zapadnoeuropske znanosti. Ponosan na tu svoju relativnu unikatnost. S njenom primjenom u svojstvu muderisa Begove medrese u Sarajevu: *Malo ih zna govoriti s nadanjima u Kuran slavni i u zvijezde daleke.* (5)

Zajedničke i univerzalne vrijednosti kršćanstva i islama, prožete osjećanjem dostojanstva i ponosa, najeksplicitnije iskazuje Skender Humo u reminiscencama na dječastvo u Mostaru. Posebice u živim sjećanjima na svoju majku travarku Mevliju Humo. Znakovita je u tom smislu dramatična scena u kojoj Mevlija fizički sprečava muža Salka da uđe iz avlije u kuću smućen, umazan. Pritom majka Mevlija iskazuje duševnu prefinjenost. I univerzalizam religioznosti kroz iskazivanje ganutosti vjernika – izrazu Božje milosti i u kršćaninu i u muslimanu:

- *Sram te bilo i tebe i tvojih Huma do devetog koljena! Stid vas bilo i kad ste bili krstjani i kad ste postali muslimani. Nikad niste valjali, nijedna vjera nije vas odgojila, nijedna sveta poruka nije ganula! Vi ste primjer Božijega očaja nad ovom zemljom. Nikad niste pobožno zacvilili. Nikad niste imali srce koje bi dotakla Božija milost! A i kako će, kad ste pogan prije i pogan sada, sramota i križu i mladjaku, ne zna se kome više i kad, jad nad jadom.* (15)

Na tragu vjerskoga univerzalizma također je i misao šejha Semnanija:

Šta bi islam bez kršćana koji su ušli u njega, i bez jevreja?! Zar Kur'an ne kaže: Vi ste jedni od drugih! (99)

Religiozno zajedništvo u romanu najsnažnije očituju likovi iz mostarske obitelji Humo. U njihovoj vjerničkoj samoosviještenosti se podrazumijeva da je medijevalno, humsko-bosanko krstjansko i materijalno i duhovno nasljeđe, njihovo neotuđivo nasljeđe. U tom je smislu znakovito svjedočenje trostruke transcendencije i religioznoduhovnoga porijekla Skenderove pramajke Marije Pavlović – Humo: *dušu izdahla kao blaga i smjerna katolkinja, u osmanskim knjigama zapisana je kao pravoslavna mirazuša, a u ljetopisima franjevacu spomenuli su je jednim prezrenim retkom: katolkinja, pa krstjanka patarenka, lijepa a prijetvorna.* (152)

Sudeći po slobodnom izboru vjere, početak islamizacije obilježen je tolerancijom:

Kad je nastupilo 1463. ljeta Gospodnje i kad je Bosna pala pred Sultanovom silom, Marija je vidjela što i drugi: mladi svijet hrli vjeri jačega, sabrala je svepet sinova i rekla im: - Eto vas, nove vjere, i moga oprosta. I molitva Isusu Kristu da Svemogućega Allaha ne morate braniti. Cvitoje, Radan i Dabiživ primili su novu vjeru i postali Zaim, Velija i Zahid. (152, 153).

Navedena tolerancija i nesporna sloboda izbora vjerovanja bit će zamučena svađom braće po krvi. Braća Humo, naime, nisu mogli opstati braćom po duhu nakon slobodno izabrane vjere. Razdijeljena braća Humo po krstjanskoj i po muslimanskoj vjeri, u miru su, naime, pohranili mrtve kosti majke, ali su se poslije toga, prigodom podizanja nadgrobnog znamenja, nad istim kostima majčinim ljuto zavadili, da su do kraja života jedni drugima leđa okrenuli. U književnom pronicanju istinskoga motiva njihove svađe je očito da je vjerska tradicija ukopa sa svojom simbolikom snažnija od istinske transcendencije vjerovanja. Ili da su običaj i tradicija snažniji od istinskog vjerovanja. Hume su se, naime, za vratove pohvatali, motivirani svaki svojom tradicijom, pitanjem ili dilemom: što usaditi iznad majčina grobnog uzglavlja:

Stećak sa polumjesecom?! Ili sa križem?! ... Štagod se metne na uzglavni kamen, istruhnucé, čeljusti vjetra i kiše će ga samljeti i izlokati, a i majka će prah postati. Upokojenoj mora dići kamen od milike, urezati polumjesec s jedne, i križ s druge strane. Ako već mora tako biti, neka joj križa s unutarnje strane. Prijedlog bijaše prihvaćen, ali zakratko. Ivaniš i Milobrad pobiše se oko križa i oko toga kako ga urezati, zapadno ili istočno, a Zaim Velija i Zahid počupaše se za braće oko važnog pitanja: na koju stranu okrenuti vršice polumjeseca. Dvojica su htjela da oštre strane mlađaka idu prema zapadu i Rimu, (...) a jedan je tražio da mlađakov polukrug mora ukazivati na jugo-istok i pravac naše drage ali daleke Arabije – pradomovine naše duše. (154, 155)

Uslijedilo je odlučivanje bacanjem kocke koje je, međutim, *potrajalo dugo, sa ponavljanjem sve do svitanja.* I s posljedicom da se *Hume nikad više nisu sastale na grobu pramajke Marije.* (156)

Sudeći po naprijed navedenom književno objektivno opisano sukobu, psiha bosan-

skoga vjernika u biti je jednaka vjerniku uopće. I ovdje su, naime, vanjski simboli (grobno znamenje) jači aduti od istinske vjerske transcendencije u ljudskoj ganutosti, milosti ili ozarenosti čovjeka Stvarateljem. Vanjski simboli ili tradicija su snažniji od univerzalnih vrijednosti religioznosti koje je sinovima za života uzalud posredovala majka Marija. Cijeli je zapravo roman *Pjesme divljih ptica* idejno začat i osmišljen u znaku primarne vrijednosti duhovnoga i duševnog jedinstva religioznosti u ljudskom biću! Upravo je to duhovno i duševno jedinstvo religioznosti u svakom čovjeku najbitnija ili primarna estetska vrijednost romana. Idejni humanum romana. Ovo religiozno transcendentno jedinstvo sistematski grade, svojim življenjem svjedoče i mladim softama tumače muderisi Gazi Husrevbegove medrese filozof Hasan i šejh Zulkaid, koji su središnji likovi romana. U prvom dijelu romana to duhovno jedinstva monoteizma također prakticira i kao muderis Gazijine medrese tumači i Skender Humo. U tom je smislu karakteristična scena snažnoga vjerskoga ganuća u Begovoj džamiji. (Usporedi stranicu 56. u romanu). Ostali likovi u romanu nisu ni intelektualno niti duševno dorasli ovome univerzalizmu islama. Ovome osjećanju općeljudskoga jedinstva religioznosti u navedenih trojice muderisa. Većina ljudi u romanu svoju religioznost manifestira u traženju i u očekivanju oprosta za svoje grijeha. Ili u nadanju ostvarenja praktičnih, najčešće materijalnih cijeva. U tom je smislu karakteristična psihologija vjerovanja Skenderova pradjeda Zaima Huma. Vjerovanje koje je zapravo materijalnointeresnoga poriva a ne istinske vjerničke transcendencije. Zaimova površna religioznosti usporediva je religioznosti prosječnog bosanskoga vjernika danas:

Trudio se da vjera služi njemu, a ne on njoj, pripadao je oporim ljudima koji su hrlili novoj vjeri da bi u Bogu prvo našli Božiju milost koja prašta ljudsku obijest. A drugo će naći, ako im pretekne vremena. (157.)

U navedenoj egoističnointeresnoj sferi nalazimo ne samo temeljni motiv vjerovanja Zaima Huma već i motiv religioznosti većine vjernika, ontologiju vjerovanja uopće. Ova je ontologija u romanu književno osmišljena i obistinjena u opisu navodnog puta Bogospoznanja kroz sukobe tarikata. Sljedbenici posvađanih tarikata rijetko kada, naime, očituju istinsku religioznost: njihovi navodni "tarikati" očituju se međusukobima koji su motivirani praktičnim materijalnim ciljevima vladanja i vlasti. Ovi ciljevi neminovno produciraju strasti oholosti, zavisti, volju za nadmoć.

4.

Roman *Pjesme divljih ptica* bitno je religioznoga diskursa. Taj je diskurs islamskoga ruha, ruhani inspiracije, fundamenta i imanencije imana. S pretenzijom i s faktima intelektualnog i duševnoga jedinstva ljudske religioznosti. Posebice u književnom osjećanju i u eksplikaciji srodnih i zajedničkih duhovnih sadržaja islamskoga i kršćanskog monoteizma. Ovo duhovno zajedništvo osmišljeno je i dokazano u ovoj recenziji ne samo u naprijed već komentiranim scenama romana već i u nizu rasprava filozofa Hasana, zatim u tesavufu i u kaligrafiji šejhova Zulkaida i Semnanija, u crtežima umjetnika Mustafe, u dersovima muderisa Skendera, u ponašanju sufija, posebice u naprijed komentiranom pacifizmu Hamze Orlovića. Ovo duhovno jedinstvo ljudske religioznosti, s vrhuncem u dubokom prijateljstvu jednoga sufije i jednoga franjevca, književno je najeksplicitnije osmišljeno u priči *Firentinske godine* (163-187. romana). U njoj je riječ o umjetničkom bratstvu između šejha Semnanija (učitelja kaligrafije softe Skendera

Hume u Carigradu) i fra Luke Firentinija u Firenci. Šejh Hajrudin Semnani s fra Lukom Firentinijem osmišljeni su, naime, kao jedan jedinstven duhovni rafinman. Oni jedan drugoga oplemenjuju svojim umijećima i znanjima u vrijeme četverogodišnjega naučnoga gostovanja Semnanija u Firenci. Šejh Semnani radosti i ozaruje fra Luku otkrivanjem *tajne zakučastih načina spravljanja različitih smjesa spravljanja plave boje* (178.) za kaligrafiju. Fra Luka šejhu Semnaniju uzvraća njegovu dobrostivost spravljavajući mu radosti poučavanjem latinskom jeziku. Ovaj spoj islamsko-kršćanskoga bratstva kroz umjetnički čin vrhuni spoznajom da je i u *kršćanskom čovjeku dragocjeno sve što su pomislili o Božanskoj beskraju. Svejedno kako: da nigdje svijet ne počinje i da nema graničja. I da počinje i završava se na svakoj stopi.* (176)

Vrhunac njihova religioznoga bratstva je u javnom i svečanom ispisivanju Deset zapovijedi i Bismille. I Zapovijedi i Bismillu pred zadivljenom publikom kaligrafski ispisuju prvo šejh pa fratar. Oba mahramom prekrivenih očiju! U sedmadeset sedam nijansi plavetnom bojom. I u trideset i tri sjene plavetnila. Pred zadivljenom publikom u dvorcu Pitti Cosima Prvog Medicija.

Dervišu i franjevcu će se ukrstiti sudbine u osmansko-venecijanskom *nepotrebnom ratu* (184.) na Lepantu 1571. Kao pisari – prevoditelji stranih jezika zaraćenim stranama, bit će, naime, obojica zasebno (ne znajući jedan za drugog) bačeni na dno galije među zarobljenike u vrijeme krvava osmansko-kršćanskoga boja. Fratar je optužen kao uhoda osmanske mornarice, a šejh od svojih Osmanlija kao izdajnik vlastite države. *Uzalud je Semnani vikao da nije izdajnik, ni uhoda, da on nije nikome slao nikakve poruke, a zarobljeni Luka Firentini (kod koga su poruke nadjene!), njegov davnašnji prijatelj za boravka u Firenci, i slučajni neprijateljski pisar u ovome prokletom ratu. Semnani je ponavljao dokaze, plakao, vikao (...) Derviška huljo, vikali su šejhu Semnaniju, psujući mu sve tekijске pragove koje je ikada prekoračio, i sve šejhove pred njim pred kojima je ikada učio! Semnani je cvilio, molio da objasni, tražio da ga izvedu pred vojni sud. Fra Luku Firentinija su gazili i tukli još okrutnije, zato što mu nisu psovali, a psovali nisu jer nisu znali koje su mu svetinje za srce najviše prirasle.* (181, 182.)

Šejh i franjevac će mjesecima ostati u tamnici kao tamnički smetljari. Slučajem će biti otpušteni prepoznavanjem kradljivca Semnanijevih kaligrafskih umjetnina s dvora Mehmed-paše Sokolovića.

5.

Islamski je diskurs temelj oljuđenja likova romana. Istovremeno je dijagnoza uzroka ukupnog društvenog regresa muslimana bitna objektivna kvaliteta romana. U tom su smislu karakteristične ocjene šejha Birgivija na vojnom prijemu kod velikog vezira Sokolovića Mehmed-paše 1549. u Edrenama. Njegova sinteza o početku ekonomsko-socijalnog urušavanja Osmanskog Carstva usljed korupcije, mita i zavisti u cijelosti je i aktualna i primjenjiva i na bosansko-poslijeratno *kišno društvo*. (sintagma H. Hajdarevića):

Ustanove propadaju jer su ogrezle u mitu, a odnose među nama zavist drži u zasjedi. Moćne glavešine ne vole zavidnike, pa im novcem smanjuju plamen zavisti u grudima. Na poslijetku, u njima dobiju laskavce, tako u nas laskanje postaje ušutkana mržnja i podmićena zavidnost. Teško narodu u koga se laskanjem postaje predvodnik (ili predvodnikov glavni pomoćnik), u koga se sve može kupiti, pa više ništa ne vrijedi, u koga riječ učenih nije mjera istine već očaja (...) Lažna učenost ima svoju istinitost u našem

neredu, a nered je mnogima izlika za lijenost. (...) Zar se onda čuditi da preko noći nastaju novi tarikati i protivtarikati, nove sljedbe muslimana koje nikad ne bi odobrili čestiti imami: Abu Hanifa; Ahmed, Malik, Šafija, Džafer Sadik. (...) To su smutni dani i vremena. Istine ima, nije nepoznata, ali je laž glasnija! A glasnija je jer je granica između istine i laži bližeda, kopni u srcima ljudi, onih na najvišim položajima, prije svih. (103, 104, 105.).

Jedinstvo ljudske religioznosti, kao estetsku kvalitetu romana, argumentiram komentarom književnog motiva grijeha i molitve s oprostom. Riječ je, naime, o jedinstvenom i univerzalnom motivu svake religioznosti, smisla zadobivanja Božje milosti. I smisla oslobađanja savjesti. Oslobađanja do razine katarze svijesti. Ovaj je motiv - uz univerzalnu dogmu proživljenja - jedan od najsnažnijih produkatora religioznosti uopće. Motiv oprosta grijeha, psihološki, religiozno i moralno, nasušan je vjerniku na njegovu putu ka spokojstvu, smirenju i prosvjetljenju zatamnjene savjesti pomućene učinjenim grijehom. Upravo zbog važnosti ovoga motiva religioznosti komentiram iz romana reminiscencu Skendera Hume na njegov haram – grijeh. Skender svoj haram zinaluka sa sebe prenosi na njegovu zavodnicu Nurunadu. Skender, naime, ne spozna je niti otkriva u sebi samoodgovornost za svoj zinaluk. Skender se pritom nada Božjem oprostom. Uz svjesno prenošenja grijeha na djevojku. Skender se jada svom učitelju šejhu Semnaniju:

- Učinio sam nešto strašno! Vjerujem da sam griješao, ali nisam kriv za svoj grijeh.
- Vjera ti je u sukobu sa mišljenjem, grijeh sa krivicom. A najbolje je da ujediniš prvo dvoje protiv drugoga dvoga!

To mi je kazao šejh Semnani (...) Sve sam ispričao. Zapravo se pri meni ništa nije desilo, rekao sam, sve je bilo pri Nurunadi, od nje je krenulo, u njoj se završilo, ja sam bio kao ptica koja je letjela nepoznatim krajem i sletjela u snježni mirisni vrt (...) A samo snažne Bog kuša pokajanjem, a pokajanja nema bez grijeha. Ko se unaprijed kaje, taj se udvara Bogu. I laska Mu! A to su munafici, njih Bog ne voli! Grijeh i iskreno pokajanje, to je krug i koloplet. Grijeh činiš sam ili s drugima, pokajanje činiš s Bogom. Stoga, veseli se saučeništvu Božjem i njime prebrodi tugu. (173, 174.).

Navedeno prenošenje svoga harama - i nadanje oprostom harama – sigurni su znaci površne i tanke religioznosti softe Skendera Hume. Također je to izraz moralne neutemeljenosti nadanju oprosta haramu. Istinski osviješćeni vjernik oprostom harama može se, naime, nadati uz uvjet dubokoga kajanja, pokore, teobe! Moralni. Vjernički i psihološki problem u procesu od grijeha preko molitvi do oprosta, nastaje u površnom odnosu vjernika spram učinjena grijeha. Ili u trajnom nadanju oprosta grijeha, kojeg također nalazimo u citiranom književnom diskursu. S moralnom opasnošću latentnog ili trajnog curriculum vitiosusa – grijeh – molitva - oprost. Također s latentnom produkcijom prijetvornosti – čovjeku trajno imanentne, a vjerniku neprilične, nedostojne osobine karaktera. U tom tzv. vječnom krugu je nesumnjivo da je ljudsko biće u trajnom iskušanju grijeha. I da je navedeni proces grijeh – molitva - oprost – neminovni psihološko-religiozni put samooslobađanja od tjeskobe i mučnine. Put spokojstvu kroz molitvu za oprost grijeha. U ovom moralnopsihološkom čvoru griješenja s vjerovanjem u oprost u navedenom književnom citatu etički je najdubiozniji evidentni nedostatak osjećanje samoodgovornosti Skendera Hume za učinjeni haram. Nedostatak etičkog imperativa ili trajno ugrađenog etičkog korektiva u njemu – koji je preduvjet nečinjenju grijeha. Potom Božanski uvjet čovjeku u (eventualnom) oprostom grijeha.

Da je samoodgovornost individue, u procesu od grijeha preko molitve do oprost, u islamskoj tradiciji na prilično niskoj razini ljudskoga dostojanstva, časti i čestitosti, dokažu i hutbe naših hodža. Hodže koji su slabi poznavatelji ljudske nestalne etike i psihologije, naime, u svojim hutbama drže odgovornim šejtane za ljudske propuste i grijeh! Moj kritički komentar s književnim citatom jedan je poziv na samoodgovornost kao ishodište i religiozne i građanske kulture. Samoodgovornost potire etičku relativizaciju religioznosti. Potire navedenu romanesknu književnu relativizaciju moralnosti u odnosu između čovjeka i Boga. Tu moralnu relativizaciju samoodgovornosti argumentirao sam u književnom prenošenju svoga (Skender Humina) harama na drugoga. S potenciranjem etičkog pitanja: iz kojeg vjerskoga načela čovjek oslobađa sebe samoodgovornosti i pritom pretendira da mu grijesi budu Bogom oprosteni? Bez obzira što je ljudski grijehiti. Čovjek sam mora snositi konsekvence svojih grijeha. U svojem grijehu ne tražiti suučesnika. Po našem, naime, mišljenju čovjek nema vjersko, ni etičko pravo računati ili *veseliti se saučeništvu Božjem i njime prebroditi tugu* kada, poput Skendera Hume, učini grijeh! Posebice usljed činjenice da je čovjek halifa - Božiji povjerenik na zemlji. Sa slobodnom voljom da čini dobro i zlo. Da pritom bude samoodgovoran i snosi posljedice za svoj čin. Ako je pritom čovjeku prva moralna težulja njegovo dostojanstvo i časnost, rijetko ili nikad neće dopasti grijeha.

Samoodgovornost u činu harama raspoznaje Skender Humo na kraju svog životnoga puta. Činom iskupljenja uvakufljenjem svoje imovine u gasulhanu ... *tješeci Lejlu što nam Bog nije dao djece, šuteći pred njom o Nurunadi i možebitnoj Božijoj kazni za sve ono onda kraj smrzloga Bosfora.* (414.) Uvakufljenjem kuće i avlije u gasulhanu, roman završava poantom univerzalizma islama, duhovnoga religioznoga jedinstva:

Nek se ova kuća i avlija preurede u gasulhanu, nek joj kapija širom i besplatno otvorena za umrlu muslimansku sirotinju Mostara i okoline. (...) Nikada ne vratiti nijednog siromašnog jevreja niti ubogog kršćanina, koji požele da im se, po zakonima njihovih vjera, da besplatno sva sprema i oprema gasulhane za daleki posljednji put na Onaj Sretni Svijet. Isto vrijedi i za rijetke nevjernike nahodnike, ako u Mostaru ulete u zasjedu smrti ... (415.)

6.

Cijeli roman *Pjesma divljih ptica* ostvaruje se u spoznaji neprevladivih antinomija u ljudskom biću. Antinomiju argumentiram karakterističnom psihogenom strukturom središnjega književnoga lika Skendera Hume. Njegovim karakterom u kojem su u sudaru čestitost s iskušenjima materijalnoga ili erotskoga poriva. S posljedicom njegova harama i prijetvornosti. Skender Humo sabire u sebi i pozitivne i negativne crte muslimana Bošnjaka. On zrači radostima islama. Skender Humo živi islam u svojem intimnom spokojstvu, u svojoj blagosti i u vedrini. Skender Humo naprosto "damri" (izraz književnika Hazima Akmadžića) radostima islama, pa je on po tom samoosjećanju islama u sebi jedinstven lik u bošnjačkoj književnosti uopće. Skender Humo, međutim, nije evlija, već insan sklon haramu laži i prijetvornosti. Rijječ je, naime, o jednom preokretu u njegovu karakteru koji se događa u drugom dijelu romana. Preokret je potaknut Skenderovim osvajanjem ženina nasljeđa. Skender se u tom osvajanju služi potvorom i intrigom - da su vođu hamzevija u Damasku, Bosanca i sina Skenderova punca - Hilmiju - *ubili zelenaški trgovci Serhatlović i hadži Murlak.*"(267.). Iz moralnog mediokritetstva Skender potom zapada u religiozni cinizam. Činom zahvaljivanja Bogu da nije otkrivena njegova intriga:

Bože, sreća da niko ništa ne zna o tome gdje sam bio one dvije večeri! Bože, hvala ti što si dao da noć rasprostre svoja tamna vela stranama našeg Sarajeva. (277.)

Pitamo se, naime, može li jedan muderis vjerovanjem pravdati vlastiti haram? Skender pritom laže i svoga najbližega prijatelja Hasana filozofa, licemjerno se pred njim čudeći nad potvorom koju je sam smislio i ostvario:

- Bože, ko bi rekao da je iko mogao potvoriti Serhatića i Murlaka, i smisliti tako nešto. Svakakvih ljudi ima, i svakakvih ciljeva, a kad imaju svakakve ciljeve, onda im je lahko naći staze i puteve. Zapravo, ljudi su nebitni, bitne su namjere i ciljevi, lahko se nadju putevi i staze. Ljude ne vodi ni um ni pamet, ljude ne vode ljudi već namjere i ciljevi. Ljudi se mijenjaju, umiru i nestaju, namjere i ciljevi ostaju, rijetko kad postaje drugačije. (Sve to sam govorio Hasanu, prikrivajući strah. (277, 278.) Moja laž i potvora se obistinjuju na jednoj džeziri pred velikim mnoštvom i uglednicima ovog grada i ove zemlje. (278.) I, začudo, nisam se kajao što govorim neistinu, zapravo potvoru. (284.) Navedenom potvorom Skender neposredno djeluje na fizičke sukobe među dervišima. S posljedicom izgorjelih dviju tekija u Sarajevu. Tek u starosti u Skenderu provaljuje griznja savjesti. S trijumfom čestitosti kroz čin uvakufljenja svoje kuće i avlije u javnu gasulhanu u Mostaru. Na nama je da dvojimo nad Skenderovim motivima. U motivu proživljenja s nošenjem manjeg tereta grijeha? U dobrostivosti bez interesa? U generalnom je, dakle, smislu i u *Pjesmi divljih ptica*, kao i u milijunima drugih knjiga, u osnovi riječ o ljudskom biću u kojem su dobrostivost i zloba u trajnom i nerješivu sukobu. S neminovnim posljedicama (zlo)upotrebe religioznosti od čovjeka: *Jedini Bog ne zloupotrebljava i ne iskrivljuje vjeru u Boga. Čovjek to čini. Nažalost. Ljudi to rade u svakom vremenu i u svim vjerama. (311.)*

Prednjem je tumačenju međuodnosa grijeh – molitva – oprost bitno dodati smisao ovoga međuodnosa u jačanju samoodgovornosti. Posebicu kroz halifet - Božje povjerenje Zemlje čovjeku. Povjerenje koje u sebi sadrži slobodnu ljudsku volju, pravo na samoizbor. Stoga ovo povjerenje u sebi mora sadržati etički korektiv vlastitoga osjećanja za pravdu. I osjećanje samoodgovornosti prema savjesti, prema Stvaratelju, prema ljudima. Sa smislom trajnog osvajanja prostora slobode kroz istovremeno jačanje osjećanja etike samoodgovornosti. U tom procesu ostvarivanja samoodgovornosti čovjek afirmira ljudskost, kulturu i istinsku religioznost. Jačanje osjećanja samoodgovornosti utire put slobodi koju čovjek trajno osvaja. I koju nalazimo u mislima filozofa Hasana:

Bog svojim knjigama ne ukida baš sva zla koja su pri čovjeku. Ne što ne može, već neće (...) Bog je neka zla čovjeku samo objasnio. Druga je prepustio čovjeku da ih on sam sebi objasni, ako može. Ako ne može, ili ako neće, ko je čovjeku kriv (...) Ni Biblija ni Kur'an nisu tu da ukini rat, već da ljude zakratko utješe ako dodje do rata. (...) Kur'an jest Božija knjiga, ali je došao nama kao ljudima, a ne kao božanstvima (...) Kur'an je Bogom dat na povjerenje čovjeku. Čovjek u ime Boga primjenjuje Kur'an. ... Kur'an od Boga do nas, i od nas do nas, nije jedno te isto. (315, 335, 337.).

7.

Spoznajna je vrijednost romana u pokušajima vlastitog poimanja Božanstva. Sa sviješću o ograničenosti ljudskoga uma i krajnje nemogućnosti Bogospoznanja. Ova je središnja misao razrađena u hutbama filozofa Hasana, u razgovorima Skendera Hume sa šejhovima, u dersovima šejhova i u hutbama muderisa Hume. Na

ovom je tragu također tumačenje simbolike leta ptice na slici umjetnika Mustafe: *Slikaš dušu, iako je nevidljiva, slikom zamišljaš njen let i uspon ka Božanskoj slobodi, beskrajnoj. Let je težak, jer posvuda je beskraj. (...) Ptica je vjernik, let je vjera, nebeski beskraj je nedostižno Božansko biće. (...) A grana? Ona znači umor, znači stanku i odmor. A može značiti i grijeh, jer grijeh se čini u dokolici! Najčešće. Sve u svemu, tvoja slika hoće reći da vjera pojedinca nije uvijek savršena ... (21.)*

Zasebna je vrijednost romana također i u racionalnoj kritici razloga zaostajanja muslimanskoga svijeta. U argumentima koji su i danas aktualni: u preferiranju navodno boljeg onostranog svijeta i života, u formalnom poimanju iluma kao pokretača progressa, a ne u stvarno-praktičnoj primjeni nauke u ukupnom životu, posebice u svjetovnim naukama. U trajnom opterećenju društvenog sistema idealizacijom prošlosti, posebice u sistemu odgoja i obrazovanja anakronim poimanjem prošlosti. S posljedicom življenja tuđeg, a ne vlastitoga života i vremena. Jedan primjer zdravoga racionalnog otpora softe regresivnom poučavanju prošlosti u medresama Carigrada. Primjer je koliko aktualan toliko i univerzalne vrijednosti:

- Časni muderise! Baš me briga za davne bojeve! I za stare i nove ratove. I nimalo ne marim za davne pobjede, muslimanske, nemuslimanske, jevrejske i kršćanske. Sve je to prašina, sve je to sad sitnije od atoma. Čemu nama davna prošlost kad se i ona najbliža ne može vratiti?!

Jučerašnji dan imao je svoju a ne tuđu zoru. I baš zato nikad neće osvanuti u nekoj drugoj. (...) Učite nas zamršenoj prošlosti, odgajate nas da tuđe vrijeme gazimo našim nogama (...) da lijemo suze zbog tuđe slave i bitaka, tuđih razloga i poraza, tuđe zavisti i pohlepe (...) (44,45.)

8.

U generalnom smislu, u ovom romanu psihogram Bosanca nije bitno drugačiji od drugih skupina ljudi. Negativna iskustva s mentalitetom Bošnjaka sažima prijatelj Skendera Hume – softa Hasan Vrebac na sljedeći način:

U Bosni pripadaju i šejtan i melek zajedno. I to govori kakav smo mi narod, zavezan u nerazmrsiv čvor. (367.) Pomogneš, a on priča da si mogao i davno, samo si hrđa i nisi htio. Učiniš to opet, a on kaže: hoće da me pridobije! Dadneš mu, a on raznese: sam ne bi, drugi ga nagovorili! Daruješ ga, a on se okolo raspituje šta li ćeš od njega tražiti. Pomogneš kao što si i prvi put, a on smrada kako si pomogao više drugima nego njemu. Pružiš mu punu ruku, a on kaže šta je ovoliko čekao?! Utješiš ga, a on priča: kad je ovoliko dao meni koliko li je tek ostavio sebi?! Pritekneš mu u nevolji, a on se naljuti, misli sažaljevaš ga! Napraviš mu kuću, a on kaže: da nije mogao ne bi! (...) Eto, to je naš čovjek, i još mnogo toga, najčešće. (275.)

Ovoj negativnoj skici mentaliteta, umjesno je dodati sintezu mentaliteta Bošnjaka Alije Isakovića, njegova iskustva u predratnim i u ratnim godinama s Bošnjacima. Ta, naime, sinteza bitno korespondira s Karićevom objektivnošću. Oba su ova psihograma i danas aktualna, vjerodostojna. Oba objektivno sažimaju mentalitet Bošnjaka s psihogramom krajnosti između bolno-nježne duševnosti, krajnjeg egoizma i materijalnoga pragmatizma:

Ovaj uzburkani historijski tok jedan je od uzroka što se u bošnjačko-muslimanskom narodu mogu sresti svi oblici krajnosti. Nisam nigdje u bivšoj Jugoslaviji, nigdje u Evropi sreo tako dirljivo dobrodušne, naivne i predane ljude, beskrajno samopožrtvovane, spre-

mne na svaku ličnu i kolektivnu žrtvu, i nigdje takve pojedince i skupine apsolutno usko-grude, beskrajno samožive, potkupljive, politički ljigave i, nadasve, opsjednute omalovažavanjem svega vlastitoga, vlastitog imena, vjere, običaja, kulture, svekolike prošlost. (U: Alija Isaković, *Antologija zla, Naša podsjećanja i pouke*, Sarajevo 1995, 373.)

Bošnjaci su u obje navedene književne sinteze jednako dobri i zli kao i drugi ljudi. U nijansama se od drugih razlikuju po svojoj prirodnosti i spontanitetu, po spremnosti jedinjenja orijentalnoislamske sa zapadnokršćanskom duhovnošću. U ta jedinjenja utiru vlastita pregnuća. Njihov je mentalni sklop obilježen krajnostima između nemjerljiva altruizma i krajnjeg egoizma. S posljedicom da su u tim krajnostima, u trajnom smjenjivanju merhamet sa saburom, zavist i ponos s ohološću. S nemjerljivom egomanijom. S omalovažavanjem svoje kulture i tradicije. S trajnom neizvjesnošću koja će energija iz ovih krajnosti trijumfirati. Ako bismo prednjim sintezama dodali aktualnu, gotovo poslovičnu sintezu mentaliteta bosanskoga muslimana kojeg iskazuju središnji likovi Selimovićeva romana *Derviš i smrt*, polučili bismo još jednu, treću, relativno objektivnu istinu o našem narodnosnom i (malo)građanskom bosansko-bošnjačkom mentalitetu:

Čudan svijet: ogovara te, a voli, ljubi te u obraz a mrzi te, ismijava plemenita djela a pamti ih kroz mnoge pasove, živi inadom i sevapom i ne znaš šta nadjača i kada. Zli, dobri, blagi, surovi, nepokretni, olujni, otvoreni, skriveni, sve su to oni, i sve između toga. A povrh svega, moji su i ja sam njihov, kao rijetka kaplja, i sve što govorim kao da o sebi govori. (...)

*Kakvi su ljudi Bosanci? Najzamršeniji ljudi na svijetu. ... Zar smo mi slučajno tako pretjerano meki i surovi, raznježeni i tvrdi. Zar se slučajno zaklanjamo za ljubav, kao jedinu izvjesnost u ovoj neodređenosti, zašto? Zato što nam nije svejedno. A kad nam nije svejedno znači da smo poštteni. A kad smo poštteni, svaka čast našoj ludosti. (Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Svjetlost, Sarajevo 1968.).*

Prednjim citatom dovodim u estetičku svezu *Pjesme divljih ptica* sa *Dervišom i smrti* kroz zajednički opis bošnjačkoga mentaliteta. Premda su u filozofskoj i u vrijednosno-gnoseološkoj razini ovi romani disparatni tekstovi. U *Dervišu i smrti* je islamska duhovnost vanjska draperija kojom je pokrivena bit zapadnoeuropske gnoseologije i filozofije ateističkog apsurdna ovoga romana. Središnja je i zajednička ideja obaju romana u poanti neminovnog stradanja humanuma usljed slasti vlasti. Romani se, međutim, bitno razlikuju kroz vrijednosni odnos likova spram islama. U *Pjesmama divljih ptica* svi likovi (čak i kršćanski !) cijelim su bićem usidreni u neprijepornom univerzalizmu islama. Selimovićeva Nurudina i Hasana trajno prožima raspolućenost *nejasnog osjećanja stida zbog porijekla, i krivice, zbog otpadništva* od islama. (*Derviš i smrt*, 416.). Ovaj raspolućeni sensibilitet središnjih Selimovićevih likova, po mojem sudu, bitan je razlog Nedžad u Ibrišmoviću (1940 - 2011) – nedavno preminulom prozaistu ruhani – islamske inspiracije - da donese jednu previše rezolutnu, estetički tačnu i paradoksalnu kvalifikaciju: *Derviš i smrt nije muslimanski, iako antimuslimanski, najbolji je roman bošnjačke književnosti.* (U časopisu Behar, 101-102, Zagreb 2011.).

Likovi romana *Pjesme divljih ptica* isijavaju ponos i dostojanstvo islamske samosvijesti. Oni su na tragu ljubavi, a Ahmed Nurudin Meše Selimovića na tragu osvete. S neminovnom posljedicom mržnje, stradanja, trajnoga gubitka u Selimovićevih likova. Svi središnji junaci *Pjesama divljih ptica* duhovno su uzrasli u osmišljavanju ajeta *da je svaki čovjek uvijek na gubitku, osim koji vjeruju i čine dobra djela.* Tvrdava Meše Selimovića i

Pjesme divljih ptica spaja ideja humanizma. Selimovićev Ahmet Šabo u *Tvrđavi*, šejhovi i Skender Humo u *Pjesmama divljih ptica*, su naime na trajnom putu humanizma. *Tvrđavu* i *Pjesme divljih ptica s Dervišom i smrti* spaja opet zajedničko bosnoljublje. U *Tvrđavi* najsnažnije u sceni umiranja Bosanca u Veneciji. A u *Dervišu i smrti* to je bosnoljublje u nerastavljivu spoju s povremenom bolnom mržnjom. Taj je nerastavljiv spoj najsnažnije izražen u svijesti Selimovićeva šejha Ahmeda Nurudina:

Bosna je moja velika ljubav i moja povremena bolna mržnja. Bezbroj puta sam pokušavao da pobjegnem od nje i uvijek ostajao, iako nije važno gdje čovjek fizički živi. Bosna je u meni kao krvotok. Nije to samo neobjašnjiva veza između nas i zavičaja, već i koloplet naslijeđa, historije, cjelokupnog životnog iskustva mog i tuđeg, dalekog, koje je postalo moje. Viđena izvana i bez ljubavi, Bosna je gruba i teška, viđena iznutra i sa ljubavlju, koju zaslužuje, ona je ljudski bogata iako u sebi nespoznata potpuno. Rijetko je ko bolnije i dramatičnije određen historijom kao Bosanac. Što se sve kroz stoljeća nakupilo u tim ljudima. Osjećanja vlastite neodređenosti, tuđe krivice, teške historije, neizvjesne budućnosti, straha od promjene, želje za dobrotom i humanošću koja bi se odnosila na sve ljude bez ikakva ograničenja, i čestih razočarenja koja su rađala mržnju. To su veoma složeni i zamršeni ljudi i teško ih je razrješavati po prvom viđenju i po spoljašnjim utiscima. (Derviš i smrt, Sarajevo, Svjetlost 1968.).

Ovom psihogramu umjesno je dodati objektivnu istinu o osobi Meši i o umjetniku Mehmedu Selimoviću. Istinu o povijesno uvjetovanoj dvojnosti Selimovićeva habitusa i identiteta. Ta je dvojnost u jednakoj mjeri svojstvena ne samo Meši već i najeminentnijim bošnjačkim umovima XX. stoljeća:

Meša Selimović se pokušao izvući iz svog obezvrijeđenog naroda tako što se nacionalno deklarirao Srbinom, a što nije mogao učiniti svojom uzornom umjetnošću zbog njena sublimiranja bošnjačkog mentaliteta i islamskoga duha. Nije moguće ne osjetiti tragiku velikog umjetnika kada se našao u raskoraku sa vlastitim djelom izraženim u formi kontradikcije, jer ako je on Srbin, nije njegovo književno djelo, i obrnuto. U pozadini te antinomije su demonske sile koje djeluju onda kad im se najmanje nadamo. (Rasim Muminović, Filozofija ideologije. Destruktivne ideologije XX stoljeća, Sarajevo, El Kalem 2000, 408.).

9.

Treba smoći proosjećati jezik i njegovu polifonijsku ekspresiju, da bismo se duhovno radostili u baršunastoj riječi *Pjesme divljih ptica*. U onoj riječi koja je sočila i zorila ispod trepavica majke muslimanke. Da bismo u stilu i izrazu Enesa Karića raspoznali kult spram izrečene ili napisane riječi. Kult poimanja riječi kao Božjeg davanja. Kao dragocjenosti:

Mladići moji, tovitte se grubim znanjem i inatite po medresama i tekijama, na tuđem kruhu, a nauku primajte kao napad. Pitam se gdje vam je odgoj i ahlak, gdje vam je čestitost? (...) Za vas nije mišljenje sve dok ne naučite da je riječ dragocjenost. (Pjesme divljih ptica, 343,344)

Proživljavajući roman *Pjesme divljih ptica*, imate dojam da je svakoj riječi odvagana njena misaona i osjećajna težina. Da je pisac svaku riječ prije stavljanja na papir sam proživio. Potom je kaligrafski na papir unosio. Sa sigurnom spoznajom da je u bosanskoislamskoj bogotvorenoj svijesti – ruhani inspiracija. Simbolički naziv romana u sebi sabire antinomiju života između duševnoga ozarenja i materijalnih strasti. S posljed-

com raspolućenosti i trajnih sukoba između samih muslimana i između muslimanana i kršćana. Na drugoj su strani blagost i spokojstvo kojim zrače brojne stranice romana. Ona fina energija koja nas oplemenjuje ozarenjima. S doživljavanjem unutarnjega mira. S osjećanjem samosastavljanja sa svojim iskonom. S proživljavanjem spokojsva i blaženstva – najfinijih trenutaka vlastitosti i samotranjanja:

Ramazani su se spuštali iz plavih nebesnih bezdana, cjelivali lica lijepih mladića i djevojaka, ponekad niz merdevine od mjesečine. (6.) Sve od sinoć je lijepa Firenca u kopreni niskih oblaka, u pramenju mlake kiše. U tišini zaodjednutoj u kaplje, spuštaju se niz mirijade nevidljivih skalina na ulice i perivoje, i u zagrljajima miluju zdanja grada, sva u dodiru za koji vjerujem da je blag, i da je nalik draganju kojim svilene isfahanske košulje miluju tijela mladih žena. U prvim nitima praskozorja milost blage kiše je odmijenio pljusak najavljen vjetrom s mora i samo jednim sijevom munje i dalekim, kratkotrajnim, tutnjem grmljavine. (Pjesme divljih ptica, 306, 307.)

Dojam prvotnosti, prvine, novostvorenoga svijeta, onog poput prvoga snijega u praskozorje ispred kućnih vrata, dojam iskona i samosastavljanja sa sobom - jesu fascinacije ovoga teksta. S moćnom sugestijom koja zahvaća i prožima i emocije i razum. Sa sjetnim i mehkim lirizmom kojim je prosjajan sav tekst romana. U tom lirizmu je bosanski i bošnjački duhovni i duševni etimon romana. Njegov psihološki univerzum. Istinska bošnjačka osjećajnost. Onaj bosanski univerzum u kojem se sastaju jednako vrijedan latinitet (kojeg s radošću uči kaligraf šejh Semnani u Firenci) i ljepota arapskoga harfa. Ljepotom arapskoga harfa odzvanja duša Firentinke Lucije Levantini. Lucija je *zavoljela arapski i zbog toga što arapski obiluje grlenim glasovima koji se začinju u dubini grudnih žila, možda i u samome srcu, ili barem povrh njega. Nutrine pluća se najbolje počesu izgovaranjem arapskih grlenih glasova.* (314.) Vrijednost romana je i u jedinstvenoj kršćansko-muslimanskoj spoznaji da je *Isus Krist htio podstaći čovječanstvo da se mač na punom sijevu sunca mora isukatati protiv strasti u ljudskim grudima koje svoju opaku klicu zametnu u ljudskoj duši.* (311.)

Bosanski univerzum teksta je i u lirskoj toplini. I u duševnom treperenju. Napr. u trenutosti poezijom perzijskoga liričara Nišapurija. U njegovih sedam opisa tuge u pjesmi *Postaje žalosti:*

Prva mi je tuga, kaže, kad sunce zalazi. Gotovo je, dan zamire u svom nepovratu, što je obasjao – obasjao je! Druga mi je tuga kad vjetar strgne behar s voćke i raznosi ga još mirišljiva, po blatnoj zemlji. Tuga treća u tome je kad mahovina obraste po grobnom kamenju, to je siguran znak da su i kosti istruhle, davno, a i kamen nišana će se zdrobiti u pijesak. ... (131.)

10.

Rafinirani lirizam u proosjećavanju materijalnoga svijeta kroz svih pet čula gradivna je energija teksta romana. Karakteristične su u tom smislu početne i završne scene romana. U početnoj je sceni desetogodišnji Skender na Tepi u Mostaru. Poučen znanjem travarke majke Mevlije, obasjan zlatnosvijetlim pramenjem mjesečine, Skender svoje komšije ozaruje mirisima hercegovačkih trava. (Str. 16, 17.). U jednoj od posljednjih scena starac Skender tone in extasis mirisa, milujući očima i jagodicama trave uz vodoskok Skakavac poviše Sarajeva. I ma koliko ova scena u njenom drugom ili završnom dijelu romana, s najavom post mortem proživljenja, u svijetu jednog racionalista ili atei-

sta bila iluzorna, ona je vjerniku i čovjeku s transcendencijom intimno bliska. Uvjerljiva. Za skeptičara prihvatljiva u njenoj antropomorfnj spinozinskoj ili prirodnoj istinitosti. U istinitosti mikromakrokosmičkog jedinstva. U tom jedinjenju ostvarene su najbolje stranice ovoga romana:

... Koračam zatravljenim plancima i stajem na Mevlijinje svijetove: kamilice, vriješci, grilovke, jetlovine grimizne, gromoljike nujne. Vidim, zavlika i plavuljika posvuda nikle, radosne! Hodam kunicom i ostacima jagorčevine, bokvicom i bosikom, sijerkom i travkom zaboravkom. I sjećam se majke. Kako bi bilo dobro da njenoj lahkoj duši proučim Jasin usred ove ustreptale ljepote! Pozdravljam trave. I ovog premaljeća i ljeta sričem im dobrodošlicu. Sve prespavale zimu i sad promolile malehne glave, pošle nekuda gore i uvis, uspravljaju se na stabalicama, u slavi biljaka. (...) Podsjećaju na proživljenje, ustajanje iz grobova. Tamo, kad se proživljeno čovječanstvo uspravi, svaki čovjek iz svoga mezara, u čuđenju sa sebe stresa grobni prah, svi oka vesela, lica vedra, srca radosna, jer: evo Božijega obećanja! Nismo ostali vječni prah! - Čovječanstvo će tada biti ozareno kao bilje s prva ljeta, rekoh umjetniku Mustafi. Bilje je tu da čovjek uzme pouku, opomenu, da nasluti dragocjenu slutnju koja naslutitelju donosi srećku zvanu Raj. (...) I mi ćemo ovako, nekad, nekud, uvis, u vječnost. Uvjeravam Mustafu da je sve geometrija, divni srazmjer, ošamućeni sklad latica, sve to je stiglo s neba, iz neba, od neba. Jednostavno: nebeska mu je pupčanica. Nema drugog objašnjenja. (374, 375, 377, 378.)

Završnu ocjenu o romanu umjesno je poantirati stavom Dževada Karahasana da je razlog ili motiv pisanja da čitatelju posreduje trenutke radosti. Upravo su ti trenuci radosti najdragocjeniji momenti koje nam posreduje riječ *Pjesme divljih ptica* Enesa Karića.

U Münchenu, rujan- studeni 2011.

Fabijan LOVRIC

Sonja Jurić – Kreativnost umjetničkog u službi humanosti

Jurić, Sonja: Suncokret pognute glave/Sunflower with bowed head, drugo izdanje (Ilustrirala: Anja Bartulović/Prijevod na engleski: Dragana Rajković). Ur. Miro Petrović; 200 x 260 mm, meki uvez, 23 str. Matica hrvatska Čitluk, Čitluk 2012.

Svakako da knjige „povodom“ imaju poseban pristup, posebnu valorizaciju, a ako se radi o humanom i dragovoljnom pristupu iz temelja dubokih osjećaja ljubavi spram određenoga, onda je pozornost, ili bi morala biti, daleko veća. Slikovnica (Jurić, Bartulović, Rajković) u nakladi Matice hrvatske Čitluk izašla je iz tiska povodom Svjetskog dana autizma, 2. travnja, kao ponovljeno, drugo izdanje, a otisnuta je u ponajboljoj tiskari ovih prostora, Grafotisak – Grude.

Sonja Jurić je diplomirana profesorica hrvatskoga jezika i književnosti, ali i humanitar-ka, volonterka, koja u radu s djecom unosi majčinsku ljubav i profesionalno znanje kojim dopunjuje svoj kreativni svijet. Takav je i ovaj uradak, s pričom koja počinje iz okrilja vrtića, od djevojčice Maje koja je imala 4 godine i, bila posebna u ponašanju, u svijetu svoje tišine u kojem ju druga djeca nisu ostavljala na miru. Znatiželja drugih i drukčijih počesto prelazi granice ugodnoga i odlazi u nasilje i netrpeljivost. Ovdje je vječito pitanje pedagozima, psiholozima kako pronaći model da se pomire različiti psihofizički svjetovi, kako ih sa što manje stresa dovesti u funkciju podnošljivosti, prihvatljivosti, naći njihov sklad u socijalizaciji koju život traži, što počesto zna biti i izvan ustaljenih normativa koje pedagozi moraju imati u sebi. Ući u psihološki svijet pojedinca teško je uspijevalo i najinteligentnijima, čija emocionalna inteligencija ostavi pismena na službu onima koji dolaze. Upravo takvo jedno iskustvo prenosi i autorica u svom tekstu o djevojčici Maji, koja je svoj unutarnji svijet čuvala u nutrini odaja straha. Pa i kada su je dječaci polili vodom, što bi se očekivalo od svakoga djeteta, ona je ostala nijema, bez suza. Samo Bog je moćan zaviriti u njezine misli, njezina proživljavanja, njezin svijet trpeljivosti i neshvaćanja: zašto joj to čine? Samo što je bila drukčija?... Znala je podnositi kako bi je razumjeli, a ona je njih razumjela u domeni igre i nestašluka koje su joj činili i zbog toga se nije ljutila niti kada su joj jaje podmetnuli u šlapice, niti kada su joj lice pošarali flomasterom... Samo je čuđenje raslo u njezinim mirnim, sjetnim očima. Taj čin

probudio je ljutnju u drugoj djevojčici, koja ju je uzela pod zaštitu i počela suosjećati, razumijevati Maju kao drukčiju, ali jako iskrenu prijateljicu.

Životni put koji želimo kreirati za sebe počesto kreira nas same. Tako se desilo i s Majom, otputovala je s roditeljima u Zagreb. Urušavao se svijet jednog prijateljstva. Ostajući bez Maje, druga djevojčica traži objašnjenje od majke, a onda doznaje kako Maja ima zdravstvenih poteškoća i da je morala zbog toga otputovati: „A onda je jednoga dana u vrtić stiglo pismo na moje ime. Otvorila sam ga. Unutra je bio crtež koji je Maja nacrtala. Na njemu su bila dva suncokreta, jedan okrenut prema suncu i prav kao svijetla, a drugi je bio pognut. Na oba suncokreta je bio nacrtan osmijeh.“ Ključ priče je tu. Osmijesi – prijateljstvo, pognuti suncokret – žal zbog odvojenosti, sjeta, tuga, čežnja... Tako, u razumijevanju različitosti, traje jedno prijateljstvo dva bića koja suosjećaju, koja znaju kako u dubini njihovih srca traje vječita ljubav spram bližnjeg. Tu visokohumanu gestu donosi u svojoj priči iz okrilja autizma uspješna književnica Sonja Jurić.

Milo JUKIĆ

Kad junaci prelaze iz priče u priču

(O knjizi *Jedna Priča i druge priče* Ranka Pavlovića, Književna zaklada „Fra Grgo Martić“, Kreševo, 2011.)

Dosadilo Jednoj Bajci da živi u davnim vremenima. Svuda oko nje automobili, avioni, rakete koje lete na druge planete, pa onda igraonice, muzički stubovi, diskoteke, koncerti pop pjevača i rok grupa, izbori ljepotica i modne revije, a ona – šta ona ima? Stalno je u nekim mračnim šumama dok oko nje lete vještice na metlama, luta po začaranim dvorcima, sa svih strana odvratne aždaje rigaju vatru, vršljaju po njoj sve tamo neka čudovišta, ne znaš koje je od kojeg gore.

A kad nekome nešto dosadi, jasno je da treba ponešto promijeniti. Zato Rankove priče i bajke oblače odijela, šeću se okolo, imaju vlastite osjećaje, pričaju sa svima, čak i s tišinom, susreću se i upoznaju s drugim pričama i bajkama pa se sa sjetom prisjećaju djetinjstva i zajedničkog odrastanja, da bi nakon toga ostarjele i otišle u mirovinu.

One ne čekaju princa na bijelom konju ili plemenitog kraljevića, nego same spašavaju svoje junake od bezbrojnih opasnosti i čupaju ih iz nevolja u koje upadaju kad priča samo malo otkrene glavu od njih, tuku se sa zlim duhovima i crnim vješticama, a onda se, sretno zbog sretnog kraja, družu sa svojim junacima. A tek junaci priča: prelaze iz jedne u drugu priču i šetkaju se njima kao da su njihove rođene!

Rankova priča može sve: i ostarjeti i roditi se ponovno, i još jednom, i još jednom, čak i onda kad odrastemo toliko da gotovo zaboravimo i da je postojala. Ona ulazi u čitanke i zbunjuje đake, koji je na kraju moraju zavoljeti jer je ta priča slična njima: i ona, poput njih, ide u školu i dobiva jedinice i petice, a osim što priča, Priča i pjeva, surfa internetom... Patuljci gledaju crtane filmove i igraju kompjutorske igrice, junaci bajki telefoniraju, Uspavana Ljepotica i Crvenkapica napokon se susretnu, možda kako bi jedna drugoj kazale da bi voljele upoznati i Djevojčicu sa šibicama ili konačno susresti onog žapca koji je zapravo princ, samo što ga treba poljubiti...

Slova se razbolijevaju, ponekad čak i ginu ili ih pozobaju nestašne ptičice pošto im se učini da su to sjemenke, a djeci je lakše nego u životu jer se u prodavaonicama mogu kupiti lijekovi kojima se liječi strah od slabe ocjene, žvakaće gume koje sviraju i pjevaju dok ih žvačeš i trista drugih čuda.

Premda ni priče i bajke više nisu savršene kao nekad: izgube se, zalutaju, zaborave se, prehlade se pa kišu i šmrcaju...

Iako je u osnovi namijenjena djeci, knjiga Ranka Pavlovića je bez ikakve dvojbe knjiga za sve generacije. Najmlađi će u njoj, nema sumnje, uživati kao što su njihove majke, očevi, bake i djedovi dok su bili djeca uživali u Andersenovim bajkama, a te iste starije će sada, kad ih je stvarnost natjerala da više nemaju pravo biti djeca, knjiga još jednom vratiti u djetinjstvo. Čitajući je, i sami će se naći u nekoj od priča, poskočit će kad se glavni junak nađe u opasnost, zabrinuti se kad iz tmine iskoči strašna aždaja i odahnuti kad opasnost napokon prođe.

Ima li išta ljepše nego biti dijete? Dakako da nema! Zar i mi odrasli ne bismo voljeli imati broj mobitela Male Sirene, čisto da joj pošaljemo SMS u kojem ćemo joj poručiti da smo je pročitali i obećamo, sebi i njoj, da ćemo je uvijek čitati! Drukčije mogu misliti samo robotizirani karijeristi koji su zaboravili što je sreća i što je ljudskost. I zar ima veće istine od one koju spozna dijete? I od koga se može naučiti više nego što se može naučiti od djece?

A svako dijete bi voljelo nekako uskočiti u bajku, ako ništa onda u nekoj epizodnoj ulozi, samo da makar načas dijeli život s bajkovitim junacima. Pa neka ponekad bude i opasno, Bože moj, neka dobra vila će, tako smo naučili, na kraju ipak spasiti stvar! A odrasli? Nije valjda da i oni ne bi željeli isto? Dobro, ne moraju to sad i priznati, ali negdje duboko u sebi... Baš bi bilo lijepo susresti se u nekoj priči s jednim od ona tri careva sina koji su se zaputili širom carstva tražiti... Ma nema veze što traže, samo da ih sretnemo! A oni onda neka idu za svojom srećom sve do kraja bajke!

Jedna od priča u ovoj knjizi je i Učena priča, premda su, zapravo, učene gotovo sve, budući da autor, na vrlo prihvatljiv i zabavan način dijeli djeci, ali i odraslim, bezbroj savjeta koji bi, drukčije rečeni, polučili kudikamo manje uspjeha.

Zbog svega toga, Pavlovićeva knjiga spada među one knjige za koje će nam, nakon što ih pročitamo, biti toliko žao što smo ih pročitali da ćemo to teško prežaliti! Zašto??? Pa zato što ih nikad više nećemo moći čitati prvi put! Sreća, bolje rečeno: sto sreća, priče su toliko dobre da prvo čitanje sigurno neće biti i posljednje; čitat ćemo ih čak i onda kad budemo dobro znali kako će na kraju završiti. I nikad nam neće biti dosta!

Lidija PAVLOVIĆ GRGIĆ

Inteligentno poetsko tkivo

Aida Šečić, *Lutke*, Književna zaklada/fondacija Fra Grgo Martić, Kreševo 2011.

Položaj žene u današnjem društvu je neiscrpna tema. Baveći se njom, često se zapada u stereotipe i nude davno potrošene riječi. Ženi je sve teže, slabije je plaćena, nedovoljno shvaćena, ako ne uspije, krivi su muškarci; ako uspije, onda je ovakva i onakva... I tako unedogled.

Knjiga *Lutke*, po riječima njezine autorice (a uvjerit ćemo se u to i sami ako pročitamo ovu zbirku poezije) ukazuje na nimalo lagan položaj žena u društvu kroz povijest i danas. Svijet se modernizirao, ali položaj žena, izgleda, nije.

Ovaj pjesnički prvijenac ne nudi neki aktivistički materijal, niti se kroz stihove žustro brane stavovi. Autorica je na suptilan način progovorila o ženi u društvu i svijetu. U inteligentno koncipiranoj knjizi susrećemo različite profile žena: od povijesnih ličnosti do onih koje su fiktivne junakinje klasika književnosti; od aktivistica do pasivnih žena koje idu linijom manjeg otpora; od svetica do žena koje moralisti prokazuju. Živopisan je spektar ženskih lica koja defiliraju *Lutkama*, a svaka pjesma naslovljena je jednim imenom: *Doli Bel*, *Olena Popik*, *Hasanaginica*, *Djevojčica sa šibicama*, *Indira Gandhi*, *Majka Terezija*, *Avdagina Fata*, *Merlin Monro*...

Kroz svoje stihove Šečić je ispričala ženske sudbine, osjećaje, boljke, uspjehe i neuspjehe. Svaka pjesma nosi jednu poruku, ne samo ženama već svima. Rosa Parks ističe kako ne trebamo dopustiti da nas gaze, Anika iz Andrićeve legendarne pripovijetke govori kako je i ona samo biće od krvi i mesa, Majka Terezija pokazuje put blagosti i altruizma, mala Palčica kadra je naći veliku slobodu...

Kao da kroz usta svojim junakinja pjesnikinja poručuje – ne budimo lutke, lijepi našminkani ukrasi svijeta čije konce drugi miču – budimo žene sa snagom i odlučnošću vojnika koji brani kućni prag, budimo nježne, majke i sestre, budimo dobročiniteljice, živimo prema svojoj savjesti i prema svom srcu. Iščitat ćemo i poruku da nitko ne smije biti marioneta na koncima učmalih običaja, malograđanske sredine, svojih slabosti, te da ne bismo trebali biti poput Nore koja „čeka da oživi“. Sve zaokružuje dvosmislen naslov – *Lutke*. Lutke mogu biti lijepe igračke kojima drugi kroje haljine. Lutke mogu biti i žene koje imaju i dovoljno pameti i sposobnosti da žive svoj život i mijenjaju svijet.

Zadiviti ćemo se autoričinom načitanosti, odličnom poznavanju povijesti, društvenih fenomena, umjetnosti. Sve joj je to, pored neospornog pjesničkog damara i dara za majstorsku gradnju stiha, zasigurno pomoglo u oživotvorenju originalnih ideja.

Prolazeći kroz devet ciklusa, kao kroz devet krugova Pakla, dotaknut ćemo osmijehe, suze, ljepotu, nježnost, odvažnost, odbačenosti, osuđenosti, rane, slabosti...

Kroz slobodni stih neopterećen interpunkcijom Šečić naoko jednostavnim konstrukcijama dotiče duboke misli:

Kosu oduvijek podižem visoko

Da budem jednaka muškarcima oko mene (Indira Gandhi)

Kroz prizmu originalne metaforike ljude i stvari promatramo u čudesnim oblicima:

Deset crnih polumjeseca na prstima

Grebu po nebu kolač od šećera (Djevojčica sa šibicama)

Zvučnost stiha Šečić postiže često aliteracijama. Tako, primjerice, svaki stih i većina riječi u pjesmi *Isadora Dankan* znakovito počinje slovom „p“. P kao ples – život je ples – a koraka je mnogo i njihov izbor je na osobi koja želi plesati.

Umijeće je u malo riječi pretočiti čitavu jednu sudbinu, poput one Orleankine, Fatimine ili Julijine, u svega nekoliko stihova sažeti dramu jednog bića.

Zanimljiva je i uloga glagola u Aidinim pjesmama. Dok prezent u prvom licu jednine ukazuje na samosvjesne žene – subjekte koje žive po svome (*Ketrin Hepbern*), prezent u trećem licu množine otkriva položaj žene koja je i u rečenici i inače samo objekt (*Avdagina Fata*) – dakle, oni su Fatu zaručili, to se nije dogodilo jer je i sama to htjela.

Dirnut će nas autoričin odnos prema junakinjama knjige – svakoj od njih, bez obzira je li riječ o Majci Tereziji, Hasanaginici, *Katharine* Hepburn ili Oleni Popik, Aida prilazi toplo, ljudski, s poštovanjem, kao prijateljicama. Pa i onima iz ciklusa o „lošim curama“, poput Sonje Marmeladove. Upravo i mi trebamo slijediti primjer i pokušati prihvatiti druge, bez obzira na sve. Jer, dojma sam nakon čitanja *Lutki*, svaki čovjek u sebi nosi iskru dobra koja, zahvaljujući nama, jednom može obasjati cijelo nebo.

Pastir sudbine

Bilić, Mario: IZOPĆENICI: IMOart / Udruga za promicanje vrijednosti hrvatske baštine; Imotski, 2010.

Obratiti se čitateljima na izravan i sažet način, gotovo gnomama, pjesnik postiže smislenu cjelinu između unutarnjega i izvanjskog prikupljajući stada riječi, čuvajući ideju i misao kao vrijednost koja traje i koju treba njegovati. Već na samim početcima pjesnikovanja autor se nametnuo kratkom i jezgrovitom formom, koja poput oštrog vrha igle probada doživljajni svijet i unosi sigurnost u pjesmu, u govor koji je naučen baštiniti tekovine zavičaja, uljudbe, ljepote na proplancima književnosti. Zbirka je podijeljena u četiri poglavlja: Poskokovo sime, Izopćenici, Osuda, Propeće. Sve su pjesme bez naslova, kao biblijske prisprodoobe. Ispjevane su ikavicom, a početak i kraj su u tijesnosti i izravnosti, tako da nema tematskih općih mjesta niti uvoda koji bi razigrali temu. Uz nju je poruka toliko tijesna; jedno tijelo i jedan dah za vremena, jedan dah arhetipskih riječi i trajno vrijednih poruka: „učijo si me / da muški ne plaču // zato tarem suze / tvojim sudarićom“.

Osjećajući potrebu za bilježenjem prošlog, u pjesmama srećemo niz antropoloških detalja vezanih za čovjekov život, sačuvanih za budućnost, moderno uprizorenih vremena koje jest, a bogatstvo meta-jezika daje dugotrajnost i održivost ovom pastiru sudbine, pjesniku koji svoj stav i svoje pjesničko umijeće uobličuje u očuvanje vrijednosti: „zemlja tvrda / a nebo visoko / sine / srićo / poskokovo oko // sine / ime / poskokovo sime“.

Sačuvati zavičaj, ognjište, rodnu kuću, sačuvati uspomene, znati ih baštiniti poput dobrog pastira, oplemenjuje se najvrjedniji dio onoga što bi trebalo, moralo biti sačuvano. Upozorenja su i suviše izravna, bolna: „ni grad / ni selo / ni kuća / ni okućnica // grad ima / tilo // selo ima / dušu // a mi // bez tila / i duše“. Odgovornosti spram onoga što nam ostaviše pređi, roditelji, veoma brzo blijede, gube svaku vrijednost, postaju teret i mnogi ostaviše zlatne oranice na milost i nemilost gladnim ustima korova, vjetrovima, kišama i studeni, zaboravu. Čovjek odlazi i ne želi se sjećati svog ognjišta, rodne kuće, ljepote djetinjstva, odrastanja? Upravo psihološki efekti izniču iz svake pjesme, svake kitice, iz svakog stiha, svake riječi, ječe u nama svojom opomenom i traže da joj se vratimo, da se ne odričemo stada djetinjstva: „jesu nas / jašili / i zajašili // povadili nam / zdrave zube // ošišali kosu // posuli pepelom // i uputili nas / u prošnju“. U prošnji je neizvjesnost, treba se dodvoriti, treba pokazati dostojanstvo, treba steći povjerenje,

omladiti se bez korijena i lista. Kako? Prevarili nas kako bi došli do cilja, kako bi nas razbaštinili, kako ne bi imali ništa, kako bi izdali očeve: „lizali nam / šljuke / dok su nas / tribali // mazali nam / uljem noge / dok nas nisu / dobili // suzama / čelo kvasili // dok im nismo / potpisali“.

Tko je sve ovakvu sudbinu preuzeo u svoje ruke, na svoju odgovornost? Nije li život postao velika obmana samome sebi i udaljio čovjeka od prirodnih zakonitosti koje će ga koštati opstanka, jer živi se za sadašnjost i trenutak zadovoljenja strasti, prozirnih i materijalističkih? Što u tom pogledu vrijede ovakva pjesnička upozorenja? Jasno je kako se pjesnik ne miri s gibanjima oko sebe, kako mu životna filozofija izmiče tlo, a lagodan život postaje preokupacija obitelji: „nije nas bilo / u vrime / oranja // nije nas bilo / u vrime / kosidbe // orali / priorali // kosili / prikosili“.

Osuditi samoga sebe pokora je nad pokorama. Priznati grijeh čin je koji zadivljuje, obvezuje, ali koji počesto ne nailazi na odobravanje jer je laž postala komunikacija moćnih, onih koji odlučuju, čija je filozofija mučenje vode, a osviješten čovjek ne uspijeva pronaći izlaz. U najmanju ruku, veoma je zbunjen komunikacijskim vještinama zavođenja i prijevara: „gostili se / kod mene / lažovi / ovoga svita // laž im / ručak // lažna im / večera // i ja / po njima / laž“.

Kada ne uspijeva s priznanjem, čovjek opetuje nad svojom nevoljom, skuplja svoje stado, skuplja ono što ima, što mu je drago, čega se ne može odreći, preuzima sudbinu onakvu kakva jest i traži u njoj oduška za svoju bol, ali i priznaje kako su drugi učinili život takvim da nije imao izbora, nije mogao bez socijalizacije nastalog problema koji se gleda višeslojno samo u svojoj nutрини, inače, društvena hijerarhija pod socijalizacijom donosi pravila, odredbe, zakone, moralne upute, a sve je u svrsi gospodarenjem i ukidanjem slobode koju intelektualac osjeća, koju pjesnik sanja, koju političar obilazi: „s čela mi / ubrali cvit // iz grla mi / izgurali pismu // u srcu mi / zapečatili / kletvu // pa ti / mirlušić // pivaj // kuni“.

Snaći se u bezizlazu, tražiti rješenje već je odvažnost, ali priznati svoju vrijednost, biti savjest naroda, biti pastir sudbine i sudbina pastira: „zadnja je ovo / nevesela / o vama // zadnja je ovo / tužna / pod vama // ovo je / zadnja / koja pamti // i zadnja / koja plamti“.

Pjesnički plamen stvaralaštva traje, ostvaruje, djeluje putem pjesničkih uradaka iz samoga bitka problema: psiholoških, filozofskih, antropoloških koji su danas postali primat ljudskih potreba i okosnica skale uspješnosti, Ipak, pjesnik upozorava i na dimenziju utjecaja emocionalnoga na svijest, promjene ponašanja i stvaranje zaključaka na osnovi iskustva, a njegova iskustva su više dimenzija moralnog odnosa spram stečenih tekovina koje treba njegovati, doradivati, čuvati i baštiniti. Svi smo mi suočeni s istim problemom, svi se borimo protiv zaborava, protiv onoga što je vrijednost za sebe i što treba biti briga novog odnosa kao duga spram roditelja, a ne samo materijalni učinak. Kada se bit problema svede na materijalno, ne osjeća duša griznju savjesti, ne proganjaju slike prošlosti. Čovjek tada želi riješiti problem odricanjem, prodajom, materijalnim činom. Ovdje se radi o svijesti i savjesti u očuvanju vrijednosti očevog napora i borbe za zdravim životom koji se zadovoljavao kroz rad i ostvarivanje potreba radom. Zato Bilić preuzima odgovornost i postaje svojevrsan pastir sudbine, ne zbog sebe, nego zbog kolektivne svijesti o prostorima zavlačajnosti i obiteljskih tekovina.

Mato NEDIĆ

Na putu u beskraj

Miroslav Neretljak, *Nekad u beskraju*, Centar za kulturu, Orašje, 2011.

Vrijeme i prostor dvije su konstante kojima je omeđeno ljudsko trajanje. Stoga ljudi pokušavaju osmisliti vrijeme koje im je darovano i prostor u kojemu će ga provesti. Neki to čine gradeći oblička vanjskoga svijeta; drugi izgrađujući oblička duha. Mladi pjesnik Miroslav Neretljak u prvoj svojoj pjesničkoj zbirci, koju je naslovio *Nekad u beskraju*, progovara o tim važnim odrednicama čovjekovoga života, o vremenu i o prostori, promišljajući o tome koje su to sastavnice kojima je ispunjena jedna ili druga odrednica. Zato pjesnik progovara o troma: o čovjeku, bez kojega je besmisleno postojanje poezije, koja mu je namijenjena, iz kojega izvire i kojega izgrađuje; o ljubavi, koja je temelj života i osjećaj koji nam je potreban da bismo svoj život doveli do spoznaje ispunjenosti i sreće te o smrti, koja je sastavnicom života, koja ga na kraju potire u ovome obliku u kojemu nam je poznat, ali i koja ga, s druge strane, prevodi upravo na onu drugu stranu, u onostranost.

Snagom pjesničke riječi Neretljak se suprotstavlja prolaznosti, on traži odgovore na pitanja koja pred čovjeka donosi mladost, zrelo promišlja o njima i vidi da konkretnih odgovora nema, ali poezija može ponuditi viši smisao, odgovore u govoru koji je prožet umjetničkim duhom, koji ima snagu oblikovati novu, poetsku stvarnost. U toj stvarnosti Neretljak pronalazi smisao i svojega traganja, ali i ljudskoga trajanja, on u njoj pronalazi ljepotu riječi koja je iznikla iz ljubavi: prema jeziku, prema osobi, to jest čovjeku, prema prirodi koje je čovjek dijelom, prema svemu postojećem.

Značenje Neretljakove poezije nije u tome što on vješto uspijeva unutarnji pjev pretočiti u riječ, u stih i u pjesmu (to uspijeva svakome dobrom pjesniku); značenje njegove poezije je u iskrenosti s kojom on pristupa stvaranju stiha, u dubini misli koje oblikuju poetsku stvarnost. *Ja doći ću u snove tvoje / i napraviti hir. / Tvoja ljubav bit će samo moja/ ti vidjet ćeš samo mene/ za tebe ja bit ću bog*, kaže pjesnik u pjesmi *Vrač*. On je izravan i beskompromisan u svojem pjevu i u svojim zahtjevima u odnosu na voljenu ženu kojoj želi posvetiti svoje stihove, on je stvaralac i zahtijeva obožavanje, ali i obasipa ljepotom osobu koju voli.

Trodijelna kompozicija zbirke koja je podijeljena na cikluse *Teško je biti čovjek*, *Nisam raspoložen* i *Sezona smrti* svjedoči i o pjesnikovome promišljanju koje ide od općeljudskih do osobnih problema koji se preko smrti ulijevaju u vječnost u kojoj svaki čovjek

pronalazi izlaz iz kolopleta svakodnevice i dolazi do uvira u prapočelo. *Voli te i ubija, / tvoja strast, /s tobom, / tvoja smrt.*, kaže pjesnik u pretposljednjoj pjesmi zbirke naslovljenoj *Tajna* i time upozorava kako je svaki odgovor koji tražimo u nama, ali je zapečaćen poput tajne, zaključan ključevima strasti, straha, nemira, svega što uvodi u smrt. Život, nasuprot tome, buja u sretnim dušama, u cvijeću i pjesmi, u radosti koja mu je predznakom i preduvjetom.

Poetski izričaj Miroslava Neretljaka uvijen je u slobodni stih, bogat je prenesenim značenjima, obećavajući je u svojoj punini, u novini koju donosi, simboličan je i stoga moderan, a ipak je donekle utemeljen ne samo u iskonskome doživljaju svijeta već i u pročitanoj literaturi kojom se mladost napajala na izvorištima poezije, no, kako je zbirka *Nekad u beskraju* prva Neretljakova zbirka, sigurno je da će on svoj izraz još dotjerati te će, uvjeren sam, izrasti u pjesnika snažnih misli i širokoga poetskog značenja.

Znati pronaći smisao života u vremenu i u prostoru kojima ispunjavamo svoje postojanje, najveća je umjetnost. Kazati drugima kako biti sretan, nemoguće je. Svatko do sreće mora doći onim putovima koji su mu namijenjeni i koji su samo njegovi. Ukazati drugima na pojedine putove, moguće je i poželjno je. Jedan od tih putova je i put poezije, a njegovome se milolikome hodu prepustio i Miroslav Neretljak objavivši zbirku *Nekad u beskraju*.

Hod kroz vrijeme, u beskraj, jedini je hod koji nikome ne će biti oduzet, koji je namijenjen svima i u kojemu svi pokušavaju pronaći zadovoljstvo. Na putu u beskraj dobar će suputnik biti knjiga *Nekad u beskraju* Miroslava Neretljaka.

O Antičkim gradovima, u borhesovskom maniru

(Miraš Martinović: „Antički gradovi, snovi i sudbine“, izdanje Matice crnogorske, Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Skener studija -Zagreb)

Miraš Martinović, u mladosti darovit pjesnik, a već dvadesetak godina, zapaženi crnogorski prozni pisac, u svojoj literaturi obrađuje teme koje po svom sadržaju i originalnosti obrade ne radi nijedan savremeni crnogorski pisac. O crnogorskoj prošlosti, onoj iz kasnog srednjeg vijeka do vremena Drugog svjetskog rata, postoje već djela niza značajnih pisaca koji su kvalitetnim interpretacijama doprinijeli da se slika Crne Gore, etička, ali i estetička, pronese diljem bivše Jugoslavije. Miraš Martinović je, međutim, zagazio u još dalju i dublju prošlost koja će upućenom čitaocu pokazati daleke i istorijski zamršene korijene vremena koje je bilo prije Crne Gore za koju na osnovu dokumenata znamo. Majstorski interpretirajući tu daleku prošlost, pisac je, naravno, uspostavljao veze koje bi bez njegovih knjiga ostale nevidljive. Ovim je doprinio da se mit o jednoj zemlji i jednom narodu (crnogorskom) pretvori u književnu realnost. Ko u to ne vjeruje, neka pročita zbirku njegovih romana, a naročito „**Antičke gradove, snove i sudbine**“. U svakom slučaju, Martinović je ovim romanom po svemu evropski pisac, pa njegovu knjigu s razlogom vidim u pariskim, londonskim ili rimskim knjižarama.

Sa gradovima, i antičkim, je kao i sa ljudima: većina nestane bez traga, dok poslije nekih ostaju, ponekad i veličanstvene, ruševine, barokne pripovijesti i legende. Za Miraša Martinovića, pisca koji tvrdi da mu je Crna Gora Itaka, valjalo je krenuti u istraživačku, snovnu ali i metapoetičku, odiseju, i ne identifikujući se s Odisejem – identifikujući se, međutim, sa nekim od njegovih mogućih snova. Zato je arheološka vizija divotna stvar, jer su njeni osnovni slojevi paralelni sa onom što je zaista bilo, izlažući suncu poslije desetina vjekova nešto što je preživjelo možda samo u genetskom pamćenju.

Nedavno objavljena knjiga „**Antički gradovi, snovi i sudbine**“, logičan je nastavak njegove već poznate tematike u kojoj je on dobrovoljno *zarobljen* pa ne traži kao onaj u Municipijanu kod Pljevalja, da mu razbiješ urnu u koju je zarobljen. Fascinacija antičkim, davnim i pravadnim, učinila je ovu knjigu zbirkom pripovijedaka sa borhesovskim konceptom o realnosti fantastike i legende. Ona i ovako, u ovom obliku i u ovom snov-

nom stanju, uspostavlja mostove između ranijih i budućih vizija na istu temu. Ako se iz skadarskih grobnica čuje frula, vidjeće se vjerovatno i ti piščevi mostovi koji spajaju onaj davni sa ovim svijetom. Kažemo : mostovi, a tačnije će biti da je to tanana zraka u obliku mosta, koja prolazi kroz vrijeme kao da ga premošćuje. U svakom od ovih prozih tekstova (koji se, istina, strategijski poigravaju žanrovima) miješaju se pripovijsti i isповijesti, dokumentarno sa fantastičnim, nedokazivo sa neospornim, ali tako vješto vođeno rukom pripovijedača da podsjeća na onoga što bi da izveze dokaz legende, to jest da legendu učini stvarnom.

U priči o Ciceronu, čija se biblioteka prodaje na pijaci, „Ilijadu“ će kupiti žena koja vjeruje da je knjiga dobra za potpalu. Uzalud je Ciceron vikao iz svog vječnog sna da spriječi prodaju i spasi knjigu. Martinović se na ovom mjestu našalio s čitaocem – velike knjige zasnovane na velikim legendama kao da više služe ognju i pepelu nego čovjeku, juče kao i danas. U svakom slučaju, sve su pripovijsti iz njegove nove knjige ispunjene jednom delikatnom ironijom proisteklom iz znatne spoznaje čovjeka u vremenu i vremena u čovjeku, a koje od zaborava spasava tek arheološki dokumenat. Zato je svaki id ovih antičkih grobova u piščevoj optici postao naš savremenik. A ne treba zaboraviti da savremeni robovi ne krađu biblioteke, nego hljeb nasušni.

U istinskoj ironiji ima i istinske mudrosti. Ona je i mjera za mnoge životne istine i pouzdan saradnik u radu pisca, naročito kada trenutke uspona i pada kohorte svojih likova pokušava da odmjeri sobom i svojom sudbinom.

Svi su antički gradovi građeni od najčvršćeg i najljepšeg, tesanog kamena. Zato su danas njihove ruševine i njihove grobnice nadtrajale glasove njihovih žitelja. Za svoj metodološki pristup tematici „Antičkih gradova“, Martinović će se indirektno pozvati i na ono što je Isus jednom prilikom rekao svojim učenicima: „Ako mi začutimo, kamenje će progovoriti.“ Pisac je, evo, rekli bismo zajedno sa kamenim ostacima davnih, nestalih gradova, progovorio, ne dirajući u domen paganskih bogova. U kamenim ostacima Svača skrivena je i legenda o trista šezdeset pet crkava čija zvona i danas zvone onima koji umiju da sanjaju, sa piscem ili bez njega. To je dakle, to blago za kojim žude zavjerenici vremena koje nažalost prolazi, a poslije kojeg ostaju veličanstvene ruševine koje je sačuvala od zaborava ova knjiga.

Treslica sićana - sestrice zlačana

O poeziji Pere Pavlovića: travke mirisavke-stih, slikopis, ljekoviti pripravci – na cvijetu cvijet!

Čovjek kad se sjeti tihooceanskih otoka – novonastalih otoka – i njihova potrvljenja i pošumljenja, njihova ozemljenja u podnebesju – mora se nasmiješiti. Nasmiješiti se vjetru koji to učini za Boga i za nas. I ne samo vjetru – naš blagonaklon, sućutan i zahvalan smiješak zaslužuje i sve to silno sjemenje što leti svijetom. U Svetom pismu je prispodoba o čovjeku koji na dobru njivu međ dobro sjeme tajom, noću, posija kukolj. Čovjek neprijatelj – kaže za nj Sveto pismo Ali i njemu se moramo nasmiješiti prisjećajući se svih onih livada bujada što znaju biti ljepše od katedrala. Na kakvom gorskom proplanku, u kakvom riječnom oluku. Nije naodmet prisjećati se ljepote i pamtiti je. *Na obalama rijeka babilonskih...* Travke mirisavke skupljene u istoimenoj knjizi Pere Pavlovića sretno se obriješe u svom opisu, pripisu i slikopisu i svaka od njih još pozdravljena pjesmom u kitici-zdravici. Ljepota što zrcali ljepotu ogledajući se u njoj. U sebi samoj trovrskoj – vidnoj, čujnoj, oćućenoj! (Ljekovita knjiga – *likaruša* – kad ju čitaš, liječi ti se duša!) Trebalo je postići to jedinstvo u kojem svatko svakome dobro dođe. Upotpunjuje ga, dovršava i usavršuje. Slika uprizoruje stih, stih obasja sliku – stručni opis priprema ljekoviti pripravak. Tako je to kad lijevo ljubi desno i desno lijevo i gornje donje i ono prvo sve što slijedi i ono potonje svoje prvo. Tako to biva. A sve izgleda lako. Lako koracati po stijenju. Niti jedan prestrm uspon. Ići na noge, daleko ići. Lakonogo koracanje. Kako Humljani hode po zemlji Hercegovoj. Kad promatraš – kamen izgleda mek. Svladana težina. Sila teže pobijeđena. Kretnjom, zborom, progovorom. Riječju, tijelom, djelom. Vjerom. Čovjekom – Bogom – pravorijekom. Sveprisutnom Gospom, gospodaricom sveg uzduha. Njenim dušicama, suzicama. Gospa ima puno trava, ali i svaka životinja ima svoju. Krava točno raspoznaje koga i što smije i može pasti (kažu oko tristo njih!). Ovca, koza, konj, tovar, zec, kokoš, svinja – čak i pas i mačka raspoznaju trave – znaju što pasti kad pokvare želudac. Ali pustimo sve njih – gdje smo tu mi? Što je s nama? E, nek' se zna da nije zaludu ona – M O Z A K N A P A Š I . . . Nama su trave prijeko potrebne za pašarenje duše. Pluća su ih željna. Želučane stjenke kupaju se u travnatim uvarcima. Crijeva se umivaju u čaju. Misao se bistri ili omamljuje, oštri ili blaži, razbuđuje ili uspavljuje. Miluje se nepce. Jezik se sjeća zaboravljenih riječi i razvezuje se. Šutnja postane hranjiva – krjepna! Zaboravljamo svoje stoljeće – vraćamo se u prijašnje dobe – tajne postanka postaju čiste,

jasne, ali i dalje neodgonetljive – skrivene u mirisu i obliku, boji i dodiru ticala, pčelinjih nožica – vrećica i trbušćica. Duša cvijeća puna čednog stida podaje se vjetru i čuva nevinost do posljednjeg časka u kojem uvehne i svene i postane – sjemenje! Vjetar dobar sijač - bura sijačica. Palac-znalac. Vjetar što smiruje zračne virove. Ne zaboravimo pobožnost cvjetne livade! Bogoljubnost svake travke! Withmanove vlati trave poslužiše za razgovor o nečem drugom. Pero Pavlović sve drugo podredio je travkama – one su u glavnoj ulozi – u znanju i neznanju. Ljubav – znanje svih znanja! – uskliknuo je Stjepan Svedrović. Znači – u ljubavi! Ljubav – riječju taknuta. Gankom ganuta, dirkom dirnuta – glazba nebeskih sfera što počinje iz dubina – od korijena do travnatog uzrasta i utihne u laticama. Trave mirišu na sunce. Raspjevano sunce diljem zemlje. Višeglasje višeglasju otpjevava – pjeva se svim što ti je na raspolaganju. Pjevaš nazubljenim listićima, pjevaš ubavim tučcima, uspravnim prašnicima – mali hramić šušti i ršti i suši se i pretvara u svoju vlastitu zlatnu sjenu. U sijeno. Pokošeno sijeno. Kosci kose ritmično – kose i pjevaju. Brus! Tu su i vile! Stošci! Vozovi. Nismo bili siromašni, podučava nas Pero Pavlović – bogati bjesmo i još smo. I ostat ćemo samo ako prestanemo trovati i počnemo opet kopati i plijeviti. Ako naučimo brati, rukovetati, skupljati u svežnjice – sve će nam to dobro doći. Stare riječi – već zamrle – oživjet će. Mrtve – uskrsnut će! Zar postoji neka bolja budućnost? Stvorena u švicarskom ciklotronu? Ako se znanstvenicima posreći, moglo bi doista doći do ovelikog praska i umjesto švicarskih Alpa zateknemo tamo ponor dubok kao Alpe u koji bi mogla potonuti cijela Švicarska. Bog voli da surađujemo, ali ne voli kad se miješamo u njegov posao. A još kad se trgovci polakome za božanskim kodom! Nalik su Mati što je kozu zavezao za brzi vlak u kojem se vozio da trči za njim. Kad su stigli – nigdje koze! Pita Mate – službenika – Gdje je koza?! A ovaj veli – Evo ti, Mate, rozi! Isusek, Isusek – budi nam dobar! Ne osuđuj, pomози! – molimo sikstinskog Isukrsta koji podiže ruku na vječnu osudu. Sada kao i onda uslišala nas Isusova ruka. Molitve domole. Svijet zato i dalje opstaje. Travke nisu samo mirisavke – one su revne moliteljice, neke čak i svećenice –posvećenice. Svjetlosne milosnice. Zemljine suze radosnice. Svako jutro pramaljetno tiho piju rosu, upijaju i – ostaju u raju. Njih nitko nije istjerao. Kao nas što danomice tjera. Nas što trave nadvisujemo i zato se moramo sagnuti da ih uberemo. Pokloniti se. One će nas zauzvat liječiti i izliječiti. Spriječiti bolest. Vidati nas. Ljutu travu na ljutu ranu. Hajdučki razgovore! Uskršnje gnijezdo! Od svih trava. Trave su nastale tako što se žuto sunce izlilo u plavo nebo – i niklo zeleno, zeleno, zeleno što volim zeleno – pjevao je Lorca. Zelen-konjic, zelenko iz Otkrivenja predstavlja neku vrstu uništenja. Ali zelena livada možda ga nagovori i on s puta uništenja skrene u njenu luku i mirno za se travu pase. Da! Možda ljepota neke luke i livade spasi svijet. To nitko ne zna! Onako kako se riječima može voljeti – ne može se ni vatrom, ni vodom, ni zemljom – kaže Pero Pavlović. Makar od riječi svojih bili bolji. To je zato da našim riječima možemo dati tijela. Zbog toga. I naša tijela u svakom času mogu postati opet riječi. Stalna pitanja – istodobno skabljajuć se i prožimljuć – tamo i natrag! Tamo i natrag i u svakom si trenutku u dospijeću – u svakom trenutku tek krećeš. Časak amo, magnuće onamo. Tako ti je to! Što je bilo prije – krštenje ili stvorenje? Što je bilo prije – ime ili sime? Ime posijalo sime i sve niklo – ime zovnu i sve živo oživje. Krštenje pa stvorenje. Iz svjetlosti u tamu – iz tame u svjetlost. Iz tihe tame u svjetlosni buk. Pčele i počela. Pri ruci nam proplanak i na njemu livada. Knjiga priručnica – knjiga zaručnica – knjiga sestra zlačana, okupana suzama budućeg majčinstva – u bašči pod vočkama opet nikla treslica sićana. Pčele i počela počinuše načas – tako bje lijep novostvoreni svijet – pupoljak u rječitoj slici - r a s c v j e t a o s e - na cvijetu cvijet!

Dezintegriranost svijeta u poeziji Amira Brke

Amir Brka: *Đavo na Dunavu*, JU Javna biblioteka "Alija Isaković" Gradačac, Gradačac, 2008.

Amir Brka, bosanskohercegovački književnik, u svojoj knjizi poezije *Đavo na Dunavu* pokazuje da sve može, kao što to primjećuje Ljiljana Šop u pogovoru „Čiji je đavo“, postati motivom pjesme: preko cvijeta u betonu, književnih večeri, ispijanja piva u lokalnome kafiću, pročitane knjige pa sve do ljudi koji su iščezli. Postali su *živim* u sjećanju. Na tome fonu Brkina poezija u sebi apsorbira dezintegriranost svijeta koja postaje *stvarnim* dokumentom u najširem značenju te riječi. Preko dezintegriranosti svijeta do integriranosti imaginarnoga prostora koji poeziju čini jednim pokušajem za ljepšim i plemenitijim postojanjem. Otuda, lirski subjekt, u pjesmi „Posmrtna pjesma pjesnika Muse Ćazima Ćatića“ suočen s društvenim načelima istine suprotstavlja istoj poeziju, koja ima „slobodu“ do one mjere u kojoj poezija ne postaje propagandni instrument vladajućega poretka: „U suprotnom - / i poeziju ruši ona religioznost koja gubi moć / da u nebeskoj plaveti raširi krila, i počinje / da vonja po ustajalosti, kao duga, neprozirna / magla nad močvarama.“ str. 18. / 19. U ovoj pjesmi Brka smatra da se grešnikom postaje onda kada se pripada vrijednosnoj osi „koju sistem ustanovljuje“ gdje osviješteni subjekt postaje, a priori, trpećim objektom kulture kojoj, prije svega, prema geografskoj određenosti, pripada. O kulturi grada kao jednoga povijesnoga usuda koji u pjesmi, postupkom gradacije, izgleda kao inventar slavne prošlosti i trenutnoga bivanja, lirski subjekt zaključuje: „Ovo je grad grad, odveć ozbiljan, veliki, / u sebi za se prevelik, ovdje se nikada nije / smio roditi pjesnik“ („Odveć ozbiljan grad“, str. 44.). Drugim riječima, bosanskohercegovačka povijest jest topos koji je zbog svoje geografske pripadnosti / nepripadnosti podložan utjecajima koji su se smjenjivali na ovim prostorima. Takva pozicija *grada* otvara se uvijek Drugome nemajući kontinuitet da se integrira na duže vrijeme. Takva dezintegracija omogućava susretanje kultura, s jedne strane, i onemogućava slobodu i integriranost genijalca u dezintegriranom svijetu.

U trećem ciklusu knjige Bijelo u crnom (Šta mi je rekao pekar Adem) na početku Brka realizira intertekst stihovima Horozovićeve pjesme gdje se po-etika ispisuje kao produžetak agonije čovjeka koji je determiniziran totalitarističkim sistemima u kojem svi postaju *pekari*: *Večeras će doći po mene / Jer sam poznao pekara / Zapisivao naše*

snove / I sve što se dogodilo sa nama („Balada o pekaru“). Sada lirski subjekt dijalogizira ispovijest pekara Adema, koji ga poziva (uvodi) u prostor tvrđave i grada koji je zatečen poviješću. Naime, pekar Adem osjeća da je „devedeset i druge / da je nešto / neka ogromna zvijer / na mene skočila / a nisam ja glup / pa nisam ni mislio / da je srbija / mene napala / pekara / adema / znao sam da su htjeli / konačno / srušiti bosnu / a onda su / naravno / morali uništiti / i ovu pekaru / koju je suljo / moj rahmetli babo / napravio / ali hajde / nećemo sad o ratu“ (str. 32. / 33.). Grad gdje se odigrava još jedna povijesna (čitaj: ratna) priča u kojoj je, očito, najobičniji čovjek doveden do egzila, rezigniranosti! Tačnije, destrukcija prostora i života ratom ponavlja se na ovim prostorima gdje se ljudi, kao i Horozovićev pekar, odvođe da se ne vrate. Nekima je *proces* namijenio smrt a nekima, kao što kaže pekar Adem, „nemam ja sada kuda / žena i kći su mi u italiji“ (str. 25.), egzil kao jedan *novi* početak. Postavlja se pitanje na koji se način integrirati u kulturu kojoj čovjek logikom nužnosti / rata pripada? Rezigniranost čovjeka nakon *ratne priče* prisutna je, možda, sada u mirnodopskim uvjetima života gdje: „posmatram ovaj narod / izludjeli / i ove užurbane / panične hijene / razočaran sam / rezigniran“ (str. 36.) Istina, rezigniranost čovjeka uvijek ovisi o pripadnosti novom vladajućem poretku, koji „ocrtavajući prostor“ uspostavlja novi vrijednosni sistem. Nakon svega „jedino što mi je danas / istinski žao / jest što nisi došao onda / one godine / kad sam te zvao / sa fotoapartom da dođeš / da mi snimiš ovu / u avliji / iza pekare / rezedeliju / otkako ju je / babo posadio / nikad prije / nije kao tada / bila izbeharala / ni poslije nije / u životu ni snijeg / nisam vidio tako bijel / to mi je i sada / žao / samo to / i onih modrih grozdova / po njoj“ (str. 38.). U svijetu kakav jest je li jedino moguće biti slobodan – integrirati se – u naknadnom iščitavanju, ili je imaginarnost igra koja je uvijek određena kontekstom gdje se tek, ako se može tako reći, u jednom intimiziranom metatekstu možemo realizirati.

U pjesmama „Saslušaj me“ i „Deponija“ Brka pjeva ili progovara o povijesnim intencijama koje se uvijek ostvaruju na račun maloga čovjeka. Sva progresivna nadanja postaju upitna! Stihovima „Čovjekoliki, saslušaj me: / ja želim ostati gmaz / ne naseljavaj se u me / ne zarobljavaj me u se - / ne zanimaju me limiti kompasa“ („Saslušaj me“, str. 41.) ispisuje se nemogućnost da se odupremo povijesti koja uvijek računa na ljude. Na kraju pjesme, obraćajući se poput vapaja, lirski subjekt *zahtijeva*: „neka me iz moga deenka / nikada na svijet ne vrate“ (str. 42.). U „Deponiji“ imamo autoreferencijalni poetski iskaz kojim se ispisuje / upisuje apriornost istoga, odnosno piščeva / čitalačka apriornost određena je, na primjer, drugim tekstovima, prije svega ideološkim: *Tvoja poetika dolazi / iz povijesnog taloga - / osim tvoje muke / da kontrolišiš rečenicu, / ničega osobnog ona u sebi / nema Smeće povijesti / koje neprestano tinja, / danju i noću sagorijeva, / ali nikada usplamtjeti neće, / to si ti: / taj dim / neprestani / svakodnevn / neugasivi dim* („Deponija“, str. 67.). O čemu je ovdje riječ? Naime, čitava je povijest kanonizirana, tj. ideološki konstruirana gdje se povijest ostvaruje kao narativ koji je uvijek služben, odnosno svako je mišljenje u totalitarističkim sistemima službeno. Suprotno kanonu Brka ispisuje alternativno pismo kojim ironizira povijesni točak, koji „neprestano tinja“ a vrhunac usplamtjelosti jest čovjek, taj „neugasivi dim“.

Ispisujući kolektivnu traumu, herojske narative, koji su sada iščezli, Brka, pišući o gusarskim vremenima u kojima su „carske galije“ prevozile, figurativno rečeno, povijest, ispisuje se prolaznost života i funkcionalnost određenih društvenih fenomena. Drugim riječima, na primjer, herojstvo ima svoju upotrebnu, tj. vremensku funkciju. U pjesmi

„Gusarsko groblje u Omišu“ lirski subjekt se sjeća omiških gusara, koji su u srednjem vijeku bili „strah i trepet“ u jadranskim vodama. Sada je kolektivno pamćenje pohranjeno na groblju, uvjetovano vremenom kao što Brka piše: „Vrijeme nam se, međutim, u lice / narugalo: javimo se usred ljeta / kad djeca likove naše / na majicama nose, i, plešući, / maskenbal pravimo u gradu“ (str. 47.). Kolektivno pamćenje sada, jer „Priča o nama odavno ne izaziva jezu“, „živi“ jedino „kao zabava ulična“, tj. pamćenju prethodi „maskenbal“, odnosno ritual kao društveni fenomen.

Preko kolektivnih trauma u Brkinoj knjizi ima i nekoliko pjesama kojima je ispisan trenutak svakodnevnice izdvojenosti. I taj trenutak je nakinut društvenim odnosima kao što je u pjesmi „Zavjese na prozorima“ u kojoj imamo atmosferu provincijske kavane u kojoj ljudi „gledaju kroz dim“ gdje smrt postaje događajem koji govori o prisutnosti egzila: „- Uvijek gledam samo to - odgovara / - Ne zanima me drugo što se zbiva / Svaki dan nađem nekog poznatog / iz moga mjesta / Umiru na sve strane / u tuđim gradovima / Kod kuće se i ne sahranjujemo“ (str. 76.). Pozicija egzila se uvijek nasilu ostvaruje. Nameće se pitanje da li jedino „oblik odsutnosti“ omogućava harmoniju ili privid? U naknadnom doživljaju života (u jeziku) je li jedino moguće uspostaviti red kojega u stvarnosti nema kao što je to u pjesmi („Oblik odsutnosti“ str. 87.): „Čekam te, ali nisam sam / Oblik odsutnosti ocrta mi / majstor prispodobe, pjesnik Jani, / koji čini da se u mome sluhu / ono što je otišlo preobraća u ono / što je zauvijek ostalo / kao snena sjena okamenjene praznine / tvoreći naš svijet najsjetnijim / među onima kojih nema, / koji jesu tu / I gle: u trenu začujem / tvoje korake / kako se vraćaju odlazeći“. Također, pjesma „Nas dvoje“ intimizirajući svijet književnosti na sličan se način realizira.

Lokaliziranost Brkine poezije u geografskom smislu i njegovo dijalogiziranje s književno-povijesnom tradicijom i suvremenim pjesnicima, kao što je u pjesmi „Šta mi je rekao pjesnik Kemal Mahmutefendić“ ne umanjuje joj značenje. Naprotiv! Ova knjiga poezije sigurno je doprinos najnovijoj bosanskohercegovačkoj poeziji, ukoliko ovaj termin *bosanskohercegovački* nije danas izgubio na značenju. Kako god, Brkina poezija sigurno nije.

Suada TOZO WALDMANN

Portreti Zuke Džumhura skupa s malom grafološkom analizom njegovih raznovrsnih potpisa

Evo jednog od mojih najdražijih Zukovih portreta pronađenog na internetu. Ne znam ko ga je napravio, kad i gdje. Neki tvrde da to nije on.

Zuko je ovdje 'uhvaćen na djelu', u kockarnici nekog luksuznog kazina, ili hotela, šezdesetih ili sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Ležerno nalakćen na naslon barske stolice, stojički fiksira objektiv fotoaparata. Iz očiju mu svjetlucaju šeretske iskrice. U blagom osmijehu trunka ironije. Bore između čupavih obrva starog morskog vuka tvore veliko 'V' naopako, znak gubitnika. Lafovski stisnute usne okvirene prosjedom kratkom bradom, ni previše njegovanom, ali niti zapuštenom. Frizura, ni malograđanski kratka, ali niti *beatnik* tipa. Obrazi i nos preplanuli od sunca i pokoje čašice vise. Frajerski brkovi zavodnika. Iz džepa flanelne košulje kanadskog drvosječe viri kutija Marlboro. Cigare-

ta dogorijeva između kažiprsta i srednjaka ogromne šake. Komotno izlizane traperice, po svojoj prilici čuvene 'leviske'.

Tepih kompliciranih geometrijskih motiva dominantne žute boje doima se bogato, raskošno. Očevidno potpuno prekriva pod kockarnice, prigušuje korake posjetilaca. Skladni je okvir za Zukovu plavo-teget-sivu kombinaciju i jeftinu pozlatu barskih stolica s elegantnim vertikalnim prugama.

Sasvim u pozadini, okrenuti leđima, dva igrača u striktnim večernjim odijelima. Jedan od njih skinuo je smoking, samo je u prsluku i bijeloj košulji. Vjerovatno prolazi kroz gubitničku fazu kockanja. Mini-scena dvojice igrača zadubljenih u igru je kontrapunkt šarolikosti tepiha i Zukovoj ležernosti.

Esteta, dandy, kameleon, istočnjački kicoš, diplomirani visokokvalificirani majstor marifetluka, šejtanski šegrt ... Ko je zapravo Zuko ?

U putopisnim crticama sabranim u 'Hodoljublja' samog sebe portretira i predočuje čitaocu kao hodočasnika ljepote, pustolova, hodoljuba (ponekad 'ubogi hodoljub'), lutalicu, bekriju, vjetrogonju, umirovljenog budalastog klovna, propalicu, ispičuturu, barabu, vjetrogonju, probisvjeta, skitnicu (ponekad 'skitnica poderanih gaća') posranog goluba i ... poguziju.

Kritičari, recenzenti, prijatelji ga s pravom karakteriziraju kao boema, šaldžiju-šereta, istočnjačkog mudraca, vicmahera ... Slobodan Despot ga u jednom svom članku svodi na 'muslimana'.

On je samog sebe prepoznao na Velaskezovoj slici 'Pijanice', identificirajući se s jednim od njih, to jest trećim s lijeva od boga vina Baha. I stvarno, ima neke sličnosti između Zukovog šeretaskog osmijeha, njegovih obješenih brkova s onima koje krase pijanicu s Velaskezove slike!

U malo ozbiljnijem tonu dodala bih da je uza sve to bio kritičar, pisac scenarija, karikaturist¹, mudrac, filozof i vizionar.

1 10 000 objavljenih crteža u tisku Titove Jugoslavije

Duša mu je bilo putovati - vozom, brodom, kočijom, lađom, avionom, na leđima kamile, konja ili na magarcu. Kanio je svojim 'bangavim' stopama kročiti svagdje po bijelom svijetu. Nikad pak ne hitati, a ni pod koju cijenu ne trčati², izvještavati, raportirati o svemu i svačemu, a najviše o ljepoti, mudrosti, skladu, talentu, umjetnosti, slikarstvu, filozofiji, arhitekturi ... S vremena na vrijeme gundati, kritizirati malograđane, 'tvrdose-re', 'mekosere' ... Mjeriti koracima veličinu trgova, šepuriti se perivojima, zavirivati u tuđe bašče, šetati se kroz vrtove, nabrajati do iznemoglosti, upoređivati, seiriti, pjevati, teferičiti, prebrojavati sve do posljednjeg kipa božice, bogove, anđele, kornjače, ribe, delfine i sve ostale životinje koje krase fontane Madrida, Rima, Pariza, Barcelone ... Zuriti satima u nebo, oblake i horizont... Zabadati nos u knjige, stare i nove, historije, kataloge, biografije ... Letjeti u mislima kroz vrijeme, letjeti s jednog mjesta na drugo na čarobnom ćilimu mašte ... Probati, osjetiti, mirisati, počev od ruža do svakojakih vina, kušati napitke, jestiva, mirođije...

Iznad svega bio je privržen i volio je svoju Bosnu i Hercegovinu, rodni Konjic, Mostar, Neretvu, no, više od svega, uživao je biti u pokretu, tragati, skitati, otkrivati nove predjele, gradove, lica, zemlje, običaje, *adete* ...

Renesansni tip osobe, višestrukih interesa, otvoren, blagonaklon, bez dlake na jeziku, s istančanim smislom za humor (najčešće na svoj vlastiti račun), s iskrenom, nehinjenom skromnosti i vedrinom onog ko spava snom pravednika jer ima mirnu savjest.

Zuko je također pjesnik. U hladu vrba, uz polić loze, usredotočen na žubor Neretve, moli konobara obližnje kafane neka s vremena na vrijeme premjesti oblutke u plićaku tako da može čuti novu pjesmu. Neretvu je Zuko pretvorio u prirodni *juke box*!

Na tu listu voljela bih dodati da je smjeli izmišljač i tvorac novih riječi i izraza, a i jedan od rijetkih balkanskih autora koji je savršeno eksploatirao jezičke varijante svih govornih narječja, kultura i uljuđenosti na prostoru takozvane Titove Jugoslavije. Koristio je naizmjenice, simultano, dva pisma (latiničnu abecedu, ćirilicu tj. 'bosančicu'), arkaizme, egzotizme, rusizme, germanizme, provincijalizme, staroslavizme, turcizme i sijaset sinonima. Zuko je skovao specifičan 'zukovski' jezik, fond riječi, stil, pravopis i gramatiku ...

Nema nikakve komplekse niti ustručavanja pozajmiti izraze iz makedonskog, slovenskog, mađarskog, njemačkog, francuskog ... Ubacivati krnjave, ali sočne izraze iz svakodnevnog života, pjesama i napjeva.

Potpuno spontano upotrebljava simpatični, općepoznati, makedonski pridjev za 'lijep' za opis rodnog grada Salvadora Dalija : '*mali i ubavi Figueras*' (str. 30.) i opis trga gdje se nalazi spomenik jevrejskom mudracu i liječniku Majmonidesa : *Ubavi mali trg* (str. 143.)

Ta njegova «imperijalistička » sposobnost i vještina za lingvističkim prisvajanjem i osvajanjem ne doima se nakaradno, vještački ili neukusno. Dapače! Budući da je Zukova zamisao, želja i nakana da čitaoca ili slušaoca (gledaoca) zainteresira, šarmira, očara i obendija, izgleda mu logično služiti se svim raspoloživim materijalom, verzijama, lingvističkim umacima i začинима. Književnom sladokuscu, *cordon bleu*, *ispičuturi*, *po-guziji i gourmetu* je stalo svoje jelo što ukusnijim sačiniti, a inventivnom džez muzičaru Zuku obogatiti svoju solo improvizaciju što virtuoznije, sa što više suptilnosti i nijansi.

2 *Anegdota o Zukovom susretu s oznojenim joggerom i njegova opaska: Bog je svakoj osobi dodijelio određeni broj koraka u životu. Zasto uzalud tračiti taj kapital ?*

Izgleda da niti jedan naš drugi pisac 20., a još manje 21. stoljeća nema spomenutu dimenziju niti ambiciju. Naprotiv! Svjesno ili nesvjesno grade sofisticirane mehanizme autocenzure. Po diktatu većine i kratkoročne politike, vrte se u *svom* jezičkom toru, ograđuju se na isključivo *svoje* narječje, crpe iz jezičkog fonda *vlastitog* uskog kulturnog okružja. Ako, kakvim čudom ili slučajem, neki 'strani' izraz, sinonim ili varijanta, usput rečeno svima razumljiv i blizak, iskrnsne u njihovim tekstovima, tretira se kao strano nepoželjno tijelo ili zarazni virus koje oni sami, lektori ili korektori oštrim nožem cenzure moraju što prije *odstraniti*, kao gnojni trn iz pete.

Vrlo je moguće da je hedonistička, bonvivanska nota Zukovog karaktera, sklonost ka 'miješanim salatama', 'bosanskom loncu', 'bučkurišu', djelomice utjecala na formiranje njegova književna stila, a možda i činjenica da kao slikar posjeduje slobodu izraza bez granica i predrasuda.

Evo primjera iz 'Hodoljublja'. Zuko je u Figuerasu, rodnom gradu Salvadora Dalija, koga naziva **čarobnjakom, volšebnikom, opsjenarom**. U Zukovom defileu sinonima, s tačke gledišta jezičkog čistunca 'volšebnik' je svakako 'uljez', 'tuđa natruha'. U datom kontekstu ne vjerujem da bi iko mogao zamjeriti Zuku upotrebu ovog 'nadrealističkog' rusizma.

Kad je imao na raspolaganju sinonime tipa *badženog, šurjak, zet*, on je jednostavno koristio jedan od njih, ne hajući jeli on tuđin, stranac, furešt ili marsovskog podrijetla. Ako mu je za melodiju, atmosferu koju je želio predočiti pasao egzotični 'badženog', rabio je bez ikakve dvoumice tu varijantu.

Slikar Zuko zacijelo je znao dobro pripovijedati o slikarima! Evo još jednog njegovog nenadmašnog opisa svijeta Salvadora Dalija:

«Nestaju zidovi, padaju svodovi, ruše se stubovi, pojavljuje se njegova slika gluhoga nekog predjela po kome se, obješeni o golo granje, suše veliki džepni satovi poput debelih jufki za pitu, ili poput ovih hotelskih jastuka. Njihovi federi, točkići i zembereci (sinonim za 'opругu' tj. feder) odavno ne rade, ali oni tek sada u nekom ogromnom uhu otkucavaju jedno dalijejsko, ravnodušno, slijepo i nemušto vrijeme skuckano od varnica, trenutaka, mrvica i krpica.»

Nabrajanje, nizanje, gomilanje, razmnožavanje supstantiva je zukovski stilski izum:

'... vrijeme skuckano od varnica, trenutaka, mrvica i krpica'

Evo još nekoliko primjera uspjelih stilskih figura.

Aliteracija:

1. «Mislim na stare davno pomrle putnike i kiridžije sa džombastih džada i puteva moga rodnoga Balkana. »

2. Najčudesnija čudesna čudesa

Obratite pozornost na vizuelni i tonski crescendo u narednom rafalu sinonima:

uljez, prišipetlja, prisidjeldija!!!

Ili sljedeće Zukove originalne atribute za sugeriranje tri razna stanja neba (nebesa). antropomorfnoj projekciji tri razna raspoloženja slikara/promatrača:

Raskošna nebesa, Suluda nebesa, Veliki plavi svod

Kako definirati narednu najezdu ravno četiri pridjeva? Utjecajem guslarskog stila iz epskih narodnih pjesama?

« Velika je kamenita, sura, jednolična i nevesela zemlja Aragon ».

Evo, u nizu zagonetki, još jednog kurioziteta Zukovog stila. To je u više navrata upotrijebljen izraz:

Na radost i **polzu**

Poznato je da Zuko nikad nije krio svoju naklonost, poštivanje i ljubav prema islamu i Istoku. Tim više iznenađuje ova prastara staroslavenska formula koja miriše na tamjan i prašnjave crkvene molitvenike pokapane voskom! Osobito onda kad se zna da je napisana u vrijeme komunizma. Ističe se ponekad kako je Josip Broz bio Zukov kućni prijatelj. Sudeći prema rijetkim opisima njihovih susreta, večera i razgovora - o kojima uostalom hodoljub nije nikad puno komentirao - Tito ga je najvjerojatnije smatrao talentiranim zabavljačem, svojom dvorskom budalom. Bilo kako bilo, možemo samo nagađati, ali posao dvorske budale je bila i ostala, odgovorna, komplicirana ... i časna dužnost. Izbor dvorske budale pak svjedoči o Titovom dobrom ukusu i istančanosti.

Ono što za mene pak ostaje zagonetka jest sljedeće:

Kako objasniti to da Zuko koji je toliko vremena radio za istaknute novinske kuće tipa Politika, Borba, Rad, Vreme, Jež, BH Dane, itd. družio se, napijao se, bio prisran i surađivao s mnoštvom intelektualaca, pisaca, slikara, političara, vjerskih uglednika od kojih je veliki broj njih zacijelo i tad imao u sebi šovinističko-nacionalističke nagone i monstruozne ideje o etničkom engeneeringu (od koje su one najvažnije i najzloglasnije i objelodanili za Zukova života), dakle, kako to da niti u jednom Zukovom djelu, bilo da se radi o priči, prikazu, scenariju, TV emisiji, *nigdje* nema najmanjeg nagovještaja, slutnje o uroti koju je sva ta njegova bivša 'raja' pripremala, podržavala, pljeskala joj, bilo da se radi o pretvorbi Jugoslavije u Srboslaviju, kreiranju Velike Srbije ili pak Izetbegovićevoj suludoj ideji o stvaranju mini-islamske državnice na Balkanu? Nigdje ni tračka upozorenja, aluzije upućene običnom smrtniku, majci iz Srebrenice, sugrađaninu Konjičanu, susjedu Sarajliji, nepoznatom tuzlanskom rudaru, o paklenim nakanama razbijanja Jugoslavije!

Da li Zuko uprkos svojoj subtilnosti, rafiniranosti, mudrosti, enciklopedijskom znanju posjeduje također neke od opće poznatih osobina svojstvenih bosanskom mentalitetu tj. onu specifičnu smjesu naivnosti, lakomisenosti, djetinjatosti noja koji suočen s opasnosti, zaranja glavu u pijesak i funkcionira po receptu 'što je babi milo, to joj se i snilo'?

Posvetimo se sada amaterskoj grafološkoj analizi Zukovih raznolikih potpisa. Možda nam ona donekle odgovori na to pitanje.

Većinu ljupkih, lelujavih crteža koje ilustriraju njegove putne crtice, hodoljub ne potpisuje. Ili nema vremena za to, ili zaboravi, ili smatra da je to nepotrebno. Ali kad se potpiše, onda se stvari zakompliciraju. Potpisi pustolova su priče same za sebe.

Većinu uredno, s đaćkom marljivosti potpisuje čitkim *Zuko Džumhur, pisac i živopisac*. 'Pisac' je najčešće u latiničnom skriptu, 'živopisac' u ćirilicom gdje je početno 'ž' izuzetno vješto stilizirano. Samo po sebi doima se kao minimalistički crtež. 'Zuko' je čas napisano latinicom, čas ćirilicom. Katkad je **ZuKo** poput kakvog kineza ili Kambodžanca. Kameleonske igre, pretvorbe, prerusavanja ...

Prezime 'Džumhur' najčešće je u ćirilici, najvjerojatnije iz estetskih razloga. Naime, prema mom skromnom mišljenju, ćirilčno 'dž' vizuelno je mnogo uspjelije, kompaktnije, nego li latinično koje je neka vrsta frankensteinskog znaka nevjesto sklepanog od 'd' i 'ž'. Jedno od mogućih objašnjenja je također to da je slavni Hodoljub sticajem životnih okolnosti, djetinjstva provedenog na Dorćolu, najvjerojatnije prvo savladao ćirilicu, a

tek onda latinicu. Poznata je kapitalna važnost djetinjstva u životu jedne osobe. Neki tvrde da je period djetinjstva jedina istinska domovina.

Početno veliko ćirilčno 'DŽ' Zukovog prezimena, u minimalističkom krasnopisnom stilu neodoljivo podsjeća na vinsku čašu s iskrivljenom stopom. Da li je to neka vrsta podsvjesnog signala za izrazito hedonističku dimenziju njegova karaktera? Veliki broj karikatura potpisuje samo prezimenom, najviše ćirilicom. Slova, s vremenom, postaju veća i štampanog tipa, sve krupnija. Razmaci između slova su sve dublji. Zukov očni vid slabi? Drhte ruke?

Potpis ćirilčnim 'DŽ' koji je neosporno prikaz vinske čaše s nakrivljenom stopom, dok su dva ćirilčna 'u' iz prezimena također 'čāše', ponekad 'čāšice', ali bez stope, tj. bez oslonca. Vizuelno Zukov potpis sugerira policu ili stalažu na kojoj kao u kakvom baru ili kafiću stoje tri čaše od kojih jedna ima stopu, doduše krivu, a druge dvije je nemaju.

Nestabilna psiha koja doslovno počiva na 'staklenim' nogama?

Nesigurnost? Nestalnost? Neravnoteža?

Ispod ilustracije kafane 'Kod Sezana' (str. 13.) potpisuje se jednostavnom trojkom, tj. brojem 3 za 'Zuko' i liječnički nečitkim 'Džumhur'.

Na prvoj ilustraciji crtice 'Samotnik iz Eksa' koja prikazuje njegovog ljubimca slikara Paula Cezanne kako ide na posao 'u krajolik, u Provansu' stavlja sljedeću bilješku: Foto: **ZuKoDžumhur**. (Vjerovatno je bio malo pripit ili previše ushićen, pa nije hajao radi li se o fotki ili o crtežu. Ili je htio napraviti vic?). Naredni crtež posvećen Cezanneu gdje vidimo preteču impresionista kako se sprema na počinak stoji 'ZuKoDžumhur, pisac i živopisac'. (Usput, Cezanne je jedini slikar u 'Hodoljublju' kome su posvećene dvije priče. To svjedoči o jačini Zukovog divljenja i poštivanja ovog slikara.)

Ilustraciju priče o Segoviji s nizom briljantnih karikatura stanovnika tog grada stoji jedini latinični potpis slavnog skitnice 'Zuko Džumhur'.

Pisac i živopisac? Živopisac je, naravno, slikar. Samo ne bilo koji slikar, nego onaj koji radi freske, slika uglavnom religiozne teme, izrađuje ili restaurira ikone. Sve to Zuko nikad, koliko je poznato, nije u svom životu radio. Živopisac je povezano sa 'životopisom' (uostalom, kad se utipka 'živopisac' na Google pretraživaču, on smjesta predlaže 'životopis' ili 'žitije' kako se to lijepo kaže na staroslavenskom).

Zapravo, Zuko sebe definira piscem koji opisuje, slikarom koji oslikava život. Vjerovatno mu je pasala melodija, muzikalnost spoja te dvije riječi.

Diplomirani visokokvalificirani majstor marifetluka, šejtan-efendija?

Dandy?

Kameleon?

?

Što bi se dogodilo da je Zuko dočekao i preživio balkanske ratove od 1991. do 1995. godine?

Kako bi doživljavao svu tu tragediju, za čiju stranu bi se opredijelio, u čiju obranu stao? Naspram zamršenosti događaja i složenosti situacije bi li bacio rukavicu u ring, perući ruke od svih i svega, povukao se u šutnju i osamu?

Zbrisao u Andaluziju?

U slučaju da je npr. stao na stranu napadača, tj. zauzeo se za zemlju i grad gdje je proveo djetinjstvo, imao hrpe prijatelja, kolega, suradnika, je li moguće da bi postao neka vrsta moralnog čudovišta, Miloševićeve dvorske prdimahovine poput Kusturice?

Ili, sklon misticizmu, fasciniran islamom, orijentalnim stilom života, a istovremeno zaslijepjen bolom, razočarenjem, dvoličnošću dugogodišnjih sunarodnika, prijatelja tipa Moma Kapora, otišao na sasvim suprotnu stranu i zapleo se u mreže islamskog fanatizma?

Ili bi, možda, služeći se svojim iskustvom, mudrosti i poznanstvima postao mirotvorac, diplomata, posrednik između Sarajeva, Banjaluke, Mostara i Beograda?

Ili, okrenuvši leđa prošlosti, definitivno bi se zatvorio u kakvu tekiju na Buni, posvetio isključivo meditaciji, molitvi, šutnji, pobožnosti, vegetarijanstvu, haditima, svetim spisima i kaligrafiji? Prestao piti, pušiti?

Ili, ogorčen prevrtljivošću političkih i vjerskih uglednika, prevrnuo list pa postao sto-postotni ateist i objavio beskompromisni rat svim političarima i prodavcima «opijuma za narod»?

Što bi prevagnulo? Vrag to samo može znati.

Radi se o neosporno zanimljivim pitanjima na koja, nažalost, nikad nećemo dobiti pouzdane odgovore.

Pariz, 2012.

Misijana BRKIĆ-MILINKOVIĆ

Moja čitaonica

Jevrem Brković: ŽIVIO I PREŽIVIO (Daily Press – Vijesti, 2012.)

Kao svojevrsan prolog – *Pjesnikova riječ* na izvorištu knjige poezije Jevrema Brkovića, misli i priče o jednome životu upakirane u pjesmama, pod zajedničkim nazivnikom *Živio i preživio*.

U *Pjesnikovoj riječi* autor pojašnjava kako su i pod kojim okolnostima nastajale pjesme koje su svoj opipljivi, na papiru otisnut smiraj, našle tek u ovoj zbirci, premda su ispisivane još od davne 1958. pa do današnjih dana i trenutka kada je ovaj svijet napustila njegova voljena supruga Kaća.

- DANAS SU OVE PJESME – zapisa tako Pjesnik – one najstarije, a i one nedavne, pa i ona što ju je Njena Smrt napisala, postale muzejski eksponati, u onom vremenskom i dokumentarnom značenju života jednog decenijama progonjenog dukljanskog pjesnika, progonjenog i uporno mrženog ...

Tako prvi ciklus ove zbirke jednostavno nazvan – *Zagubljene a neizgubljene pjesme*, obuhvaća razdoblje stvaranja od 1958. do 1965. godine. Sve su pjesme ovoga ciklusa pisane u katrenima, s rimom – prvi-treći, drugi –četvrti, te prvi –četvrti, drugi- treći stih.

Vrijeme je to Brkovićeva otkrivanja sebe, suočavanja sa svojim snom na javi, sjećanja na djetinjstvo, slika domovine i vječite čežnje. Pjesma *Pravi cvjetovi*, rekla bih, alegorija je nekadašnje države, s jakim nabojem Brkovićevskog domoljublja koje, kao manifest, izranja iz stihova:

Gospođe orhideje, ruže i karanfili, / Prepoznajte vašu južnu rodbinu. / To ću jednom reći i svome sinu - / Da ga nadahnu dukljanski hlorofili!

Slijede poeme - *Adam i Eva iz Podbišća i Miločerski katreni o njoj i meni*. Prva – ljubavna s blagim erotskim nabojem. Početak njegove životne i emotivne bajke s voljenom suprugom koja je bila njegova muza, nadahnuće koje ga je obogaćivalo cijeloga života.

Rosna koža međugruđa, međunožja, / Po kap rose na nabrekle bradavice. / Jel` to žena čovjekova ili Božja, / Il` je krilo zalutale labudice!

Ne bih bježala od promišljanja da Brkovićeva *Eva* može biti i ljubavnica-domovina, pjesnički naboj podjednako dobro treperi i u jednom i drugom slučaju.

Ova ljubav nastavlja se i u *Miločerskim katrenima o njoj i meni*. Ljubav prema voljenoj ženi ne isključuje i onu drugu, ali na drugi način strastvenu, ljubav prema rodnoj grudi.

Biti lud momak sa ludom dragom, / U ludom ljetu, na ludom kopnu i moru. / Na nebo se peti sotoninim tragom- / I tamo naći Duklju kao Crnu Goru!...

Ciklus *Zagrebačke pjesme* nastajao je od 1996. do 1998. Sjećanja su tu na stare

ljubavi, žene koje su nekad činile da zatreperi srce pjesnika i „prognanika iz zemlje dukljanske“, da zatreperi muškarac koji se sa sjetom sjeća slika svoje mladosti.

Slijede *Soneti o nesanici*, preslik pjesnikova stalnog bijega, progonstva, sanjanja, daleko od domovine. Potom i - *Veliki putnik Platon*, pjesme koje Brković posvećuje prijateljima, ljudima koji ga nisu napustili ni u „vremenu smutnom“.

Zbirka završava ciklusom *Samo si za život hrabrosti imao* i pjesmom posvećenoj pokojnoj supruzi - *Cio sam u tvojoj smrti*.

To je svojevrsni *hommage* ženi koja je bila njegova suputnica i supatnica, svjetionik u olujnim noćima i traganjima za smislom postojanja, osoba koja je bila stup obitelji i čijim se odlaskom s onu stranu vječnoga, pjesnikov život poljuljao i izgubio:

U našem se domu ne snalazim: Onespretim, kao da sam u tuđem.

Nestale su, pojašnjava to Brković kroz tako stvarne i emocijom nabijene stihove, niti koje su sve držale na okupu, koje su u svakom trenutku bile spona između stvarnosti i snova.

Izgubljenost i praznina nastala odlaskom voljene žene, ne nude nikakav odgovor...

Što ću s ovoliko oštre tišine u sebi i oko sebe, / Sa ovoliko samštine? Razjeda me, / Muči me, / Pretvara me u čudovište, / Koje ne shvata što mu se dogodilo...

Odgovor je, zapravo, pitanje kojim pjesnik i završava zbirku –

Kako se sada osloboditi torture / Tvoga svijeta u raspadanju?

Prostor je tu i za pjesnički nastavak jer Pjesnik je, unatoč svemu, i smrt svoje jedine muze – PREŽIVIO.

Josip MUSELIMOVIĆ

Razgovor s Antom Vicanom

umjetnik i zadovoljstvo ne mogu
pod isti krov. Živjeti nije lako ni
mravu u mravinjaku ni ptici na
grani, a kamoli čovjeku umjetniku
u ovom složenom i tvrdom svijetu...
Ivo Andrić, nobelovac

Koncem ovoga mjeseca u Hrvatskom doma hercega Stjepana Kosače, u povodu Svjetskoga dana teatra, održat će se svečanost bosanskohercegovačkog glumišta. Preko svečanog crvenog tepiha proći će najbolja glumačka ostvarenja i najbolje predstave nastale u minuloj godini. I ne samo to. Prvi put dodijelit će se nagrade za menadžment u kulturi, dodijelit će se i priznanja „Grozdanin kikut“ i “Mravac“, za najbolja ostvarenja u 2011. godini.

U iščekivanju ove teatarske svečanosti pitao sam se kakva je uloga namijenjena onima koji su cijeli život posvetili daskama koje život znače. Pitao sam se hoće li biti zaboravljeni i izostavljeni s popisa zvanica, ili će se, za njihove živote i zasluge, osigurati neko mjesto i neko sjećanje.

Bio je to povod za razgovor s legendarnim mostarskim dramskim i filmskim glumcem, pjesnikom, filozofom, piscem i redateljem - s čovjekom koji veselo putuje u susret devetom desetljeću plodonosnog života.

Razgovarati s Antom Vicanom znači, s obje noge, zakoračiti na teatarsku pozornicu i sudjelovati u jednoj neobičnoj predstavi - predstavi koja će vam, na poseban i čudan način, predstaviti cijelo stoljeće, koja će, kroz monolog s vremenom, prizvati najznačajnija imena iz svijeta kazališta, filma, književnosti, gospodarstva, pa i politike.

Opisati desetljeća njegovog umjetničkog rada, samo površno osvrnuti se na njegovih 57 nagrada, zahtijevalo bi monografiju debelih korica i čvrstoga poveza.

Sjedimo i razgovaramo u vrtu restorana „Radobolja“. Sunce se lagano prikrađa našem stolu i podsjeća da se pred nama nalazi rakija medovača - ekskluzivni proizvod Stanka-Stankele Vasilja, glasovitog međugorskog vinara, i kao da nam hoće reći: - Ništa vas na zemlji ne može tako obasjati i ni uz kakav napitak razgovor ne može biti tako ugodan i razdragan.

Nazdravljam Anti Vicanu, nazdravljam njegovim godinama i velikim uspjesima i, za početak, pitam ga:

Muselimović: *U Vašem indeksu naišao sam na zanimljive podatke. U tome najdražem studentskom dokumentu piše da ste, od oca Mate i majke Katarine, rođeni u imotskim Vinjanima 11. lipnja 1926. godine, te da ste, nakon položenog prijemnog ispita, upisani na Odjel glume na Akademiji kazališnih umjetnosti u Zagrebu.*

Ante Vican: Moje srednjoškolsko obrazovanje bilo je uvjetovano prilikama koje je sa sobom nosio II. svjetski rat. Dalmacija moga djetinjstva krvarila je na sve strane. Iz moga siromašnog kraja trebalo je nekuda poći. Sjećam se dobro, i to nikada neću zaboraviti, na raskrižju puteva koji prolaze iznad moje rodne kuće, zastao sam s ocem i on mi tada reče:

- Ovo je za nas, Imočane, centar svijeta. Ovdje gdje su naša stopala, tu je i naša sudbina, naša sreća ili nesreća. S ovog raskrižja možeš poći lijevo, put Mostara, gdje su naši stari majstori kamen klesali i kuće gradili; možeš desno do Splita, a odatle do Amerike i Australije i da se nikada više ne vratiš. Možeš i pravo put Livna, do Slavonskog Broda i Osijeka, i biti sretan ako te negdje, s kilogramom duhana ili neke druge švercane robe, ne presretne revnosna policija i ne strpa u zatvor. Kojim god putem pođeš i gdje god dođeš, ne zaboravi ovo - moraš živjeti životom časnog čovjeka - životom svojih pradjedova, djedova i roditelja.

Muselimović: *Kojim ste putem krenuli?*

Ante Vican: U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske pronio se glas da u Križevcima ima nekakva Poljoprivredna škola koja daje besplatno udžbenike, besplatnu hranu i spavanje. Škola je škola, besplatno je besplatno i tako je nas nekoliko Imočana poslao u tu srednju školu. Bili su tu i moje kolege koje će kasnije postati veliki hrvatski gospodarstvenici: Todorčići, Kujundžići, Jovići. S uspjehom sam završio školu i jedno vrijeme obnašao dužnost pomoćnika ministra gospodarstva Grada Zagreba i njegove okolice. Nasreću, sreo sam svog dugogodišnjeg prijatelja Tončija Valčića koji me je poveo u drugom smjeru - u smjeru kazališne umjetnosti. Nije me trebao puno uvjeravati jer sam od ranijih dječaćkih dana iskazivao interes prema „lijepim stvarima“.

U predstavi koju je režirao s Velimirom Netigom, s ansamblom Srednje gospodarske škole, 1. prosinca 1945. godine (prije 67 godina), ostvario sam zapaženu ulogu u predstavi „Kijavica“. Zapaženu ulogu ostvario sam i u predstavi „Maturanti“. Profesori su igrali profesore, đaci đake, samo sam ja, sa svojih 16 godina, igrao vremenšnog direktora škole. Pljesak i simpatije križevačkih djevojčica nikada neću zaboraviti. To je vrijeme moje konačne, sudbonosne odluke.

Muselimović: *U Vašem indeksu piše da ste prijemni ispit polagali iz recitiranja, da ste dobili odličnu ocjenu i da ste upisani na Akamediju kazališnih umjetnosti, u prosincu 1950. godine.*

Ante Vican: Recitirao sam poeziju velikog hrvatskog pjesnika, Imoćanina Tina Ujevića. Recitirao sam *Visoke jablane* i *Svakidašnju jadikovku*:

*Kako je teško biti slab,
Kako je teško biti sam,
I biti star,a biti mlad.
I biti slab i nemoćan,
I sam i bez igdje ikoga,
I nemiran i očajan.
Gorak je vijenac pelina,
Mračan je kalež otrova,
Ja vapim žarki Ilinštak...*

Što sam mogao dobiti drugo osim odlične ocjene!?! Recitirao sam s puno zanosa. Inače, u to vrijeme sresti velikog Tina, s njim zastati, sjesti ili razgovarati, bio je za svakog od nas veliki događaj. Događaj koji se prepričavao i pamtio. Inače, nije mi jasno zašto se Tina predstavlja onakvim kakav oni nije bio. Na svakom mjestu protestirao sam protiv te nepravde. Bio je uredan čovjek, poliglot, veliki intelektualac... Pravo da Vam kažem - Krleža je za njega bio „pola lule duhana“.

Međutim, ne treba zaboraviti da je Akademiju kazališnih umjetnosti predvodio dr. Branko Gavella, neponovljivi dramski umjetnik i pedagog. Tko je u njegovoj klasi položio prijemni ispit i tko je završio studij, taj je dobio suhi pečat i putokaz ka uspješnoj umjetničkoj karijeri.

Muselimović: Pročitao sam da ste Vi prvi student koji je diplomirao na Akademiji kazališnih umjetnosti. Kako se to dogodilo?

Ante Vican: Bio sam odličan student. Diplomirao sam 30. lipnja 1954. godine i moja diploma nosi oznaku broja 2. Diploma s brojem 1 nikada se nije izdavala. Ponosan sam i na to što je moj diplomski rad odobrio i diplomu potpisao dr. Branko Gavella.

Muselimović: *U Srednjoj poljoprivrednoj školi u Križevcima s Vama su, kako sami kažete, bili mladi Imoćani koji su u kasnijim, zrelim godinama, postali veliki gospodarstvenici. Spominjali ste Todorice, preteče današnjeg diva Agrokora, Mikuliće, Kujundžiće, Joviće. Pamтите li još neko ime iz pučkoškolskih dana?*

Ante Vican: U imotskoj pučkoj školi uređivao sam zidne novine. Moj najbliži suradnik bio je jedan pametan, naočit mladić, mladić lijepog stasa, plavih očiju i pristojnog ponašanja. Bio je to Veljko Kadjević. On je otišao u drugom smjeru. Izgradio je zavidnu vojničku karijeru i to sam poštovao. Nisam mogao pretpostaviti da će on, u jednom prijelomnom trenutku, napasti svoju i moju domovinu, svoju i moju majku, i iza sebe ostaviti zgarišta Vukovara, Mostara, tisuće i tisuće žrtava, prognanih i nesretnih ljudi. Tužna je sudbina njegove vojničke oholosti i zabluda. Umjesto da se susrećemo na imotskom Plavom jezeru, na makarskom primorju gdje je sagradio vikendicu, on danas, sa svojom grešnom dušom, tumara ruskim bespućima, bježeći pred svojom savjesti i bremenom neoprostivoga grijeha.

Muselimović: *Generala Kadjevića malo će se tko sjećati. Ima li još neko pučkoškolsko sjećanje, nešto Vam je ostalo u trajnom sjećanju?*

Ante Vican: Oblaci ratnog ludila nadvili su se nad cijelom Europom. I unatoč takvom ozračju, vrijeme Uskrsa svatko je živio na svoj način. Na vjeronaučnom danu, jedne

subote 1941. godine, sreo sam malu, crnjomanjastu djevojčicu, duge kose i živahnih pokreta. Vraćajući se kući, otpratio je do njenog doma. U jednom času, ona se okrenula, mahnula rukom i poslala znak kojega sam doživio kao prvi bestjlesni poljubac. Rat je razdvojio mnoge, pa tako i moje i Petričino djetinjstvo.

Prije dvadesetak godina primio sam pismo puno pozdrava, emocija i čestitke za uloge koje sam ostvarivao, a koje je Petrica pratila i gledala. Jedne prigode otac mi je rekao da je u Imotskom vidio Petricu i s njom razgovarao. Požurio sam, oprčao sve imotske ulice i uličice, ali Petrice nije bilo. Znam da se sklonila, nije željela da je vidim vremešnu, s borama na licu i vratu, sa sijedom i prorijeđenom kosom. Možda je i to sretna okolnost. Vjerojatno ni ona ne bi bila oduševljena mojim godinama, prorijeđenom kosom, stasalim trbuščićem i otežalim pokretima.

Muselimović: *Odmah po diplomiranju na zagrebačkoj Akademiji kazališnih umjetnosti došli ste u Mostar i s njim se vjenčali. Ostvarili ste zavidnu, zapravo briljantnu kazališnu karijeru i ništa Vas nije moglo povesti u nekom drugom smjeru - prema nekom velikom središtu i velikoj kazališnoj kući.*

Ante Vican: U Mostar sam došao u kolovozu 1954. godine. Zavolio sam grad, zavolio ansambl Narodnog pozorišta i započeo s pripremama prve dramske uloge u „Seoskoj učiteljici“. U to vrijeme u Mostaru je služio vojni rok genijalni glumac Stevo Žigon. Pratio sam njegovo pripremanje predstave „Draga Ruth“, ali još više kako to radi kći suca Wilkinsa, kako piše izmišljena pisma vojnicima u Vijetnam, kako glumi moja buduća životna sputnica - glumica Dana Kurbalija.

Po završetku predstave uputio sam joj iskrene čestitke, pozvao je pod svoj kišobran i otpratio do stana u Šantićevoj ulici. Kiša je lila, onako kako kiše u Hercegovini padaju nakon dugog sušnog razdoblja, Na rastanku malo smo zastali i prisjećali se naših ranijih susreta u Drvaru, Sarajevu, Samoboru i Zagrebu. Razmijenili smo nekoliko nježnih pogleda i poljubaca. U tom magnovenju ne znam ni kako izgovorih:

- Bi li se ti, Dano, udala za mene?

Dok sam izgovarao posljednju sudbonosnu riječ, uzvrat mi:

- Što više čekaš, bolan?

Tako je počela nova stranica moga života, stranica koja je trajala do kobnog 23. studenog 2006. godine, kada je moja Dana otišla na drugi svijet.

Muselimović: *Pedeset godina života s glumicom i životnom sputnicom vjerojatno je dobra podloga za roman sa stotinama stranica...*

Ante Vican: Kada sam, s izabranicom svog srca, pošao kod roditelja, u trenutcima osame, otac mi reče:

- Znam ja vas glumce, vama je promijeniti ženu ko popiti čašu vina, ali ako mi se ova simpatična nevjesta i u jednom času požali, ne dolazi u ovu kuću!

Živjeli smo skladno, dobili dvoje djece: kći Andu i sina Kamenka, dijelili dobro i zlo, preživjeli strahote ratnih godina, ali došlo je ono što je moralo doći - došao je kraj jednog životnog vijeka. Nije lako, treba se u tome snaći. S pravom je na jednom mjestu napisao Ivo Andrić:

- Najgora je nesreća i najstrašnija kazna moga života jest u tome što sam osuđen da živim sam.

Muselimović: *Širok je spektar Vašeg djelovanja i zanimanja. Tijekom duge umjetničke karijere sresli smo Vas kao pisca, kao redatelja.*

Ante Vican: Kada je na svijet došla moja kći, oduševljenju nije bilo kraja. U tom ushitu napisao sam mjuzikl „Magareći kvartet“ i za njega dobio sve pohvale i nagrade Grada Mostara.

Muselimović: *Naši čitatelji oduševljeni su Vašim ulogama u televizijskim serijama...*

Ante Vican: Teško je pobrojati televizijske serije u kojima sam igrao i tumačio različite likove. Igrao sam u serijama „Žuti, žuti kanarinac“, „Naše malo misto“, „Ča smo na ovom svitu“, „Čovik i po“, „Opasni susreti“, „Stojan Mutikaša“. Igrao sam u nekoliko filmova. Teško je pobrojati nagrade koje sam ostvario u svojoj dugoj umjetničkoj karijeri. Pedantni kroničari vremena i kazališnih zbivanja kažu da sam osvojio 57 najznačajnih i najvećih nagrada. Među nagradama nalaze se i četiri na razini bivše države.

Serijska „Žuti, žuti kanarinac“ posebna je priča. Jedne prilike, u vrijeme smotre Jugoslavenske ratne mornarice u Splitu, u ime dramskih umjetnika i glumaca, određen sam da, zajedno s Borisom Dvornikom, posjetim Josipa Broza Tita. Nikada nisam doživio takve provjere i takav protokol. U trenutku kada smo se primicali Titu, na naše iznenađenje, iz sveg glasa reče: - Jovanka, Jovanka, evo ti Roka i Žutog, žutog kanarinca...

U našem razgovoru vidjeli smo da je Tito pratio naš rad i naša glumačka ostvarenja.

Muselimović: *Iz Vaše bogate umjetničke biografije vidljivo je da ste dugo vremena bili član dramskog ansambla Dubrovačkih ljetnih igara, kultne kulturne manifestacije europskih prostora.*

Ante Vican: I to je točno. S ponosom se sjećam dubrovačkih godina, velikih predstava, velikih ostvarenja. Dubrovnik je u vrijeme ljetnih igara bio središte kulturnog i društvenog života cijele zemlje, ali i zemalja bližeg okruženja. Družio sam se i s Vladom Gotovcem, znamenitim Imoćaninom, velikim piscem i kolosalnim intelektualcem.

Muselimović: *Posebno značajne dramske uloge ostvarili ste u „Djelidbi“ Skendera Kulenovića, u „Grešnom Hercegu“ Miroslava Jančića, u drami „Na zelenoj reci čun“ Arsena Diklića.*

Ante Vican: Predstave koje ste naveli obilježile su vrijeme mojih najvećih dramskih i uopće umjetničkih ostvarenja. Zaboravili ste navesti da sam sa suprugom Danom, Jozom Lepetićem, Tonijem Peharom, Tatjanom Feher, Robertom Peharom i Velimirom Pšeničnikom, pedesetak puta igrao i u Vašoj drami „Druga savjest“. Nažalost, glavni nositelji dramskog teksta, zapleta i raspleta Dana Kurbalija, Jozo Lepetić i Toni Pehar, zauvijek su nas napustili. Sjećam se i zanosa s kojim smo predstavili okolnosti u kojima su četvorica darovih mladića iz Tomislavgrada lišeni slobode i suđeni. Sjećam se i atmosfere na koji je način ova dramska predstava primljena od publike.

Muselimović: *U proteklih pedesetak godina umjetničkog djelovanja na sceni mostarskog kazališta odigrali ste više od dvije stotine kazališnih naslova. Je li to moguće i koje ostvarenje na Vas je ostavilo poseban dojam?*

Ante Vican: Čini mi se da je moja dramska era započela i završila životom jednog svećenika. Na ispitnoj predstavi Akademije za kazališnu umjetnost 1954. godine ogleđao sam se u ulozi svećenika Lorenza u Shakespeareovu „Romeo i Julija“, a na samom kraju, svojom dramom posvećenju životu i stradanju blaženog Alojzija Stepinca. Za ulogu svećenika u filmu „Crvena prašina“ dobio sam Zlatnu arenu našeg najstarijeg i najuglednijeg filmskog festivala u Puli.

Muselimović: *Primiče se mjesec lipanj. Još jedna svijeća označit će početak 87. godine života. Kako se osjećate, što radite, a poznajući Vaš stvaralački duh, čini mi se da*

bi mogao upitati i - što planirate u idućem desetljeću?

Ante Vican: Prije nekoliko godina doživio sam nesreću, ozlijedio se se i teže hodam. Pišem svoju biografiju, i sve ove godine i nagrade, trebalo bi sačuvati za generacije koje dolaze i one koje će doći. Sjećam se da je na jednom mjestu naš premudri nobelovac Ivo Andrić napisao:

- Kada pogledam natrag čini mi se da mi preostaje samo umrijeti, a kada pogledam naprijed čini mi se da sam tek od jučer na svijetu. Nije moj život spao na dva dima i četiri srka kave ili vina...

I ja se tako osjećam.... Još će dimiti iz moje uzavrele duše, još će mnogo Neretve proteći dok ja ne završim sve poslove koje namjeravam uraditi.

Muselimović: *Uz najiskrenije čestitke za prebogatu umjetničku karijeru i za sve ono što se darovali ovom gradu, ovoj zemlji i cijelom svijetu, želimo Vam sretne umirovljeničke dane, zadovoljstvo je vidjeti Vas na ulici, u restoranu, na nekoj prigodi...*

Ante Vican: Hvala Vam na posjetu i razgovoru. Odazivam se na svaki poziv koji dođe na moju adresu. Istina, takvih je poziva sve manje. Ljudi, kao nitko drugi, znaju zaboraviti sve ono što se događalo u ovih mojih šezdeset mostarskih godina.

Mira PEHAR

Kronika kulturnih događanja u Mostaru svibanj- rujan 2012.

03. 05. Odigrana kazališna predstava „Velike diktatorice“ Summit u izvedbi HNK Zadar. Predstavu je adaptirala i režirala Jasna Aničić, a odigrana je u sklopu Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske na Maloj sceni HNK Mostar.

03. 05. Predstavljen roman Rafaelo autora Ante Marinčića. O romanu su govorili prof. Željko Grahovac, književnik Tvrtko Gavran, prof. Ivan Baković, te sam autor. Promociju je upriličilo Društvo hrvatskih književnika Herceg Bosne u Galeriji kraljice Katarine.

04.05. Predstavljena knjiga pjesama „Odjeci“ fra Vendelina Karačića i otvorena izložba Ars sacra u Klubu i Galeriji Aluminij u sklopu Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dana Matice hrvatske. O knjizi su govorili prof. Jozo Marić, prof. Fabijan Lovrić, književnik Dragan Marijanović, te autor fra Vendelin Karačić. O izložbi je govorio Igor Dragičević, dekan Akademije likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu.

06. 05. Odigrana kazališna predstava „Maškarate ispod kuplja“ u izvedbi ansambla HNK iz Zagreba. Predstavu je režirao Ivica Kunčević, a odigrana je u okviru Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

07. 05. Održala svoj prvi koncert u rodnom Mostaru nakon 14 godina mlada hrvatska pijanistica Željka Mandarić u prepunoj Galeriji kraljice Katarine u sklopu Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dana Matice hrvatske.

08. 05. Kazališnu predstavu pod nazivom „Čudo u poskokovoj dragi“ autora Ante Tomića u režiji Krešimira Dolencića izvelo Gradsko satirično kazalište Kerempuh iz Zagreba. Predstava je izvedena u okviru Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dana Matice hrvatske u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

09. 05. Održan instrumentalni koncert Edina Karamazova na lutnji i gitari uz pratnju gudačkog kvarteta Krakowske filharmonije. Koncert je održan u okviru Mostarskog proljeća 2012.- XIV. dana Matice hrvatske u Galeriji kraljice Katarine.

09. 05. Lutkarsko kazalište Mostar odigralo lutkarsku predstavu „Pepi i obitelj“ na Španjolskom trgu i time dali svoj doprinos obilježavanju Dana Europe u Mostaru.

09. 05. Lutkarsko kazalište Pečuh izvelo lutkarsku predstavu „Zečja škola“ (Penčo Mančev- Ljubica Ostojić) u režiji Petra Šurkalovića na Maloj sceni HNK Mostar, u sklopu Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske.

09. 05. Ansambli hrvatskog kazališta Pečuh izveo kazališnu predstavu „Šetnja grobnicom mrtvog djetinjstva“ (Miroslav Krleža) u povodu 30. godišnjice Krležine smrti na Maloj sceni HNK Mostar u okviru Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske.

10. 05. Otvorena 3. samostalna izložba umjetničkih radova Anela Jakupovića pod nazivom „Promatrači“ u Centru za kulturu.

10. 05. - 11. 05. Održan znanstveni skup „Slovo o Maku“ posvećen jednom od najznačajnijih bosanskohercegovačkih pjesnika Maku Dizdaru na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Sudjelovali su znanstvenici iz BiH, Hrvatske, Grčke, Makedonije, Njemačke, Poljske..

12. 05. Predstavu „Tko umije, njemu dvije“ Edija Majerona odigrao ansambl Lutkarskog kazališta Mostar. Sav prihod od predstave darovan je u humanitarne svrhe Osnovnoj školi za djecu s posebnim potrebama.

13. 05. Izvedena plesno- kazališna predstava „Majčin dan“ u izvedbi Športskog plesnog kluba Zrinjski Mostar, u čast Majčinog dana i posvećena svim majkama. Predstava je izvedena u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

14. 05. Održan okrugli stol o temi „Ličnost, politika i društvo“ (Psihološki profil političara kojima se može vjerovati) u Amfiteatru Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, u sklopu Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske. Na okruglom stolu organiziranom u suradnji s Katedrom za psihijatriju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru sudjelovali su prof. dr. sc. Miro Jakovljević, doc. dr. sc. Dragan Babić, doc. dr. sc. Boris Maslov, doc. dr. sc. Miro Klarić i prof. dr. sc. Zoran Tomić.

15. 05. Izvedena monodrama „Na rubu pameti“ Miroslava Krleže u izvedbi glumca Dragana Despota u okviru Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske na Maloj sceni HNK Mostar.

15. 05. Otvorena izložba odabranih radova akademskog kipara Florijana Mičkovića pod nazivom „Mikro- mega svijet“ u pivnici „Štefanijino šetalište“.

17. 05. Predstavu „Škrtač“ (Tit Makcije Plaut), premijerno izveli studenti Sveučilišta u Mostaru na Maloj sceni Hrvatskog narodnog kazališta Mostar.

17. 05. Koncert održao Zlatan Stipišić Gibonni s gostima (Matija Dedić, Marko Ramljaki jazz sastav Black coffee u okviru Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dana Matice hrvatske u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

18. 05. Koncert održao The Ankara university soloists (Turski kvartet) u okviru Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske, a u suradnji s Generalnim konzulatom Republike Turske u Mostaru, u Galeriji kraljice Katarine.

18. 05. Održan međunarodni znanstveni skup „Opus fra Petra Bakule“ u organizaciji Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, te Hercegovačke franjevačke provincije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru.

18. 05. - 19. 05. Održan Demofest u organizaciji Omladinskog kulturnog centra Abrašević, u sklopu kojeg su upriličeni nastupi bendova, projekcije filmova, tribine i slušaonice.

21. 05. – 26. 05. Održana likovna radionica za djecu pod nazivom „Djeca umjetnici u svijetu sjena“ koja je zapravo projekt izložba u sklopu Dječjeg dana na Mostarskom proljeću, otvorena zadnji dan likovne radionice u Galeriji Hrvatskog doma hercega Stjepana Kosače.

22. 05. Odigrana poetska drama „Buđenje kamenog spavača“ u režiji Šerifa Aljića u Narodnom pozorištu Mostar u sklopu Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dana Matice hrvatske.

22. 05. Predstavljena knjiga Lidije Pehar „Kad medicina (za)staje, što preostaje“ u organizaciji Matice hrvatske Mostar, časopisa za prosvjetu i kulturu „Suvremena pitanja“ Fakulteta prirodoslovno- matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru. Knjigu su predstavili prof. dr. Ljerka Ostojić, prof. dr. Mladen Bevanda, prof. dr. Obrad Šarenac, prof. Ivan Sivrić, te autorica u Amfiteatru Sveučilišta u Mostaru.

23. 05. Predstavljena poštanska marka „Bosanskohercegovački nobelovci“ u suradnji sa Hrvatskom poštom Mostar u sklopu Mostarskog proljeća 2012.- XIV. dana Matice hrvatske u Klubu Aluminij.

24. 05. Otvorena izložba fotografija „Ćirini dokumenti“ (Hommage Ćirilu Ćiri Raiću) u suradnji s Gradom Mostarom i Galerijom Aluminij u okviru Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dani Matice hrvatske u Galeriji Aluminij.

24. 05. Upriličen razgovor o trotomnoj knjizi Rusmira Mahmutčehajića „Hval i djeva“ u organizaciji Međunarodnog foruma Bosna i Fakulteta humanističkih nauka u Mostaru. O knjizi su govorili Marko Antonio Brkić, Nerin Dizdar, Dijana Hadžizukić, Alen Kalajdži, Desmond Mauerer i Adnan Velagić.

24. 05. - 26. 05. Održana 12. Regionalna konferencija gradova svjetske baštine Regionalnog ureda za južnu Europu i Mediteran u Mostaru.

25. 05. - 26. 05. Održan Street Arts Festival (Ulični festival umjetnosti) u Mostaru u organizaciji Vijeća mladih Grada Mostara i Koledža ujedinjenog svijeta.

26. 05. Izvedena plesna predstava „Snjeguljica i sedam patuljaka“ u izvedbi ŠPK „Erigo“ iz Mostara na Dječjem danu u okviru Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dana Matice hrvatske u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

27. 05. Održan koncert Irene Vučić na violini i Terezije Cukrov na klaviru, u okviru Mostarskog proljeća 2012. - XIV. dana Matice hrvatske u Galeriji kraljice Katarine.

28. 05. - 04. 06. Postavljena izložba muzejskih slika i predmeta “Mostar kroz stoljeća“ u Trgovačkom centru Piramida, kojom Muzej Hercegovine po prvi put obilježava Međunarodni dan muzeja, koji se u svijetu obilježava 18. svibnja.

29. 05. Otvorena samostalna izložba grafika akademske grafičarke Marine Finci u organizaciji Franjevačke galerije Široki Brijeg i Hrvatskog doma hercega Stjepana Kosače u Galeriji kraljice Katarine.

30. 05. Odigrana kazališna predstava „Suze su OK“ autorice Mirjane Bobić Mojsilović u režiji Milana Karadžića, u produkciji agencije Impresario iz Beograda, u okviru Mostarskog proljeća 2012. – XIV. dana Matice hrvatske u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

30. 05. Održan koncert zborne glazbe na kojem su izvedena vokalna djela hrvatskih skladatelja. Nastupili su Djevojački zbor Glazbene škole Široki Brijeg i Akademski pjevački zbor Sveučilišta u Mostaru pod ravnanjem mr. art. Katje Krolo Šarac u dvorani Sivrić- centra.

30. 05. Otvorena izložba grafičkih listova akademske slikarice i magistricе likovne umjetnosti Marine Finci iz Sarajeva. Izložbu je otvorio novinar i publicist Zlatko Serdarević u Galeriji kraljice Katarine.

01. 06. U sklopu Lino turneje Podravka je organizirala radionicu glazbe i plesa za mališane u vrtiću „Radobolja“ u Mostaru.

03. 06. Održan koncert pod nazivom „Naša djece plešu klasični balet III“. Ovaj jedinstveni spoj baletske, glazbene i likovne umjetnosti izveo je Balet Mostar Arabesque u klasi prof. Arlete Čehić u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

04. 06. Izveli W.A. Mozartov Requiem u d- molu, KV 626 Katedralni oratorijski zbor iz Mostara (zborrowođa don Dragan Filipović), Akademski pjevački zbor Sveučilišta u Mostaru (zborrowođa Katja Krolo Šarac, korepetitorica Marijana Pavlović), te solistički kvartet kojeg su činile Antonija Teskera sopran, Irena Parlov Topić alt, Vladimir Garić tenor i Mate Akrap bas, te Simfonijski orkestar Mostar u mostarskoj Katedrali Majke Marije Crkve, u okviru Mostarskog proljeća 2012.- XIV. dana Matice hrvatske.

04. 06. - 10. 06. Otvorena prodajna izložba humanitarnog karaktera, likovnih radova učenika i djelatnika Osnovne škole s posebnim potrebama Mostar pod nazivom „Čudnovati svijet“ u Mercator Centru Mostar.

06. 06. Koncert održao Tamburaški orkestar Glazbene škole Široki Brijeg u Galeriji kraljice Katarine u okviru serije koncerata po Hercegovini.

07. 06. Spektakularnim koncertom na stadionu pod Bijelim brijegom, 40 godina umjetničkog rada obilježio Mate Bulić. Na velikoj proslavi su mu se pridružili Marko Perković Tompsov, Mladen Grdović, Maja Šuput, Shorty, Berny i Tiho Orlić, Klape Krš i Drača, te Katedralni oratorijski zbor iz Mostara. Narodno veselje upotpunilo je HKUD Brotnjo iz Čitluka.

07. 06. - 08. 06. Održan 18. Festival zabavne glazbe Melodije Mostara 2012. U Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače. Grand prix 18. Melodija Mostara odnio je duet Nede Ukraden i Kemala Montena s pjesmom „Ako smo vrijedni te ljubavi“, a nagradu publike je osvojio Romeo Nikolić s pjesmom „Ružo moja mirisna“.

07.- 10.06. Održano drugo izdanje književnog festivala Dani Književnog kluba Mostar. Upriličen je niz umjetničkih programa (književne večeri, glazbeni i likovni sadržaji) na nekoliko lokacija u gradu gdje su se družili umjetnici iz cijele regije.

08. 06. Održana promocija knjige „Futsal priručnik - metodologija rada za igrače i trenere“ autora Dževada Habibije. Knjigu su promovirali doc. dr. Marin Čorluka, dipl. ing. Mićo Martić i futsal trener Ivan Božović u Centru za kulturu.

09. 06. Predstavom Dubrovačkih ljetnih igara „Kate Kapurelica“ u režiji Darija Harjačeka na otvorenoj pozornici u krugu stadiona Zrinjski u Mostaru zatvoreno je Mostarsko proljeće 2012. XIV. dani Matice hrvatske.

10. 06. Otvorena izložba fotografija pod nazivom „Sveti Ante Neretvanski“ u organizaciji Matice hrvatske Mostar i Udruge Ivan Pavao Drugi iz Splita u Galeriji Hrvatskog doma hercega Stjepana Kosače. Ova izložba je nastala, kako ističu iz Udruge, u skladu s težnjama za beatifikacijom oca Ante Gabrića.

12. 06. Otvorena izložba slika i grafika akademskog slikara Mehmeda Slezovića iz Novog Pazara. Izloženi su bili radovi s motivima Mostara i Počitelja nastali u okviru Umjetničke kolonije Počitelj 2011. i 2012. godine. Izložbu je otvorio akademski slikar iz Beograda Branimir Karanović u Centru za kulturu.

13. 06. Premijerno izvedena predstava „Therese Raquin (Emile Zola).“ Predstavu su izveli studenti i bivši studenti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru na Maloj sceni HNK Mostar.

15. 06. U povodu završetka školske 2011/2012. godine HKD Napredak Mostar je organizira Susretište u Napretkovu domu u Mostaru. Nastupili su Napretkovi mladi glazbenici na klavijaturama, gitari i harmonici.

18. 06. Promovirana zbirka priča o psima „Rea“ autora Ognjena Pudara. Pored autora knjigu je promovirao književnik Veselin Gatalo u Clubu Aleksa.

19. 06. Održana književna večer ljubavne poezije, na kojoj su posjetitelji mogli čuti poznate i manje poznate ljubavne stihove mostarskih umjetnika, u Narodnoj biblioteci na Luci.

20. 06. Priređen koncert „Meliha i prijatelji“ u povodu obilježavanja 15-godišnjice smrti istaknutog mostarskog i bosanskohercegovačkog glazbenika mr. Muamera Kulukčije. Nastupili su Meliha Kulukčija, Ferdinand Zovko, Džani Šehu, Mustafa Šantić, Aleksandar Stojanović, Vasilj Buzmakov i Adi Šehu.

21. 06. Otvorena prva izložba 17. generacije maturanata Srednje škole likovnih umjetnosti Gabrijela Jurkića u Mostaru u Galeriji kraljice Katarine.

22. 06. Otvorena izložba mlade mostarske slikarice Đenite Kuštrić, u suradnji s Udrugom građana Krug u Klubu Aluminij.

22. 06. Održana Svečana akademija u povodu 20. obljetnice Lipanjskih zora u Velikoj dvorani Hrvatskog doma hercega Stjepana Kosače.

26. 06. Izložbom studenata Akademije likovnih umjetnosti na Širokom Brijegu otvoren drugi po redu „mostArt fest“ u Galeriji kraljice Katarine.

27. 06. Otvorena izložba fotografija studenata s odsjeka povijesti umjetnosti u Galeriji „Virus“, u okviru „mostArt festa“.

26. 06. Otvorena prva kolektivna izložba udruženja likovnih umjetnika „Format“ iz Mostara. Svoje radove izložilo je 15 mladih akademskih slikara iz Mostara - članova ovog udruženja, u Centru za kulturu.

28. 06. Otvorena izložba radova studenata povijesti umjetnosti sa Sveučilišta u Mostaru i studenata Nastavničkog fakulteta s odjela likovne umjetnosti u galeriji Michelangelo i time zatvoren ovogodišnji „mostArt fest“.

28. 06. Otvoren MOTUS fest. U sklopu festivala priređene su različite izložbe, javne tribine, koncerti i književne večeri u OKC Abrašević.

28. 06. Predstavljen prvi broj časopisa „Pčele“ u organizaciji Udruge pčelara „Matica Mostar“. Časopis su predstavili predsjednik Udruge Boras Kvesić, glavni urednik Dobro Zovko, te doc. dr. sc. Jozo Bagarić u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

29. 06. Promovirana knjiga „Arheološki vodič Hercegovine“ skupine autora: Snježana Vasilj, Nina Čuljak i Ante Paponja, na Filozofskom fakultetu u Mostaru. O sadržaju Arheološkog vodiča Hercegovina govorili su prof. dr. sc. Snježana Musa, mr. sc. Ivanka Miličević Capek, te mr. sc. Jure Burić.

02. 07. Premijerno izvedena predstava „Koncert za pticu rugalicu“ u Narodnom pozorištu Mostar. Režiju potpisuje Irfan Mensur, a scenografiju i kostimografiju Saša Glušac.

03. 07. Premijerno izvedena predstava „Rodijaci“ Petra Miloša u režiji Velimira Njirića Pšeničnika na Maloj sceni HNK Mostar.

03. 07. Održana projekcija filmskog ciklusa (SEKS, POP AND POLITICS) u organizaciji sarajevskog otvorenog centra u OKC-u Abrašević.

03. 07. - 05. 07. Održane 39. Šantićeve večeri poezije u organizaciji Grada Mostara i Muzeja Hercegovine u sklopu Mostarskog ljetnog festivala 2012.

04. 07. Održana javna tribina o temi „Žrtve i mučenici drugog svjetskog rata i porača u BiH“. Predavač je bio mons. dr. Tomo Vukšić, vojni ordinarij u BiH. Uvodno predavanje o temi „Zakonske osnove i mogućnosti istraživanja zločina i žrtava u BiH“ održao je dr. sc. Mile Lasić, predsjednik HIZ BiH. Predavanje je organizirala Hrvatska kulturna zajednica Troplet u suradnji s Hrvatskim intelektualnim zborom u BiH u Galeriji kraljice Katarine.

05. 07. Prikazan film „Doživite čaroliju - dobro došli u Mostar“ u Gradskoj vijećnici Mostara. Film je urađen u produkciji Agencije „ZAZ“ a tekstopisac i scenarist je Izudin Šahović.

05. 07. Otvorena izložba radova polaznika „Prosvjetine“ likovne kolonije, nastalih na koloniji a sve u organizaciji SPKD „Prosvjeta“, u Ćorovića kući.

07. 07. Odigrena kazališna predstava pod nazivom „Hot lajn“ Prijedorskog pozorišta na Maloj sceni HNK Mostar, u organizaciji produkcije „Porta“ i SPKD „Prosvjeta“ gradski odbor Mostar.

11. 07. Održana promocija knjige prof. dr. Adnana Velagića „Hercegovački muslimani u koncepciji četničkog pokreta 1941. - 1945.“ Uz autora knjigu je promovirao prof. dr. Adnan Jahić iz Tuzle. Promocija je održana u suradnji s Muzejom Hercegovine u Centru za kulturu.

13. 07. Otvorena samostalna izložba akademske slikarice Marije Dedić pod nazivom „Masovna hipnoza ili na zapadu“ u Galeriji Aluminij.

18. 07. Otvorena tradicionalna izložba „XV. Anale crteža BiH- Grand prix Mostar 2012.“ Izložbu je otvorila Radmila Komadina u Centru za kulturu. Grand prix pripao je članu ULUBiH –a Salimu Obraliću, nagrada za klasični crtež pripala je članu ULUBiH-a Mersadu Kuldiji, dok je nagrada za eksperimentalni crtež pripala također članici ULUBiH-a Ameli Hadžimejić.

19. 07. - 21. 07. Održan 10. Mostar Blues Festival na različitim lokacijama u Mostaru. Između ostalih nastupili su američka diva Sherrie Williams i njezina grupa The Wise Guys, hrvatska diva Josipa Lisac, te Goran Bare i Majke.

24. 07. - 31. 07. Održan 6. Mostar World Music Festival u organizaciji World Music Centra. Uz World music koncerte i predstavljanje tradicionalne glazbe raznih zemalja svijeta, ovaj festival od samog početka njeguje i druge umjetničke pravce, kao i naše tradicijske vrijednosti od rukotvorina i gastronomije do kulturno povijesnog naslijeđa.

25. 07. Otvorena izložba nacionalnih spomenika „Kulturno pamćenje - blago koje nestaje“ u organizaciji Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Izložbu su otvorili gradonačelnik Mostara Ljubo Bešlić i predsjedavajuća Komisije Amra Hadžimu-hamedović u Centru za kulturu.

26. 07. Večer „Sjećanje na Sinišu Jokića“ upriličili su članovi SPKD „Prosvjeta“. Čitanjem Jokićeve poezije i dokumentarnim filmom o njegovom doprinosu novinarstvu i humamanosti u bašti Ćorovića kuće prisjetili su se nekadašnjeg kolege i prijatelja

29. 07. Održani 446. tradicionalni skokovi sa Starog mosta u Mostaru. Nastupilo je 49 skakača u natjecateljskom i 10 skakača u revijalnom dijelu.

03. 08. Održana večer pjesnika i kantautora iz Slovenije u MC Pavarotti. Mostarskoj publici predstavili su se slovenski pjesnici koji su dio međunarodne književne karavane „Neretvanske vedrine“ koju organizira časopis za poeziju i umjetničku fotografiju „Republika poezije“ u organizaciji Književnog kluba Mostar i MC Pavarotti.

03. 08. - 05. 08. Održan Prvi seminar folkloru Hrvata u BiH. Trodnevno druženje i edukaciju, u organizaciji Udruge hrvatskih amaterskih kulturno-umjetničkih društava u BiH (UHAKUD) privuklo je 55 osoba iz raznih dijelova BiH, Hrvatske i Švicarske, a među predavačima i voditeljima 15 stručnjaka za folklor iz BiH.

11. 08. SPKD „Prosvjeta“ Mostar organiziralo je književnu večer s književnikom Vladimirom Pištalom, dobitnikom prestižne književne nagrade NIN te autorom najopsežnijeg književnog djela o Nikoli Tesli. Uz autora sudjelovali su pjesnikinja i kritičarka Vesna Kapor i književnik Veselin Gatalo u novoobnovljenom Vladičanskom dvoru.

29. 08. Održane prve Mostarske ljetne igre mladih u organizaciji volontera Crvenog križa na Španjolskom trgu, koje su okupile oko tristo mladih Mostarki i Mostaraca.

31. 08. Izveden scenski performans „LOVEevolution“ koji povezuje umjetnike, glazbenike i DJ- eve. Održan je po drugi put u OKC- u Abrašević.

31. 08. - 06. 09. Održan 37. Mostarski teatarski festival autorske poetike u organizaciji MTM 1974 na različitim lokacijama u gradu.

02. 09. Otvorena izložba karikatura pod nazivom „SAMI- život u 40 skica“ kojom se autor Đoko Ninković predstavio mostarskoj publici u Centru za kulturu. Izložbu je organizirala Židovska općina Mostar u okviru manifestacije Evropski dan židovske kulture.

06. 09. Izvedena predstava „Uan men šou - Otirač“ u izvedbi glumca Ive Krešića, u sklopu humanitarne akcije za kupnju CTG uređaja za potrebe SKB Mostar, u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače.

07. 09. - 15. 09. Održane „Šantićeve večeri poezije 2012.“ pod pokroviteljstvom Vijeća ministara BiH. Značajne su i zbog dodjeljivanja književne nagrade „Aleksa Šantić“ koja predstavlja jedno od najznačajnijih pjesničkih priznanja u regiji.

13. 09. Otvorena izložba „Poljske kazališne lutke“ u organizaciji Ambasade Republike Poljske u Sarajevu i Arheološkog i etnografskog muzeja iz Lođa. Publika je imala prigodu diviti se majstorstvu poljskih scenografa u Centru za kulturu.

19. 09. Priređena izložba stripa pod nazivom „Beyond logic“ autora Adnana Zalihića u Muzičkom centru Pavarotti.

20. 09. Otvorena izložba fotografija pod nazivom „Fotografija godine BiH 2011.“ u suradnji Aluminija i sarajevske Udruge Urban u Galeriji Aluminij. Izložba je izrođena iz natječaja koji je drugu godinu za redom organiziran putem mrežne stanice Fotografija.ba, a prvi je te vrste u BiH. Stručni ocjenjivački sud je izabrao 50 najboljih od 922 ukupno pristiglih na natječaj.

20. 09. - 21. 09. Održan festival pod nazivom Džepni fest 2012. na kojem su prikazani filmovi u konkurenciji (snimljeni mobitelom). Nastupili su i domaći perspektivni bendovi, te splitski bend Zinedine Zidan.

21. 09. Primadona Splitske opere sopranistica Cynthia Hansel Bakić uz klavirsku pratnju umjetnika Ivana Pemicki priredila je nezaboravan glazbeni događaj u Ljetnikovcu u Ilićima.

29. 09. U Mostaru svečano predstavljena Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU) u Napretkovu konviku u Mostaru. Nazočnima su se obratili predsjednik HAZU sa sjedištem u Mostaru prof. dr. sc. fra Andrija Nikić, predsjednik Skupštine HAZU sa sjedištem u Mostaru prof. dr. sc. Milenko Brkić, te mr. sc. Dragan Hazler predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u dijaspori (HAZUD) sa sjedištem u Baselu.

Prim. doc. dr. sc. Boris Maslov, dr. med. **(31. 1. 1951. – 30. 6. 2012.)**

Prim. doc. dr. sc. Boris Bobo Maslov, po rođenju Mostarac, Bokelj po podrijetlu, po struci neuropsihijatar, po hobiju zaljubljenik u likovnu umjetnost, bio je i ostao neizbrisivom činjenicom mostarske planetarne povijesti.

Donosimo govore njegovih kolega na komemoraciji koja se održala na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru u utorak, 3. srpnja 2012.

doc. dr. sc. Miro Klarić, **pomoćnik ravnatelja SKB Mostar**

Poštovani i ožalošćeni članovi obitelji docenta Maslova, cijenjene kolegice i kolege, profesori, studenti, dame i gospodo,

Moć smrti uvijek nastojimo relativizirati njenom neumitnošću, ali je uvijek doživljavamo samo subjektivno, jer nam ona uzima naše najmilije. Ona uvijek gasi jedan konkretan život s kojim smo bili povezani, odnosi njegovu osobnost, sve njegove vrline, snagu njegove duhovnosti, dobrotu i plemenitost, sve što nas je vezivalo.

Kada sam dobio vijest da je umro dr. Maslov, osjetio sam, vjerujem kao i mnogi od vas, konkretan gubitak, konkretnu prazninu prepunu sadržaja, prazninu koja se širila i popunjavala detaljima, neizbrisivim i jasnim tragovima, sleganim po slojevima i raširenim u koncentričnim krugovima.

Docent Boris Maslov bio je naš kolega, ali prije svega čovjek i humanist koji je svoju cjelokupnu profesionalnu karijeru posvetio psihijatriji i duševnim bolesnicima, uz koje je ostao i za vrijeme najtežih ratnih razaranja ovog grada.

Docent Maslov privlačio je svojom neposrednošću, otvorenošću i susretljivošću, te time stjecao autoritet učitelja i pedagoga mladih generacija. Svoje duhovne i intelektualne potencijale stavio je na raspolaganje u stručnom i znanstvenom smislu razvoju naše sveučilišne mladeži. Uz to, on je bio i naš kolega, cijenili smo ga i poštovali jer je znao za akademske norme, čuvao je dostojanstvo psihijatrije i duševnih bolesnika, ali i

svoje osobno, tako što je poštovao i uvažavao mišljenje kolega, njihovo dostojanstvo i njihov stručni i znanstveni rad.

Iznad svega, doc. Maslov je bio naš prijatelj, prijatelj svima nama u našim životnim situacijama i potrebama, a osobito prijatelj duševnih bolesnika i ovog grada koji je neizmjereno volio, a ne rijetko s njim i s njima patio.

On je onaj rijetki među nama koji je znao da moć nije u položaju koji se obnaša nego u podložnosti tog položaja ljudima i njihovim potrebama.

Docente Maslov, rano te je Svevišnji u svojemu planu pozvao k sebi, upravo u trenutku Tvog duhovnog i intelektualnog snažnog zamaha u stvaranju tvoje i naše „nove“ psihijatrije i uvjeta za razvoj naše budućnosti, naše mladeži koju si neizmjereno volio kao što i ona voli tebe.

Putovi su Gospodnji nedokučivi, što se ocrta i u ovom Tvom ranom preseljenju u vječnost!

HVALA TI za sve što si učinio kao liječnik, psihijatar, nastavnik i pedagog, kao javni djelatnik i angažirani intelektualac, kao kolega i prijatelj.

Dijelimo osjećaje tuge s tvojom obitelji, bodrimo ih nadom ponovnog susreta s Tobom, s onu stranu groba, u vječnosti.

Dragi naš docente Maslov, prijatelju naš, laka Ti bila ova hercegovačka gruda!

Neka ti je vječni mir i pokoj, a obitelji i prijateljima izražavam osobnu sućut i sućut svih kolega i zaposlenika Sveučilišne kliničke bolnice Mostar.

Josip Muselimović, **predsjednik Matice hrvatske Mostar**

Poštovana obitelji Maslov,
poštovana rodbino i prijatelji!

Vijest o smrti dr. Borisa Maslova zatekla me na putu, daleko od grada. Znao sam da je pobolijevao, ali u prvi mah nisam mogao prihvatiti tešku spoznaju da već sutra, i svakoga novog jutra, s nama neće biti čovjek kojemu smo se mogli obratiti u nekim osobnim tjeskobama i biti sigurni da će biti kako najbolje može biti, da s nama neće biti čovjek s kojim smo mogli zastati, ugodno razgovarati i prijateljevati.

Pamtim naš posljednji cjelodnevni susret koji se dogodio 14. svibnja ove godine, baš ovdje, u ovoj dvorani, kada je, na Matičinom okruglom stolu, zajedno s dr. Mirom Jakovljevićem, dr. Mirom Klarićem, dr. Draganom Babićem i dr. Zoranom Tomićem znanstveno raspravljao o profilu čovjeka – čovjeka političara kojemu bi se mogla pokloniti vjera. Ne tako davno, tek prije petnaestak dana, u jednom prijateljskom razgovoru, prenio sam mu svoje dojmove i oduševljenje slušateljstva o načinu na koji je govorio i razmišljao o zadanoj znanstvenoj temi. Dogovorili smo susret u njegovom domu, dogovorili pogledati neke stvari i neke isprave iz obiteljske ostavštine nastale u drevnoj Boki kotorskoj, u ilirskoj prijestolnici, u gradu Risnu, čiji se prvi spomen nalazi još u IV. stoljeću prije Krista, prije naše ere. Nepredvidiva i okrutna smrt presrela je sve naše dogovore. U posljednjih petnaestak godina sretao sam dr. Bobu Maslova i njegovu suprugu Gordanu, sretao ih kao svjetionike nade koji se okupljaju oko Matičinih programa, osobno

svjedočeći da u ovom gradu nisu porušeni svi mostovi, da je začeto i da izrasta jedno novo, pravično stablo ljudskog zajedništva.

Poštovana obitelji Maslov,

Kada nas napuštaju najbliže i najdraže osobe, onda je časno i zaplakati. Poznajući duh dr. Borisa Maslova, kada bi mogao, on bi vam i sada poručio:

- Ne, ne plačite ni vi, moji najdraži! Izdignite se iznad ovoga trenutka jer - ja nisam umro, ja sam – kako pjesnik kaže – samo zemlju zagrlio. Zemlju, koju sam toliko volio i kojoj sam, do zadnjeg časa, odano služio. I u trenucima najdublje boli i rastanka budite ponosni na svoga supruga, brata i srodnika jer za to imate i previše razloga.

Naš nobelovac Ivo Andrić na jednom mjestu piše:

- Kada iz Bosne odlazi svećenik, s njim odlazi i dio naše povijesti.

I mi bismo to danas mogli reći i ponoviti:

Iz naših redova odlazi svjedok vremena i nevremena, odlazi čovjek koji se naradio i namučio s ljudima i njihovim problemima, koji se naslušao tuđih jada i nevolja, odlazi svjedok ratova i poraća, odlazi čovjek koji je časno služio svom gradu i svojoj zemlji.

Ipak, mi vjerujemo da ovo nije kraj, da kraja, zapravo, i nema, da je ovo, kako pjeva veliki Mak, samo *staza uspona od gnijezda do zvijezda*.

Poštovani gospodine doktore,

Ovdje, na Tvome Medicinskom fakultetu, pred mnoštvom kolega, prijatelja i sugrađana, s najdubljom tugom i najvećim poštovanjem, upućujem Ti posljednji pozdrav.

Počivaj u miru Božjem!

Mostar, 3. srpnja 2012.

Mr. sc. dr. Katica Nikolić, **predstojnica Klinike za psihijatriju SKB u Mostaru**

Poštovana gospođo Gordana, cijenjena rodbino, drage kolege, prijatelji i znanci doc. dr. sci. Borisa Maslova. U ime djelatnika Klinike za psihijatriju želim uputiti posljednji pozdrav, odati počast našem dragom i poštovanom kolegi, prijatelju, velikom profesionalcu.

Dobio je puno životnih bitaka, ali posljednju životnu bitku je izgubio. Organizam nije izdržao. Njegovim preranim odlaskom smo izgubili profesionalca, čovjeka, prijatelja koji je imao originalan stil u pristupu pacijentima i mladim ljudima koji tek ulaze u svijet medicine.

Prepoznatljiv je i njegov mostarski humor, britak, često dvosmislen, kojim je osvajao ljude a tako je ponekada rješavao nesporazume. To je bila njegova „diplomatska škola„.

Nedostajat će nam. Ugradio je dio sebe u mostarsku psihijatriju, u njen razvoj, u obrazovanje mladih generacija kroz fakultetski rad.

Početak ratnih zbivanja na ovim prostorima došao je s Domanovića, gdje je tada radio, na Odjelu kronične psihijatrije, s većim brojem pacijenata. Smjestili su se u prostore „Dispanzera„, o čemu je znao često pričati i ne sluteći da će na tom mjestu nakon 17 godina biti Klinika za psihijatriju. Nesebično je u to vrijeme pomagao kroničnim psihijatrijskim bolesnicima ali i svim ljudima koji su u ta teška vremena bolesni, izgubljeni, uplašeni tražili bilo kakvu pomoć, toplu ljudsku riječ.

Bilo je to na prvoj crti bojišnice. Svakodnevno je postojala mogućnost stradanja od granata, snajpera.

Ali nisu samo to bile teme razgovora s dr. Borisom. Često smo znali razgovarati o sportu, tenisu, slikarstvu o umjetnosti uopće i, naravno, o Mostaru njegove mladosti, što su mladi s pozornošću pratili a mi ostali generacijski bliski njemu evocirali svoje uspomene. Bili su to trenutci lijepog opuštanja, bio je to njegov duh.

Rodio se u Mostaru, u njemu radio, živio, s mostarskim duhom u najpozitivnijem smislu.

Napustio je Kliniku s pozdravom za skoro viđenje, kada se oporavi nakon operacije.

Viđat ćemo se u sjećanju. Pamtit ćemo njegove ljudske mane i vrline, samozatajnost, toleranciju, osebnost.

U ime svih djelatnika Klinike za psihijatriju s neizbrisivim tragovima u našim sjećanjima i srcima neka Ti je laka mostarska zemlja, dao ti Gospodin vječni mir.

Prof. dr. sc. Ljerka Ostojić, **dekanica Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru**

Stasit, vedar, mio, odgovoran, plemenit i pošten prijatelj, kolega i naš profesor, docent Boris Maslov, bio je i zauvijek će ostati prisutan u ovoj i zgradi Psihijatrije, u tim mjestima, gdje je svoju kreativnu snagu i veliko stručno znanje, a što je njega posebno dičilo, iskrenu ljudsku dušu, nesebično dijelio sa svojim kolegama i studentima i uvijek se, usudila bih se reći, očinski, bratski, brinuo za sve svoje pacijente.

Kada smo pokretali naš projekt uspostave i razvitka Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, odmah je prepoznao važnost i potrebu svog punog angažmana. Stoga će se svi bez imalo zadržke složiti da je bio i ostat će upamćen kao jedan od stupova razvoja Katedre za psihijatriju, profesor koji je studentima znao prenijeti znanje, koji ih je inspirirao svojim velikim iskustvom, koji je svu kompleksnost ratnog zbivanja i ovo kontinuirano stanje psihotraume u kojem živimo znao prepoznati kao jedinstveno i potrebno područje istraživanja.

Zajedno sa svojim kolegama ostavio je u trajno naslijeđe najprije svojoj matičnoj znanstvenoj ustanovi, Medicinskom fakultetu, te široj stručnoj i znanstvenoj zajednici, mnoge radove u kojima je primarno obrađivao povezanost PTSP i metaboličkog sindroma i depresije.

Proteklih devet godina bio je član organizacijskog odbora Psihijatrijske subote, tradicionalnog okupljanja stručnjake iz područja psihijatrije iz zemlje i inozemstva. Bio je požrtvovan i odgovoran mentor svojim studentima, koje je rado uključivao u sva istraživanja koja su mu bila dostupna. Veselio se napredovanju koje mu je zasluženno slijedilo iduće godine. Unatoč pogoršanom zdravstvenom stanju, proteklih je godina bio na vrhuncu svoje stručne i znanstvene produktivnosti i stoga se s velikim žalom danas moramo oprostiti od njega.

Posebno želim naglasiti da je tijekom rata naš Boris bio, što bi se reklo, i otac i majka svojim pacijentima, u bolnici u Liska ulici, a svi znademo da je tada Liska ulica bila - ne prva crta, nego nulta crta ratnog djelovanja.

Naš dragi Boris, dobri duh ovog fakulteta, ponosni Mostarac, omiljeni profesor, cijenjeni stručnjak, vječno će ostati u mislima i srcima svih nas koji smo imali čast dijeliti svoje mjesto pod suncem s njim, čuti kako razmišlja, naučiti od njega. Uvijek ćemo pamtit i vedrinu i mir koje je nosio sa sobom, a njegova neiscrpn energija i pozitivni duh bit će naša vodilja u daljnjem razvoju.

Pokoj vječni i mir Božji neka je uvijek s tobom, cijenjeni i voljeni profesore, dragi prijatelju Borise Bobo Maslov!

Prof. dr. sc. Željko Šuman

Poštovani i tužni skupe,
draga Gordana, poštovana rodbino pokojnog Bobe,
dame i gospodo!

S nevjericom i velikom tugom sam primio vijest da Bobo više fizički nije s nama. Praznina koja je nastala njegovim iznenadnim i, ljudski gledajući, preranim odlaskom dugo će se i bolno osjećati.

Dopustite mi u ovome tužnom trenutku izreći nekoliko oproštajnih riječi kao i osobnih reminiscencija na pokojnog Bobu, Borisa Maslova.

Rođen u Mostaru 31. siječnja 1951. godine od oca Milana i majke Dragice (Rašo), osnovnu školu i gimnaziju završio u rodnom gradu, diplomirao na Medicinskom fakultetu i specijalizirao neuropsihijatriju u Sarajevu, zatim magistrirao i doktorirao te izabran za docenta na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru samo su neki od podataka iz bogatog Bobina životopisa, i o čemu će puno detaljnije i kompetentnije govoriti drugi govornici na današnjoj komemoraciji.

Pokojni Bobo me je uvijek smatrao školskim drugom, premda zapravo nikada nismo išli u isti razred... Svakako su tome „krivi“ nezaboravni zajednički dani školovanja u čuvenoj, „staroj“ mostarskoj gimnaziji. Štoviše, Bobo je, iako moje godište, išao u Gimnaziju s generacijom koja je bila starija jednu godinu. U tim ranim gimnazijskim, gotovo dječaćkimi danima, posebno ga pamtim kao neizostavnog i veoma uspješnog sudionika brojnih đlačkih nogometnih utakmica na školskim igralištima ili na obližnjem Kantarevcu. Potajno smo mu zavidjeli na nogometnim bravurama ali, čini mi se, još više na, za to vrijeme, izvrsnoj, i za mnoge nedostupnoj, športskoj opremi i „fudbalu glance-ru“. Ta se naša gimnazijska veza s vremenom nekako pojačavala kako se s otkucajima biološkog sata i naša generacija polako počela osipati.

Nakon gimnazije životni putovi su nas vodili u raznim smjerovima. Poslije studija medicine i specijalizacije Bobo se vraća u rodni Mostar, koji nije napuštao ni u najtežim ratnim danima. Čak mu i odlazak na četveromjesečno usavršavanje u Veneciji teško pada... i dok bi za ogromnu većinu to bila „lutrija“, za Bobu je to bila, kako se znao našaliti, „robija na laguni“. Gordani je znao reći da ga u Mostaru samo ja u tome razumijem, vjerojatno aludirajući na moja slična venecijanska iskustva. Kao Bobinog prijatelja i sveučilišnog profesora, radovala me je njegova odluka da krene i putem sveučilišne karijere, pri čemu sam ga, koliko sam mogao, prijateljski i poticao.

S Bobom odlazi dio tako prepoznatljivog i, rekao bih, neuništivog mostarskog duha i urbanog miljea. Odlazi i dio nas koji smo ga poznavali i s njim drugovali i prijateljevali.

Mostar je volio na svoj specifičan način... ponekad samozatajno, kao da se ta ljubav prema rodnom gradu podrazumijeva, a ponekad tako impulzivno i strasno kako to samo Mostarci znaju. Bilo je često u Bobinim riječima i nostalgije za Mostarom koji nestaje i koji je obilježio našu mladost, ali i nekog tihog bunta prema svemu onome što ovaj grad sputava i onemogućava da postane ono što je uvijek bio i bit će – čaroban i neponovljiv.

Stoga i ne čudi da je svoju veliku ljubav i afinitet prema slikarstvu uglavnom i usmjerio prema mostarskom krugu slikara: Soldi, Lediću, Puljiću, Nikšiću, Sefiću, Afan de Riveri i drugima u čijim se djelima, ali i osobnostima, zrcali ta mostarska ljepota, svjetlo i duh. Skupa sa suprugom Gordanom bio je, usudio bih se reći, zaštitni znak brojnih likovnih događanja u Kosači, Aluminiju, Galeriji Martino, Likovnoj akademiji na Širokom Brijegu i na drugim mjestima.

Više puta smo se spremali, ali nažalost nikad ostvarili, susret i druženje u Makarskoj uz, kako je predlagao, obveznu šetnju po njemu tako dragoj rivi i Osejavi... S našim pretrpanim rasporedima obveza uvijek bi nas nešto spriječilo... drugi put, bit će prilike... nadali smo se.

Vjerujem da Bobo sada šeće nekim nebeskim stazama, a mi nastavljamo hoditi našim zemaljskim...

Supruzi Gordani, bratu Nenadu i rodbini pokojnog nam Bobe kao i Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru i Sveučilišnoj kliničkoj bolnici upućujem iskrenu sućut a dragom Bobi posljednje zbogom. Počivao u miru Božjem!

* * *

Oproštajna riječ na grobu

Don Marko Šutalo

Poštovana supругo Gordana i brate Nenade, cijenjena ožalošćena rodbino i prijatelji, u svoje osobno ime i u ime svih nas svećenika i časnih sestara iz župe Katedrala primite izraze naše sućuti i blizine.

Pokraj odra ovoga našeg pokojnog BORISA, pitamo se zašto toliki ljudi odlaze dok su još u snazi, prije negoli su završili svoje zadaće, prije negoli su iskusili sve faze i sva doba života. Pitamo se zašto toliki ljudi iskrena srca, koji su nastojali druge učiniti sretnijima, sami iskuse toliki teret života shrvana raznim iskušanjima i bolešću. Jedino što nam može dati snage u našim tjeskobama, i svjetla u našim tamama, jest polaganje vlastitog povjerenja u obećanje Isusa Krista, Sina Božjega i čovjeka s našim ljudskim iskustvom. Od njega možemo učiti što znači predati vlastiti život u ruke Očeve. On je obećao i nama da će biti uz svakoga od nas kad dođe taj trenutak oproštaja s ovim svijetom i odlazak Ocu u nebesku domovinu.

Danas, kad ispraćamo pokojnog BORISA prisjećamo se svih lijepih i teških trenutaka njegova života. Znamo da je bio čovjek velike nade, pa i onda kad nije bilo lako rješavati razne životne izazove. Znao je ljubaznošću i optimizmom pomoći i ohrabriti ljude s kojima je živio i radio ovdje u Mostaru. Osobnu jednostavnost i nadu ugrađivao je u sve male stvari kojima je služio drugima. Njegov marljivi rad kao psihijatar i profesora i velikodušno služenje općemu dobru, bio je kao i molitva pobožnih ljudi. On je Boga slavio svojom dobrotom, strpljivošću i marljivošću. A Isus je uvijek naglašavao upravo važnost čovjekova služenja drugima, vraćajući toj dimenziji našega ovozemaljskog života svu vrijednost i svu veličinu. Slaviti Boga služeći ljudima taj je poziv veoma dobro shvaćao i vršio naš dragi pokojni BORIS, čineći sve da ljudima bude uslužan. On je u svomu radničkom životu sve profesionalne sposobnosti i ljudske odlike ulagao baš u služenje drugima.

Braćo i sestre! Svi se mi ponekad, a poglavito sudjelujući u sprovodu bliskih osoba, upitamo kakvi smo mi to vjernici i gori li još uvijek u nama ono svjetlo našega krštenja, ona svijeća vjere, nade i ljubavi. Ponekad se zadovoljimo tek vršenjem izvanjskih obreda, a zanemarimo svoj krsni poziv vršenja ljubavi prema bližnjemu. Ponekad i Boga samo usnama slavimo a da nam je srce daleko od njega. Sigurni smo da je i naš dragi pokojni BORIS, kroz osobna razmišljanja i molitvu srca, razgovarao s Bogom i postavljao mu pitanja u nejasnoćama i nedoumicama života. Vjerujemo da je na kraju mogao odgovoriti poput onoga duhovnog pisca (*Martin Gray*) koji kaže:

*Ne znam kakav sam i koliki vjernik
ali sam siguran da nikada neću ostaviti
one koje ljubim...
Kad me sustigne smrt
u krugu mojih voljenih zatvorit ću oči.*

*Znam da smrt ne može uništiti ljubav.
To znam jer svaki dan živim s onima koje volim.
A znam, također, da ljubav i dobrotu,
vjernost i nada na kraju uvijek
slave pobjedu nad zlom i nad smrću.
Sve to znam i vjerujem da je Bog
u dubini te moje sigurnosti.*

Jednoga dana, pred večer, na obali jezera, Isus je pozvao svoje apostole: *Prijedimo na drugu obalu!* Jednoga dana u predvečerja života i nama će Isus uputi iste riječi: *Podimo na drugu obalu...* Blago onima koji su poput apostola spremni prihvatiti Isusa u svoj život, takav kakav jest, pa s njim živjeti u vjeri, nadi i ljubavi, a na koncu života s njim se uputiti na drugu obalu u život vječni. Vjerujemo, i duboko se nadamo, da je našem dragom pokojnom BORISU baš Spasitelj Isus Krist bio pratnja u prostore raja gdje je i naša vječna domovina.

Braćo i sestre! Otvorimo se i mi poruci života. Ne zatvarajmo se samo u obzorja onoga što vide naše tjelesne oči. Bog nam je dao mnoge sposobnosti, a našem životu beskrajnu vrijednost, unatoč mnogih slabosti, bolesti i same smrti. Sve ono lijepo i dobro što s ljubavlju činimo, služi za izgradnju Božjeg prebivališta među nama. To nas

uči naša vjera, to je put koji nas vodi do punine života i do radosti ponovnog susreta u nebu, kamo se uputio i naš pokojni BORIS, kojega ovim obrednim molitvama ispraćamo i preporučujemo Ocu nebeskomu.

Pokoj vječni daruj mu, Gospodine!
I svjetlost vječna svjetlila njemu. Amen.

Curriculum vitae

Prim. doc. dr. sc. Boris Maslov, dr. med. specijalist neuropsihijatar, subspecijalist kliničke psihijatrije

A. Osnovni podatci

Rođen: 31.01.1951.

Mjesto: Mostar

Država: BiH

Roditelji: Milan i Dragica (Rašo)

Bračno stanje: oženjen

B. Školovanje

Osnovna škola u Mostaru

Gimnazija u Mostaru

Medicinski fakultet u Prištini

C. Napredovanje i položaj u zaposlenju

1982. - 1985. Liječnik opće prakse - Dom zdravlja Mostar

1985. - 1992. Regionalna bolnica «Dr. S. Mujić» Mostar - Psihijatrijska bolnica Domanovići

1992. - 1994. Ratna Bolnica HVO-a - Mostar

1994. Odjel za psihijatriju Kliničke bolnice Mostar

1999. Specijalistički ispit iz neuropsihijatrije položio 1999. godine u Sarajevu

1995. - 2005. Profesor u Srednjoj medicinskoj školi u Mostaru od 1992. - 2005.

2000. Stekao zvanje *primarijus*

2011. Subspecijalist kliničke psihijatrije

D. Obavljanje raznih funkcija

Potpredsjednik Udruženja psihijatara BiH 2003./07.

Urednik i direktor web-stranice *Psychomedia* za Bosnu i Hercegovinu

Dopisni član uredništva časopisa *Mentalno zdravlje u zajednici*

Član stručnog tima psihijatara pri Savezu udruženja za uzajamnu pomoć BiH

Predsjednik Udruge hrvatskih liječnika u Federaciji BiH

Član Suda časti Udruženja psihijatara BiH

Član hrvatskog Zbora liječnika

Član Organizacijskog odbora međunarodnog psihijatrijskog simpozija „Mostarska psihijatrijska subota, 2004. do 2012.“

Zamjenik voditelja Klinike za psihijatriju SKB Mostar

E. Hobi

Tenis i slikarstvo

F. Jezici

Engleski i Ruski

Popis radova i djelatnosti

Znanstveni radovi u časopisima

Domaći časopisi

1. B. Maslov: Teorija i praksa zdravlja, Mostariensia, 2000/01; 13 - 14: 65 - 72,
2. B. Maslov: Mentalno zdravlje u zajednici - Iskustva iz Venecije, Mostariensia, 2001./2002.; 14: 37 - 47,
3. D. Babić, M. Klarić, V. Hofman, Z. Ćavar, M. Džudža, S. Ćorluka, B. Maslov: Utjecaj rata na alkoholizam, Medicinski arhiv, Sarajevo, 2003.; 57 (5 - 6, suppl. 1): str. 37. - 39.
4. B. Maslov: Tradicionalna kineska medicina, Mostariensia, 2004.; 19 : 13. - 21.
5. B. Maslov: Depresivni poremećaji kod žena, Mentalno zdravlje u zajednici, 2000.; 2: 7 - 8.
6. B. Maslov: Let iznad kukavičjeg gnijezda, Mentalno zdravlje u zajednici 2001.; 3: 16. - 18.
7. B. Maslov: Krizna stanja u periodu kasne adolescencije, Mentalno zdravlje u zajednici, 2000; 3. (2).
8. L'ospedale psichiatrico Domanovici 1972. – 1992., Psychomedia, [www.psychomedia, it/pm/modpsy/bosnerz/maslow, htm](http://www.psychomedia.it/pm/modpsy/bosnerz/maslow, htm).

Strani časopisi: objavljeni znanstveni I stručni radovi koji se indeksiraju u CC, SCI ILI SSCI

1. Maslov B, Babić D, Klarić M. Suicides of the hospitalized chronic schizophrenic patients in the period from 1972 to 2002. *Psychiatry Danub.* 2003 Dec;15(3-4): 189-93. PMID: 19114927. Pub Med.
2. Babić D, Sinanović O, Pavlović S, Klarić M, Maslov B. Comorbidity of the posttraumatic stress disorder and the depression in ex-prisoners of war. *Psychiatr Danub.* 2003 Dec;15(3-4):195-200.PMID: 19114928 Pub Med.
3. Babić D, Klarić M, Hoffmann V, Cavar Z, Dzudza M, Corluka S, Maslov B. Effect of war on alcoholism *Med Arh.* 2003; 57(5-6 Suppl 1):37-9. Bosnian. PMID: 15022568 Pub Med.
4. Ostojčić Z, Kristo T, Ostojčić L, Petrović P, Vasilij I, Santić Z, Maslov B, Vasilij O, Carić D. Prevalence of scoliosis in school-children from Mostar, Bosnia and Herzegovina. *Coll Antropol.* 2006 Mar; 30(1):59-64.PMID: 16617577 Pub Med.

5. Babić D, Jakovljević M, Martinac M, Sarić M, Topić R, Maslov B. Metabolic syndrome and combat post-traumatic stress disorder intensity: preliminary findings. *Psychiatr Danub.* 2007 Jun;19 (1-2):68-75.PMID: 17603419 Pub Med.
6. Maslov B, Jakovljević M, Crncević Z, Ostojić L, Marcinko D, Babić D, Korsić M. Metabolic syndrome and schizophrenia from integrative medicine perspective. *Psychiatr Danub.* 2008 Sep; 20(3):384-9.PMID: 18827767 PubMed.
7. Jakovljević M, Babić D, Crncević Z, Martinac M, Maslov B, Topić R. Metabolic syndrome and depression in war veterans with post-traumatic stress disorder. *Psychiatr Danub.* 2008 Sep; 20(3):406-10.PMID: 18827772 Pub Med.
8. Demarin V, Basić-Kes V, Zavoreo I, Bosnar-Puretić M, Rotim K, Lupret V, Perić M, Ivanec Z, Fumić L, Lusić I, Aleksić-Shihabis A, Kovac B, Ivanković M, Skobić H, Maslov B, Bornstein N, Niederkorn K, Sinanović O, Rundek T; Ad hoc Committee of the Croatian Society for Neurovascular Disorders; Croatian Medical Association. *Acta Clin Croat.* 2008 Sep; 47(3):181-91.PMID: 19175069 [Pub Med - indexed for MEDLINE]Related citations
9. Vasilij I, Pilav A, Maslov B, Polasek O: Cardiovascular risk factors research in Bosnia and Herzegovina. *Coll Antropol.* 2009 Dec; 33 Suppl 2:185-8.PMID: 20120411 [Pub Med - indexed for MEDLINE]Related citations
10. Maslov B, Marcinko D, Milicevic R, Babić D, Dordević V, Jakovljević M: Metabolic syndrome, anxiety, depression and suicidal tendencies in post-traumatic stress disorder and schizophrenic patients. *Coll Antropol.* 2009 Dec; 33 Suppl 2:7-10.PMID: 20120396 [PubMed - indexed for MEDLINE]Related citations
11. Ostojić L, Damjanović V, Vasilij I, Jancić E, Maslov B: Biomedical scientific productivity of the Mostar University Faculty of Medicine and University Hospital Mostar in 1999-2008. *Coll Antropol.* 2010 Mar;34. Suppl 1:7-10.PMID: 20402288 [Pub Med - indexed for MEDLINE]Related citations
12. Babić D, Maslov B, Martinac M, Nikolić K, Uzun S, Kozumplik O: Bipolar disorder and metabolic syndrome: comorbidity or side effects of treatment of bipolar disorder. *Psychiatry Danub.* 2010 Mar; 22(1):75-8.PMID: 20305595 [Pub Med - in process]Related citations
13. Jakovljević M, Tomić Z, Maslov B, Skoko: I New image of psychiatry, mass media impact and public relations. *Psychiatry Danub.* 2010 Jun; 22 (2):145-8.PMID: 20562738 [Pub Med - in process]Related citations

Knjige, skripta, poglavlja u knjizi

1. Miro Jakovljević i suradnici: Nove ideje i koncepti u suvremenoj psihijatriji, Pro Mente d.o.o. Zagreb, 2008. Udžbenik za studente dodiplomske i poslijediplomske nastave na Medicinskom fakultetu u Mostaru.
2. Miro Jakovljević i suradnici: Duhovnost u suvremenoj medicini i psihijatriji, Pro Mente d.o.o. Zagreb, 2008. Udžbenik za studente dodiplomske i poslijediplomske nastave na Medicinskom fakultetu u Mostaru.
3. Vida Demarin, Vanja Bašić Kes i suradnici: Glavobolja i druga bolna stanja, Medicinska naklada Zagreb 2011. Biblioteka sveučilišni udžbenici. Sveučilišni udžbenik za studente dodiplomskog i poslijediplomskog studija.
4. Skripta: V. Daneš, B. Maslov: Metode zdravstvenog odgoja i promocija zdravlja. Fakultet zdravstvenih studija u Mostaru. 2007.

Stručni radovi u časopisima i zbornicima

1. M. Jakovljević, D. Babić, M. Martinac, B. Maslov, R. Topić. Metabolic syndrome in war veterans with post-traumatic stress disorder with and without depression comorbidity. *The World Journal of Biological Psychiatry* 2007;8 (Suppl) 67.
2. M. Jakovljević, D. Babić, M. Martinac, M. Šarić, R. Topić, B. Maslov. Metabolic syndrome and combat post-traumatic stress disorder. *The World Journal of Biological Psychiatry* 2007;8 (Suppl) 116.
3. B. Maslov, M. Roje-Bedeković, S. Miškov, V. Demarin. Acupuncture Treatment in Facial Palsy-Clinical Observations, *Acta Clinica Croatica*, 2004; 43: 275-279.
4. M. Martinac, D. Marčinko, D. Babić, B. Maslov, M. Jakovljević. Psihičke bolesti i metabolički sindrom. *Socijalna psihijatrija*, 2007; 35:13-20.

Znanstvena i stručna djelatnost

Kvalifikacijski radovi (magistarski rad, disertacija)

Magistarski rad iz oblasti psihijatrije: Istraživanje usluga mentalnog zdravlja u gradu Mostaru, na Medicinskom fakultetu 19. 7. 2004. Mentor: Akademik prof. dr. Slobodan Loga.

Doktorsku disertaciju iz psihijatrije o temu: »Metabolički sindrom u shizofrenih bolesnika« obranio 14. 5. 2008. na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Mentor: prof. dr. sc. Miro Jakovljević.

Sudjelovanje u projektima:

Voditelj znanstveno-istraživačkog projekta Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru: «Komorbiditet duševnih poremećaja i tjelesnih bolesti»

Član projektnog tima:

1. Zajednički projekt - Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru pod nazivom: »Metabolički sindrom i duševne bolesti»
2. Projekt Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru pod nazivom: »Metabolički sindrom i tjelesne bolesti u shizofrenih bolesnika».

Sudjelovanje na kongresima:

1. Maslov B.: Drugi hrvatski kongres o psihofarmakoterapiji s međunarodnim sudjelovanjem. Zagreb, 3-7.10.2005. Tema predavanja: Metabolički sindrom kod shizofrenih bolesnika.
2. Maslov B.: Treći hrvatski kongres o psihofarmakoterapiji s međunarodnim sudjelovanjem. Šibenik 2007. Tema predavanja: Metabolički sindrom i liječenje shizofrenije.
3. Maslov B.: Četvrti hrvatski kongres o psihofarmakoterapiji s međunarodnim sudjelovanjem. Tema: „Komorbiditet i psihofarmakoterapija“ Zadar 2009.
4. Maslov B., Dragan Babić, Nikolina Zovko: Impact of psychopharmaca on the frequency of metabolic syndrome in patients with schizophrenia, 1. Croatian congress on side effects of psychopharmacs, Osijek 26. 2 - 1. 3. 2009.
5. Babić D., Maslov B., Martinac M., Novaković M., Sinanović O.: Emotional characteristics of chronic posttraumatic disorder with comorbid alcoholism. 1. Croatian congress on side effects of psychopharmacs, Osijek 26. 2 - 1. 3. 2009.
6. Zovko N., Babić D., Maslov B. Martinac M.: Olanzapine and carbamazepine treatment of schizoaffective psychosis. Croatian congress on side effects of psychopharmacs, Osijek 26. 2 - 1. 3. 2009.

7. Maslov B., Dragan Babić, Miro Jakovljević: Promjene EKG-a u shizofrenih bolesnika s metaboličkim sindromom. 4. hrvatski kongres o psihofarmakoterapiji „Komorbiditet i psihofarmakoterapija“ Zadar 7. - 11. listopada 2009.
8. Maslov B., Babić D., Zovko N., Jakovljević M.: Generally physical illness in schizophrenic patients with metabolic syndrome. 2. croatian congress on side effects of psychopharmacs, Rovinj 11 - 14. 3. 2010.
9. Babić D., Maslov B., Martinac M., Nikolić K., Uzun S., Kozumplik O.: Metabolic syndrome as complication of bipolar disorder, 2. croatian congress on side effects of psychopharmacs, Rovinj 11 - 14. 3. 2010.
10. Maslov B., Dragan Babić, Nikolina Zovko: Influence of age on the prevalence of metabolic syndrome, 24. Danube congress of psychiatry, Zagreb 5 - 8 May 2010.
11. Maslov B, Marko Ostojčić: Depresija i bol. 5. hrvatski kongres s međunarodnim sudjelovanjem „Za duh i dušu“. Šibenik 29.09.- 03.10. 2010.
12. Maslov B, Babić D, Pavlović M, Jurišić D, Jakovljević M, Uzun S, Kozumplik O: Shizofrenija i metabolički sindrom: komorbiditet ili nuspojava liječenja shizofrenije, 3. hrvatski kongres o nuspojavama psihofarmaka s međunarodnim sudjelovanjem, Rovinj, 23-27. ožujka 2011.
13. Maslov B, Babić D, Pavlović M, Ostojčić M, Babić R, Jakovljević M, Uzun S, Kozumplik O: Metabolički sindrom i elektrokardiografske abnormalnosti u shizofrenih bolesnika. 3. hrvatski kongres o nuspojavama psihofarmaka s međunarodnim sudjelovanjem, poster prezentacija, Rovinj, 23-27 ožujka 2011.
14. Babić D, Mikulić M, Perić I, Maslov B, Uzun S, Kozumplik O: Anksioznost i depresivnost u bolesnika hospitaliziranih na odjelu gastroenterologije Klinike za unutarnje bolesti SKB Mostar, 3. hrvatski kongres o nuspojavama psihofarmaka s međunarodnim sudjelovanjem, Rovinj, 23-27 ožujka 2011

Radovi na domaćim skupovima

1. Maslov B: Metabolički sindrom kod shizofrenih bolesnika. Međunarodni psihijatrijski simpozij II Mostarska psihijatrijska subota Mostar-BiH, 2005.
2. Maslov B: Agresivnost i duševni poremećaji: Međunarodni psihijatrijski simpozij III Mostarska psihijatrijska subota, Mostar-BiH, 2006.
3. Maslov B: Psihijatrija u zajednici: Međunarodni psihijatrijski simpozij „IV Mostarska psihijatrijska subota“ Mostar-BiH, 2007.
4. Maslov B, Petrov B, Babić D, Šimić D & Jakovljević M: Metabolic Syndrome and Depression in War Veterans with Post-Traumatic Stress Disorder. Congress of Danubian Psychiatric Association, Mostar, BiH, October, 5-8 2008.
5. Maslov B, Babić D, Petrov B, Miličević R, M Pavlović & Jakovljević M: Metabolic Syndrome in Patients with Schizophrenia in Comparison with Patients with PTSD. Congress of Danubian Psychiatric Association, Mostar, BiH, October, 5-8 2008.
6. Maslov B, Ostojčić Lj, Babić B, Jakovljević M, Crnčević Ž & Marčinko D: Metabolic Syndrome and Schizophrenia from Integrative Medicine Perspective. Congress of Danubian Psychiatric Association, Mostar, BiH, October, 5-8 2008.
7. Babić B, Martinac M, Maslov B, Crnčević Ž & Jakovljević M: Metabolic Syndrome and Depression in War Veterans with Post-Traumatic Stress Disorder. Congress of Danubian Psychiatric Association, Mostar, BiH, October, 5-8 2008.

8. Šimić D, Zeljko-Penavić J & Maslov B: The Psychological Impact of Acne Vulgaris. Congress of Danubian Psychiatric Association, Mostar, BiH, October, 5-8 2008.
9. K. Nikolić, M. Klarić, I. Soldo, B. Maslov. Cumulative burden of numerous diagnoses in patient with trauma in the past-case. Drugi kongres psihijataru BiH sa međunarodnim sudjelovanjem. Sarajevo,17-20.10.2007.
10. B. Petrov, M. Klarić, B. Maslov, S. Zubac. Co morbidity profile in PTSD patients treated as inpatients at the department of psychiatry, Clinical Hospital Mostar. Drugi kongres psihijataru Bi H s međunarodnim sudjelovanjem. Sarajevo,17-20.10.2007.
11. B. Maslov, M. Klarić, K. Nikolić, B. Petrov: Research of the services of the mental health care in a community in Mostar. Drugi kongres psihijataru BiH s međunarodnim sudjelovanjem.Sarajevo,17-20.10.2007.
12. B. Maslov: Najčešće tjelesne bolesti u shizofrenih bolesnioka, Međunarodni psihijatrijski simpozij „VI Mostarska psihijatrijska subota“ Mostar-BiH.2009.
13. B. Maslov: Psihosomatika i bol: Međunarodni psihijatrijski simpozij „VII Mostarska psihijatrijska subota“ Mostar-BiH, 2010.
14. B. Maslov: Utjecaj stresa, depresije i anksioznosti na pojavnost metaboličkog sindroma u bolesnika s PTSP-om: Međunarodni psihijatrijski simpozij „IX. Mostarska psihijatrijska subota“ Mostar-BiH, 2012.
15. D. Babić, [B. Maslov,] M. Martinac, M. Pavlović: Komordibitet duševnih poremećaja i metaboličkog sindroma Treći kongres psihijataru BiH s međunarodnim sudjelovanjem.Tuzla,12-14.10.2012.
16. R. Babić, [B. Maslov,]:Mehanizmi obrane u veterana rata s Posttraumatskim stresnim poremećajem, poster prezentacija, Treći kongres psihijataru BiH s međunarodnim sudjelovanjem. Tuzla,12-14.10.2012.
17. M. Pavlović, [B. Maslov,] D. Babić,P. Rastović: Nasilna i nenasilna viktimizacija. Treći kongres psihijataru BiH sa međunarodnim sudjelovanjem.Tuzla,12-14.10.2012.
18. D. Vuković, [B. Maslov,] D. Jurišić, R. Babić: Koliko živaca vrijedi ispit.Analiza anksioznosti studenata Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Treći kongres psihijataru BiH s međunarodnim sudjelovanjem. Tuzla,12-14.10.2012.

Ostali radovi

1. B. Maslov: Teorija i praksa zdravlja, Mostariensia, 2000/01;13-14: 65-72,
2. B. Maslov: Mentalno zdravlje u zajednici- Iskustva iz Venecije, Mostariensia, 2001/2002; 14:37-47,
3. B. Maslov: Tradicionalna kineska medicina, Mostariensia, 2004;19:13- 21,
4. B. Maslov: Depresivni poremećaji kod žena, Mentalno zdravlje u zajednici,2000; 2: 7-8.
5. B. Maslov: Let iznad kukavičjeg gnijezda, Mentalno zdravlje u zajednici 2001; 3,;16-18
6. B. Maslov: Krizna stanja u periodu kasne adolescencije. Mentalno zdravlje u zajednici, 2000; 3.(2).
7. L'ospedale psichiatrico Domanovici 1972-1992, Psychomedia, www.psychomedia.it/pm/modpsy/bosnerz/maslow, htm.
8. Maslov B., Puharić D., Metabolički sindrom, Mostariensia br. 28. ISSN 1023-8638, Mostar 2009.(11-18).

Recenzije knjiga:

- Obitelj u buri i oluji i života. Prof. Branko Barišić, Hercegtisak, Široki Brijeg, 2007.
- Mladi u vrtlogu adolescencije i puberteta, Prof. Branko Barišić, Hercegtisak, Široki Brijeg, 2009.

Stručno usavršavanje

1. 1996/1997 Edukacijski tečaj: The Trauma and Human Development Training for Mental Health Professionals, Harvard School of Public Health.
2. 1996/99. Post-graduate course in. «Post trauma therapy», Medical Faculty, Sarajevo.
3. 2000. «Tortura i rehabilitacija žrtava torture», CTV Sarajevo.
4. 2001/02. Tečaj iz grupne analize: Klinika za psihološku medicinu Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Basic education psychotherapeutic theories and methods.
5. 2001. «Trening za pomagače žrtvama i preživjelim nasilja». Medika.
6. 2002. «Trening za trenere-vođenje treninga za pomagače žrtvama i preživjelim nasilja». Medika, Use of methadone in treatment of opioid addiction. Swedish Psycho-social Rehabilitation. Sarajevo, 2002.
7. Training seminar: European Convention on Human Rights and Mental Disability. MDAC, Sarajevo, 2003.

Usavršavanje u inozemstvu

1999. Dvotjedni studijski boravak Udine-Italija, u organizaciji SZO, u programu Centra za mentalno zdravlje.

2001. Četvoromjesečni studijski boravak u okviru poslijediplomskog studija "Mentalno zdravlje u zajednici" u Veneciji- regija Veneto-Italija.

Članstvo uredništva časopisa, zbornika i različitih edicija

Urednik i direktor web-stranice «Psychomedia» za Bosnu i Hercegovinu.

Dopisni član uredništva časopisa "Mentalno zdravlje u zajednici".

Stručne recenzije

1. Obitelj u buri i oluji i života. Prof. Branko Barišić, Hercegtisak, Široki Brijeg, 2007.
2. Mladi u vrtlogu adolescencije i puberteta, Prof. Branko Barišić, Hercegtisak, Široki Brijeg, 2009.

Mentorstvo

Mentor diplomskih radova: mentor je više diplomskih radova na Medicinskom fakultetu i Fakultetu zdravstvenih studija

Član povjerenstva obrane diplomskih radova

Mentor magistarskih radova

Član povjerenstva za magistarske radove

Mentor doktorskih radova

Član povjerenstva doktorskih disertacija

Voditelj nagrađenog studentskog rada

Dodiplomska nastava, predavanja

Medicinski fakultet:

Pročelnik katedre za Psihološku medicinu

Docent na predmetu Psihijatrija

Predavač na predmetu Klinička propedeutika

Predavač na VIP: Bol - znanstveni pristup patofiziologiji, dijagnostici i liječenju.

Predavač na VIP: Urgentna stanja u psihijatriji

Predavač na doktorskom studiju

Poslijediplomska nastava, predavanja

Predavač na poslijediplomskom studiju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru iz predmeta: Osnove opće psihopatologije i bihevioralne medicine.

Fakultet zdravstvenih studija

Pročelnik katedre Kliničke znanosti III

Predavač na predmetima: Njega psihijatrijskog bolesnika, Zdravstveni odgoj i obrazovanje, Medicinska psihologija

Pročelnik katedre na predmetima: Rad s grupom u sestinstvu i Zdravstvena njega osoba s posebnim potrebama.

Predavač na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru na predmetima: Socijalna psihijatrija i Socijalni rad s ovisnicima

Osnivanje, vođenje i sudjelovanje na seminarima i tečajevima

1989. U sklopu poslijediplomske naobrazbe na Medicinskom fakultetu u Zagrebu ste kao je zvanje akupunkturologa.

1996/1997. Edukacijski tečaj: The Trauma and Human Development Training for Mental Health Professionals, Harvard School of Public Health.

1996/99. Post-graduate course in. «Post trauma therapy», Medical Faculty, Sarajevo.

2000. «Tortura i rehabilitacija žrtava torture», CTV Sarajevo.

2001/02. Tečaj iz grupne analize: Klinika za psihološku medicinu Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Basic education psychotherapeutic theories and methods.

2001. «Trening za pomagače žrtvama i preživjelim nasilja». Medika.

2002. «Trening za trenere-vođenje treninga za pomagače žrtvama i preživjelim nasilja». Medika, i Use of methadone in treatment of opioid addiction. Sarajevo.

2003. European Convention on Human Rights and Mental Disability. Sarajevo.

Usavršavanje u inozemstvu

1999. Dvotjedni studijski boravak u Udinama - Italija, u organizaciji SZO, u programu Centra za mentalno zdravlje.

2001. Četvromjesečni studijski boravak u okviru poslijediplomskog studija u Veneciji - regija Veneto, Italija.

Ostalo

Veteran i dragovoljac Domovinskog rata. Djelatnik Ratne bolnice HVO-a Mostar 1992 - 1994.

Nikola ŠIMIĆ TONIN

Umro je Rajko Glibo

(Donja Vast kraj Prozora, 24. listopada 1940.- Bili Brig, Zadar
17. 9. 2012.)

Početi za pjesnika: ...“ Umro je ... u riječi se ne riječi, ne stoji... pjesnici ne umiru, oni samo potpuno potpuni, prelaze u riječi svojih pjesama, i s njima nastave dalje, žive živote čitanih riječi u očima, umu, dušama, srcu, čitatelja, spomenici su što se izdižu u našim sjećanjima. Kako koju ljudsku ljudovanjem... čovjek o čovjeku... izdigne se izgordi, ono pjesnik, za pjev besmrtni, muza neugasivih, zov dalekih truba poeta... onaj koji je bivstvovao, bio tu, rani Rajko, obilježio je i dio moga stvaralačkoga puta, onda je bolest za njim mrsila konce pletiva, umjetničkoga i životnog, razboljela ih, teških zapetljanih, neraspetljivih nepojmljivih, teško oprostivih, ali oprostiti se mora da bi se pošlo dalje, i oprost tražim i od drugih koje je dotakao taj zamrs pletiva, zamrsio... sjećam se i pamtim Rajka iz onih zdravih i ljudskijih dana, pratim ga po upjesmima onog najljepšeg iz nutrine duše, slikovanih lirskokaza, topline doma kuća od riječi, one istinske Rajkove duše, uramljene u Rami s Bogom i Bosnom na svojoj strani.

Glibina ljudska i književna putanja

Glibo, Rajko, pripovjedač, pjesnik, dramski pisac, pisac udžbenika i esejist...

(Donja Vast kraj Prozora, 24. listopada 1940.). Osnovnu školu završio je u Uzdolu i Prozoru, Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju pohađao je u Zadru (1956. -1959.), Višu pedagošku školu završio je u Mostaru (1968.), diplomirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1972.), Magistrirao iz povijesti i teorije književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1986.), gdje je doktorirao temom *Strukturne osobitosti narodne književnosti i književno stvaralaštvo Ive Andrića* (1990.), redovni profesor na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, istraživač na polju filologije. Kao znanstvenik objavio je knjigu *Lutkarstvo i scenska kultura*, to je prvi udžbenik za taj kolegij na fakultetima u BiH i Republici Hrvatskoj, zatim knjigu *Medijska kultura* (priručnik) i studiju *Domoljublje i otpadništvo Ive Andrića*. Sudjelovao je s priopćenjima na pet kongresa SUFKJ i sedam međunarodnih znanstvenih skupova. Objavio je pet knjiga pripovijedaka, šest knjiga poezije i pet drama. Član je *Hrvatskoga filozofskog društva*, *Društva hrvatskih književnika*, *HKD Napredak* i matičar je *Matiče hrvatske u Zagrebu*. Pjesme, pripovijetke, monodrame i radio-drame objavljuje u periodici i časopisima širom Hrvatske i BiH. Dobitnik je deset književnih nagrada za priču, tri za poeziju i jednu za monodramu i 2008. Šimićeve nagrad za zbirku *Očitovanja* i ukupno književno djelo. I druge nagrade.

DJELA (beletristika): *Ramkinje*, Sarajevo 1988; *Promicanje (pjesme)*, Sarajevo 1989; *Biogradski lirskokazi (pjesme)*, Zagreb 1995; *Suputnice i supatnice (pjesme)*, Zagreb 1995; *Ramske legende*, Zagreb 1997; *Učiteljsko iverje (novele)*, Zagreb 1997; *Slutnje s Rakitja (pjesme)*, Zagreb 1997; *Doživke (pjesme)*, Vinkovci 2000; *Sneni proplamsaji (pjesme)*, Zagreb 2003; *Prozorke (pripovjetke)*, Prozor-Rama 2004; *Zrnca ramskog Sunca (duhovna monografija)*, Prozor-Rama 2004; *Hrvatska književnost BiH u XX. stoljeća*, urednik - autor uvoda, napomena, predgovora, pogovora, Sarajevo 2006. *Rajun Kikonjin*, roman 2012, *Uzdol zove*, monografija, 2012, itd...

Pjesnik i književni teoretičar, Rajko Glibo načini svoj književni stećak.

Daria Krstičević posjetila Maticu hrvatsku Mostar

Predstojnica Državnog ureda za Hrvate izvan RH mr. sc. Daria Krstičević posjetila je Maticu hrvatsku Mostar gdje je razgovarala s predsjednikom Josipom Muselimićem.

Tom prigodom predstojnica Krstičević upoznala je Muselimića o značaju osnivanja Državnog ureda za Hrvate izvan RH i njegovim aktivnostima, naglasivši da je, otvaranjem toga Ureda, RH stvorila okvir za institucionalnu i učinkovitu suradnju s Hrvatima izvan RH.

Muselimić je upoznao predstojnicu s aktivnostima Matice hrvatske Mostar, posebice s međunarodnom kulturnom manifestacijom Mostarsko proljeće – Dani Matice hrvatske koji iduće godine obilježavaju svoju jubilarnu 15. obljetnicu. Predstojnica Krstičević izrazila je zadovoljstvo što su Dani Matice hrvatske od jednotjedne manifestacije prerasli u festival europskih razmjera koji je stigao i do svoga 15. izdanja, te dala punu potporu nastojanjima da se Mostarsko proljeće održi kao jedno od najznačajnijih kulturnih zbivanja u regiji.